

JUOZAS KUDIRKA

Užgavėnės

Juozas Kudirka

UŽGAVĖNĖS

Vilnius
„Mokslas” 1992

UDK 398(474.5)
Ku58

Lietuvos liaudies kultūros centras

Piešinius parengė dailininkas V. Ajauskas

Kudirka J.

Ku58 Užgavėnės: Etnogr. studija /Lietuvos liaud. kultūros centras.– V.:
Mokslas, 1992.– 64 p.: iliustr.

Bibliogr.: p. 61–63 [127 pavad.]
ISBN 5–420–01072–0

Leidinyje aptariama Užgavėnių kilmė ir raida, aiškinama šventės prasmė. Autorius, remdamasis skelbtais šaltiniais ir paties surinkta medžiaga, aprašo Užgavėnių valgius, apibūdina svarbiausius veikėjus – „žydus“, „čigonus“, „vengrus“, Morę, Gavėną, Lašininį, Kanapinį ir kitus, jų elgesį, pataria, kaip pasigaminti vieno ar kito personažo kaukę, pateikia samprotavimų apie švenčių kilmę.

UDK 398(474.5)

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2018

Internetė: lnkc.lt

Skanuota knygos kopija su OTA, klaidos netaisytos.

0505000000 – 073

K _____ Neskelbta – 92
M854(08) – 92

ISBN 5–420–01072–0

© Juozas Kudirka, 1992

PRATARMĖ

1940 m. „Lietuvos aidas“ rašė: „Gaidžiams pragydus, nutilo armonika. Kai brėško rytas, Užpelkių kaimo nepažintum... Visi sukilo ir poteriaudami išėjo ankstybosios. Dėdė Baublys pasibarstė pelenais galvą ir sukdamas rožančių kartojo:

– Diena rūsti, diena ana pavers svietaį j peleną...

Ai, kas tikėtų, kad jis dar vakar pas Baltrų taip jaunatviškai šoko klumpes pypkėj, pypkės cibuką pametė ir klumpes sudaužė!“ (117).

Iš šios ištraukos daugeliui aišku, kad čia kalbama apie savo nuotaika labai skirtingas Užgavėnių ir Pelenų dienas, o kartu apie dviejų skirtingų kultūrų sandūrą.

Paskatos Užgavėnėms formuotis į kaimą atėjo iš miesto. Karnavalai su artėjantį pasninką imituojančiomis dvikovomis dar XIII a. vyko Prancūzijoje. XVI a. Europoje panašios simbolinės dvikovos bei vaidinimai minimi jau dažnai (4, 120). Priartėjo jie ir prie Lietuvos. Antai dar 1444 m. Pamedės, Sembos ir Varmės vyskupų cirkuliaruose draudžiama per Užgavėnes persirenginėti karaliais, vadais, vyrams – moterimis, moterims – vyrais, bažnytinių mokyklų auklėtiniams – vyskupais (93, 67). O iš Vilniaus akademijos vizitatorių memorialų knygos sužinome, kad XVII a. pradžioje Vilniuje Užgavėnių karnavalų eisenos trukdavo tris dienas. Matyt, jos buvo panašios į kitur Europoje vykstančius karnavalus, nes ir 1614 m. Jono Argento memorialia nurodoma, jog Užgavėnių dialogai „stokoja santūrumo, juose daugiau begėdiškumo negu pamaldumo, todėl tebūna rodomi tik pirmadienį. Tebūna tai doras, rimtas dalykas be jokio lengvabūdiškumo, tegu aktorių būna nedaug, dekoracijos paprastos ir tegu netrunka ilgiau kaip pusę valandos, todėl tegu pirma būna parodoma ir pabandoma, tikrinant pagal laikrodį ir taisant. Kitomis dienomis tegu nevyksta dialogai, kadangi priešingu atveju nebus išvengta žmonių gausumo. Ir jeigu šiais metais padorus dialogas nebus rodomas, tegu nebūna rodomas joks“ (34, 212–214).

Apie kaimiškas Užgavėnes konkretnės medžiagos teturime nuo XIX a. pirmosios pusės. Užgavėnių eisenas su persirengėliais „žydais“, „vokiečiais“, „čigonais“, „kareiviais“, arklų pravažinėjimą, baidyklės Kuniškės vežiojimą ir kitus linksmus užsiėmimus 1842 metais „Žemaičių žemės prisiminimuose“ aprašė L. Jucevičius. Jis, tartum patvirtindamas J. Argento žinią, mini, jog Užgavėnių žaidynės „panašios į miestų kaukių balius“ (73,448). Gana detaliai Užgavėnes XIX a. septintajame dešimtmetyje Skapiškio ir Josvainių apylinkėse pavaizdavo M. Valančius „Palangos Juzėje“ ir M. Katkus „Balanos gadynėje“. Paskutiniame XIX a. ketvirtyje duomenų apie Užgavėnes Lietuvoje paskelbė A. Becenbergeris, S. Dembovskis, M. Brenšteinas, G. Neselmanas. Mūsų šimtmečio pradžioje išsamius Užgavėnių aprašymus pateikė Vaižgantas ir Žernaitė. Trečiajame, o ypač ketvirtajame mūsų amžiaus dešimtmetyje susidomėjimas šia liaudies švente sparčiai didėjo – pasirodė keliasdešimt, dažniausiai populiarių, straipsnių ir straipsnelių. Jų autoriai – J. Balys, B. Buračas, M. Čilvinaitė, J. Gobis, A. Mažiulis, P. Stukėnaitė-Decinienė (Dundulienė),

V. Trinkas ir kt. Šiandien ypač vertingi tie straipsniai, kuriuose aprašytos konkrečios vietovės Užgavėnių šventės.

Užgavėnėmis, kaip kultūros reiškiniu, pirmasis susidomėjo J. Balys. Jau būdamas emigracijoje, jis susistemino ir paskelbė daugumą Lietuvoje iki 1944 m. į saugyklas surinktos bei spaudoje paskelbtos medžiagos, išdėstė savo teorinius samprotavimus apie atskirus reiškinius. Vertingų atsiminimų, kaip buvo švenčiamos Užgavėnės, būdamas emigracijoje, paskelbė ir I. Končius. Apie Užgavėnių papročius, ypač jų teatrališkumą, kaukes ir jų kilmę rašė S. Skrodenis, taip pat P. Dundulienė. O A. J. Greimas į pastarųjų metų savo lituanistinių tyrinėjimų arealą įtraukė ir Aukštaitijoje žinomo Užgavėnių personažo Gavėno kilmės bei vaidmens aiškinimą. Nors ir netiesiogiai, Užgavėnių papročius bei kilmę bendro pobūdžio darbuose yra lietę ir kiti tyrinėtojai bei publicistai.

Iš rašytinių šaltinių matyti, kad Užgavėnės XIX a. viduryje Lietuvoje, ypač kaime, buvo labai įspūdingai ir nuotaikingai švenčiamos. Šie papročiai padėjo telkti kaimo bendruomenę. Tačiau per pastarąjį šimtmetį atsirado priešasčių, leidusių Užgavėnių papročiams nykti. Bene svarbiausia iš jų – bendruomenių irimas kaimams skirstantis į viensėdžius, taip pat varkarių ir gegužinių išpopuliarėjimas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Minėtuju laikotarpiu Užgavėnių papročiai visų pirma supaprastėjo ir ėmė nykti pietinėje Lietuvos dalyje – Suvalkijoje ir Dzūkijoje. Visame Kupiškio krašte Užgavėnių renginiai buvo gana populiarūs iki trečiojo dešimtmečio pabaigos*. Penktojo dešimtmečio pradžioje Užgavėnės tradiciškai dar buvo švenčiamos Žemaitijoje – kai kuriose Plungės, Šilalės, Skuodo, Kretingos bei Mažeikių rajonų vietovėse, nors supaprastintos jos gyvavo ir kitur.

Karo ir pokario metais Užgavėnių papročiai dar daugiau apnyko, tuo labiau kad tarybiniai valdininkai Užgavėnės priskyrė prie bažnytinių švenčių ir ėmė prieš jas kovoti.

1957–1958 m. Užgavėnių šventę pabandoma gaivinti. 1957 m. „Komjaunimo tiesos“ redakcijai užsakius, etnografas V. Milius parašo straipsnį. Kitais metais šiame laikraštyje apie Užgavėnių papročius buvo paskelbtas P. Dabulevičiaus straipsnis, o Kretingos rajoniniame laikraštyje – muziejininko J. Mickevičiaus. Deja, įvykiai pakrypo kitaip. Jungtiniame LLKS CK ir respublikinių Liaudies kūrybos namų posėdyje buvo nutarta atkurti Užgavėnės, bet modernizuotas, be to, nepaisant gavėnios laiko, pasiūlyta švęsti kovo mėn. pradžioje, kol dar yra sniego. Buvo užsakyti kaukių eskizai, P. Gaulė parašė šiai progai skirtą dainą (40). Taigi, užuot atgaivinus senuosius papročius, buvo siekiama, kaip ir visa kita, internacionalizuoti. Vienur buvo švenčiamos „žiemos šventės“, kitur – „žiemos sporto šventės“ ar „meno šventės“ su sportinėmis arklių lenktynėmis, rusų pasakų herojais (seniu Šalčiu, Snieguole), šašlikais, su išskirtiniu dėmesiu kolūkių pirmininkams ir kitokiems vietos veikėjams. Ir beveik viskas vykdavo pagal scenarijų, individuali žmogaus iniciatyva buvo užslopinta.

* Užgavėnių karnavalus su Morės vežiojimu ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje imta rengti ir miestuose – iš pradžių 1936 m. Kaune, o 1940 m. – Darbėnuose, Kretingoje, Palangoje, Plungėje, Mažeikiuose, Skuode ir kt.

Nuo 1977 m. žiemos palydas propaguoti bei globoti imasi Liaudies buities muziejus Rumšiškėse. Kartu muziejaus darbuotojai rengia Užgavėnes tikruoju laiku sau. 1980 m. žiemos palydos Rumšiškėse paverčiamos masiniu renginiu, ir diena pastovi numatoma – paskutinis vasario mėn. šeštadienis. Vėliau jos įgauna kitą pobūdį – vienu metu iš įvairių Lietuvos vietų čia susirenka iki 30 folklorinių ansamblių ir tūkstančiai žiūrovų. Užgavėnės Rumšiškėse tampa įvairių etnografinių sričių papročius kiek niveliuojančiu pramoginiu renginiu, nors, kita vertus, ir tai tuo metu buvo labai svarbu, ši šventė skatina žmones domėtis papročiais kaip vertybe.

Nenutrūko ir senųjų Užgavėnių tradicija. Kad ir nuolat valdininkijos puolamas, Žemaitijoje jas puoselėjo ir globojo Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius J. Mickevičius. Na, o vilniečiai 1968 metais pamatė Alsedžiuose ir Grūšlaukyje tebešvenčiamas Užgavėnes, ir tai paskelbė spaudoje. Užgavėnes imama populiarinti kaip savos aplinkos, savo kiemo šventę, galinčią padėti suburti svetimejančius žmones. Dar teberusenant senųjų Užgavėnių tradicijoms, 1989 m. ši šventė, keturiasdešimt metų ignoruota ir įvairiais būdais bandyta deformuoti, vėl sugrįžo į tą pačią dieną, kurią ją švenčia kitos tautos – Pelenų dienos išvakarės. Grįžo ir tikrasis vardas – Užgavėnės. 1991 m. jos jau vėl švenčiamos Plungėje, Rietave, Šateikiuose ir kt. (42).

Kretingos rajono laikraštis apie 1989 m. Užgavėnes Kretingoje rašė: sakome, „nevalia užmiršti liaudies tradicijų, o suėję į aikštę, pilki ir niūrūs laukiame, kad kas mus linksmins. Tik vaikai, kuriems, atrodo, turėtų būti nežinomi senieji papročiai, lankstė „raganomis“ iš paskos, „žydukais“ persirengę“.

Kad sužinotume, kaip buvo švenčiamos Užgavėnės, pabuvokime įvairiose Lietuvos vietose nuo XIX a. vidurio iki mūsų dienų. Pamatysime, kaip šeimininkės ruošia Užgavėnių valgius, kaip iš sodybos į sodybą keiliauja „žydai“ su savo amžiniais palydovais „čigonais“, „palvu arkliu“ ir „oziu“ vedini, kaip paskui juos straksi „gervė“ ir kiti eitynių dalyviai, kaip energingai nuo smalsuolių ginasi jų tempiama Morė ar apie Kupiškį pagarbiamai vežiojamas Gavėnas. Pasitaikys, kad ir „elgetų“ sutiksime ar atvykęs iš pačios Vengrijos „gydytojas“ savo paslaugas pasiūlys. Pakeliui sutiksime ir išvažiavusias „linų tiesti“ moteris, išgirsime pačiame vidurziemyje dūzgiančius „bičių spiečius“. O kai bus susidorota su More, kai Kanapis nugalės Lašininį, kai jaunimas, sutelkęs paskutines jėgas, sušoks „Sambarį“, prasidės rimties ir susimąstymo laikas – Velykų laukimas.

Leidinylyje surinkta dauguma iki šiol spaudoje skelbtos medžiagos apie Užgavėnes, pridėta dar autoriaus paties surastų ir korespondentų atsiųstų aprašymų. Visiems, o ypač šilališkiui V. Statkevičiui, užrašiusiam atsiminimus iš viso gimtojo Šilalės rajono, nuoširdžiai ačiū.

1991 m. lapkričio mėn.

VALGIAI

Užgavėnės – paskutinė žiemos mėsiėdo diena, per kurią daug valgo-
ma, ypač mėsiškai. Iš pat ankstyvo ryto moterys verda, kepa. Sunkesnių
darbų jau nedirbama. Net buvo sakoma, jeigu sunkiai per Užgavėnės
dirbsi, tai „per visus metus nebus poilsio, nepabaigsi darbų“ (Molėtų raj.
Alantos apyl. Runionių k., A. Telksnytė, g. 1933). Užgavėnės buvo ir kai
kurių darbų užbaigimo riba. Visi iki Užgavėnių skubėdavo išsikulti javus –
sakydavo, jeigu patingėsi, pelės sukapos. Ypač daug nelaimių Užgavėnių
dieną galinčios prišaukti verpiančios moterys: rūdys arba kirmys mėsa
(kumpiai, lašiniai), rūdimis apsitrauks linai, siūlai ir drobulės, pelės audek-
lus kapos, kirmėlės kopūstus ės, avys kvaituliu suksis, gyvulių žaidose
atsiras kirminų, jaučiai ariant seilėsis. Napatartina per Užgavėnės ir siūti,
nes vasarą gali avims galvos suktis, lopyti baltinius – tada pirštai tvinks,
ėriukai bus margi. Negalima ir malti, nes vėjas plėšys stogus. Nešukuok ir
neplauk per Užgavėnės galvos – tai ji bus švari, gerai augs kasos, vištos
nekapstys „rasodos“ ir darželyje gėlių.

Visi ruošdavosi šventei – priešpiet gamino valgius, taisėsi drabužius, o
popiet jau ir pati šventė prasidėdavo. Anksčiau net kai kurių dvarų žmo-
nes nuo pietų iš darbo paleisdavo. Kalbėdavo, ypač Žemaitijoje, kai kur ir
Aukštaitijoje (Dusetų, Kupiškio, Salako, Švenčionių, Tverėčiaus apyl.),
Suvalkijoje (Kazlų Rūdos, Keturvalakių, Plokščių apyl.) bei Dzūkijoje (Ger-
vėčių, Marcinkonių apyl.), kad tą dieną reikia valgyti 12 kartų. Kai per Už-
gavėnės mėsa daug kartų valgysi, tuomet jos nepritrūksi visus metus, t.y.
12 mėnesių (Dusetų apyl.; 2,57). Būta manančių, kad per Užgavėnės val-
gyti reikia 9 (Aukštaitija, Akmenės, Dauglaukių, Girkalnio, Iglīškėlių, Ma-
žeikių, Padubysio, Papilės, Rasėinių, Šiluvos apyl.) ar 7 kartus, nes septy-
nias savaites teks pasninkauti (Šilalės apyl.; 100, Mardasavas; 7,251). Ši-
lalės raj. daug kur nuo Užgavėnių pradėta valgyti 4 kartus, t.y. pereinama
iš žiemos (3 kartai) į vasaros mitybos režimą.

Žinoma atvejų, kai per Užgavėnės, kaip ir per Kūčias, gamindavo tam
tikrą patiekalų skaičių: Šilalės raj. buvo šeimininkių, kurios patiekdavo 7,
Žeimelio apyl. – 9 patiekalus (31,77). Marcinkoniškiai sakydavę, kad per
Užgavėnės ne tik valgyti reikia 12 kartų, bet ir turi būti 16 patiekalų.

Anksčiau kai kur Užgavėnės trukdavo iki savaitės. Kaip prisimena
R. Sabaliauskienė, Puvočiuose paskutinį ketvirtadienį prieš Užgavėnės
vadindavo „riebuliu“. Motina iš vakaro krosnyje iššutindavo kiaulės kojas
ir ausis – jas kiekvienais metais taupydavo šiam ketvirtadieniui. Paskutinį
sekmadienį ir pirmadienį taip pat vadino „riebuliais“ – mat visas šias die-
nas riebiai valgydavo (1, 356).

Buvo nusistovėjusi tam tikra tvarka. Iglīškėlio apyl. Užgavėnės švęsti
pradėdavo ketvirtadienį. Jį vadino „riebusis ketvergas“. Nuo tada imdavo
valgyti pavakarius, t.y. jau keturis kartus per dieną. Visi Užgavėnių valgiai
buvo riebiūs: blynai – daugiausia pietums, pavakariams – mėsa, vakarie-
nei – sriubos. „Riebujį penktadienį“ seniau mėsos neduodavo – vis dėlto
pasninko diena, bet kiaušinius, sviestą, pieniškus patiekalus valgė – ir net
5 kartus. „Riebujį šeštadienį“ – vėl mėsiški patiekalai; valgė 6 kartus. Pir-

masis valgymas rytą – kopūstai su mėsa; antrasis, priešpiečiai, – taip pat mėsa; trečiasis, pietūs, – blynai, kava; ketvirtasis, pavakariai, – ne iš mėsos, penktasis – sriuba, šeštasis – vėl mėsa. „Riebujį sekmadienį“ valgė septynis kartus, „riebujį pirmadienį“ – daugiausia mėsiški patiekalai, „riebujį antradienį“ – devynis kartus (64, 130–131). Šimtmečio pradžioje Vaižgantas rašė, kad paskutinį mėšedo sekundienį valgydavo 8, pirmadienį – 10, Užgavėnių dieną – 12 kartų. Kiti tomis dienomis valgydavo 6, 8, 12 (Švenčionys) arba 3, 6, 12 kartų (2, 57).

Per pačias Užgavėnes nusistovėjusios valgymo tvarkos nebuvo. 1866 m. M. Valančius rašė: „Iškepė blincius, valgėm, paskiau davė šiupinį, ir tą perėmėm“ (116, 254). Žeimelio apyl. Užgavėnėms kepė blynų, kruopomis kimštų žašų kaklų, virė dešrų, virtinių (31, 77). Šilalės apyl. pusryčiams virėdavo kopūstų su kiauliena, pietums ruošė mėsiską sriubą ir šiupinį su kiaulės kojomis bei uodega, pavakariams troškino dešrą su kopūstais, vakarienei davė blynų ir pienoškos sriubos (Kiaukų k., B. Baisevičius, g. 1908). Valkininkų apyl. Užgavėnių pusryčiams ir pietums virėdavo kiaulės karką, vakarienei krosnyje ant kopūstų lapų kepdavo žirnių blynų – „bandų“ (Varėnos raj. Akmens apyl., P. Česnulevičius, g. 1908).

Šiupinys. Kaip matyti iš rašytinių šaltinių, tai pats senoviškiausias Užgavėnių patiekalas. Minima, kad Mažosios Lietuvos lietuviai šiupinį – žirnius, virtus su kiaulės galva ir kojomis, – valgė dar praėjusio šimtmečio paskutiniame ketvirtyje (2, 57; 62, 508). Jis buvo verdamas iš žirnių, pupelių, kruopų, bulvių, įdedant kiaulės galvą, kojas, uodegą, rečiau – galvą ar lašinių. Klaipėdos, Plungės ir Šilalės rajonuose dar pirmojoje mūsų amžiaus pusėje šiupinys buvo svarbiausias Užgavėnių valgis.

Ypatinga reikšmė šiupinyje buvo teikiama kiaulės uodegai. Sakydavo, kad tas, kuris valgydamas ją ras, pirmas ir ves (Šilalės raj. Nevočių k.). Kitur uodegą atiduodavo piemeniui, kad geriau kiaulės ganytų (Šilalės raj. Balsių k.; 2, 57). Žemaičių Kalvarijos apyl. uodegą iš šiupinio suvalgydavo šeimininkas, „kad rugių ir kviečių varpos būtų tokio ilgumo kaip paršo uodega“ (90, 12). Matyt, svarbią apeiginę prasmę praeityje turėjo per Užgavėnes virtas šiupinys su „gaidžio subine“ (Šilalės raj. Laukuvos apyl. Juodainių k.; 77, 137).

Kiunkė (Viekšniuose – **šutienė**) – mėsos ir bulvių troškiny (77, 137), kartais patiekiamas kaip šiupinio pakaitalas.

Blynai. Dažniau kepdavo miltinius blynus. Kartais į jų tešlą įplakdavo ir kiaušinių. Kiek rečiau valgydavo tarkuotų bulvių blynus, paprastai keptus kaip ir miltiniai keptuvėje, ne krosnyje. Kaip pastebėjo J. Balys, blynai pamažu pakeitė šiupinį (2, 58). Jais būtinai vaišindavo svečius. Valgydavo vakare.

Rūgštūs blynai („ponpočkos“). Kepdavo iš mielinės apie parą raugintąs tešlos. Jie ypač populiarūs Žemaitijoje.

Spurgos („pampuskos“ – Pakruojo apyl., „kropeliai“ – Šakių raj. Žvirgzdaičiai) – raugintos arba neraugintos gerųjų miltų tešlos bandelės, virtos taukuose.

Šaltiena – tradicinis Užgavėnių valgis. Ją verda iš kiaulės ausų, kojų, galvos, šiam reikalui paliktų nuo kalėdinių skerstuvų.

Kopūstai – labai riebus patiekalas, verdamas su dešra arba mėsa Užgavėnėms visoje Lietuvoje. Valgomi per pusryčius ir pavakarius.

Lakštiniai arba kruopos – paskutinis mėsiedo valgis, pieniškas. Valgomas prieš vidunaktį, „kai mėsa jau nebelenda“ (1, 357; 8, 214; 31, 77).

Grūdai (rugių, kviečių), virti taukuose ir nusausinti. Juos valgė dar ir po karo (Mosėdžio, Skuodo apyl., O. Gauriliūtė).

Miežinis alus. Jį ruošdavo Užgavėnėms iš anksto, kiti užsiraugdavo tuoj po Kalėdų. Žiūrėdavo, kad nenusistotų, būtų smarkus, aštraus skonio ir kvapo. Alumi vaišindavo svečius, gurkšnodavo patys šeimininkai, ypač senieji, jau nebesuspėjantys su užgavėnininkais vaikščioti, besipasakodami apie savo jaunų dienų Užgavėnes.

Per Užgavėnes būtinai vaišindavo kiekvieną į namus užėjusį žmogų. Nors jis ir būtų sotus, privalėdavo kiekvieno mėsiško valgio po truputį paimiti (Zarasų raj. Pakalniškės apyl. Antadavainės k., S. Misiulienė, g. 1917). Puvotiškiai sakydavo, jog per Užgavėnes mėsos reikia taip prisivalgyti, kad „pilvas būtų kietesnis už kaktą“ (1, 357). Tverėčėnų nuomone, „kas sotesnis Užgavose, tas visus metus bus sotus ir visų galų turės“ (2, 257). Džūkai džiaugdavosi, jei per Užgavėnes, po vakarienės, atnešus gabalą lašinių ar spirginį, niekas jau nebežori, sakydavo, kad pelės javų neėsiančios (Kabelių, Mardasavo apyl.; 7, 252; 2, 61). J. Šiavo teigimu, daug mėsos per Užgavėnes valgydavo todėl, „kad sunkiu pavasario ir vasaros darbų metu nepritrūktų maisto, kad būtų sveiki ir nesirgtų“ (31, 77).

Užgavėnių valgių, priešingai negu Kūčių, ant stalo palikti negalima. Kiekviena šeimininkė turėdavo taip apskaičiuoti, kad visko būtų nei per daug, nei per mažai. Višakio Rūdos apyl. nuo Užgavėnių likus kad ir mažam mėsos gabalėliui, jį įlydydavo į taukus. Sakydavo, kad, prieš sėdamas kanapes ir kviečius, sėjėjas turi pasitepti rankas lašinių nuo Užgavėnių likučiais – žvirbliai pasėlio nelesią; patepus jaučiams jungo nugrauztas vietas, geriau gyja (Suvalkija); prieš pradėdant arti patepus noragą, nebūsią usnių (Salakas); apglosčius tokiais riebalais išteptomis rankomis gyvulių, jų tais metais nekirsiančios gyvatės (Daugėliškis). Antalieptės apyl. tikėjo, kad namiškių gyvatės taip pat nekirs, jeigu Užgavėnių vakare šeimininkas jiems šaltiena išteps kojas, o paskui ir rankas, nes gyvatės kiaušlių nekerta.

Žinoma retų atvejų, kai Užgavėnių valgio liekanoms buvo teikiama ir gydomoji galia. Jos sušeriamos gyvuliams ir paukščiams. Liškiavoje į viralo likučius įmaišydavo miltų, iškepėdavo bandelių ir pirmąją Velykų dieną bei per Sekmines sušerdavo kiaulėms, kad nekristų. Krekenavoje surinktus trupinius įminkydavo į tešlą ir pirmąją Velykų dieną sulesindavo vištomis, kad būtų dėslėsnės (2, 60–61).

Užgavėnių vakarienei maistą ruošdavo dar su šviesa – buvo manančių, kad, kas per Užgavėnes anksčiau pavakarieniaus, tas anksčiau rugius nusipjaus, visus metus duonelės nepritrūks (Alanta, Puvočiai). Tik ne jaunimas. Ne vienas jų dubenį su Užgavėnių pabaigtuvių valgiu – lakštiniais – apglėbdavo, jau gaidžiams pirmą giesmę nugiedojus.

KAUKĖS

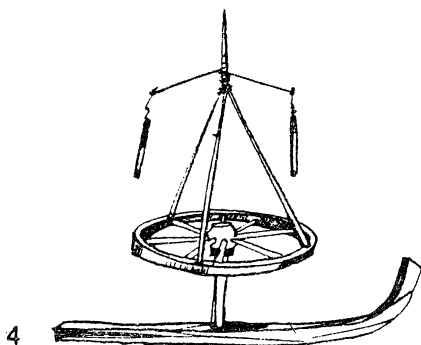
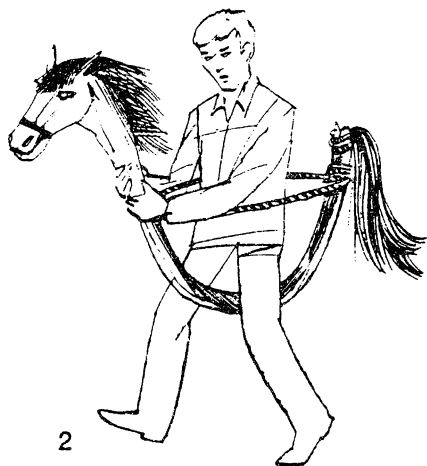
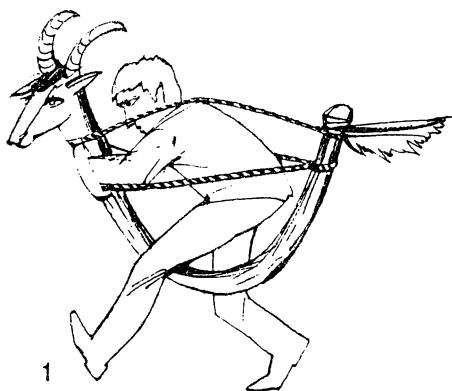
Užgavėnėms ruošiamasi kaip didelei šventei. Svarbiausia – persirengti kitoms dienoms neįprastais drabužiais, veidą paslėpti po kauke. Kiekvienam reikėjo išradingumo, kad atkreiptų dėmesį, kad už kitus būtų juokinę. Ne vienas kaukėmis pradėdavo rūpintis dar vasarą – jeigu nepasidarydavo kaukės, tai bent miške aptiktą šiam reikalui tinkamą medžio ar žievės gabalą pasidėdavo į saugią vietą. Mėsiedui baigiantis, vyrai sukrusdavo taisyti pernykščius apdarus ir ruošti naujus, drožti kaukes. Be medžio ir žievės, kaukes dar darydavosi iš seno kailio, o vėlesniais laikais – ir iš popieriaus.

Apie tai yra smulkiai rašęs K. Kėdaitis-Kėdavičius: „Liečyną (kaukę. – J.K.) vieni vasarą pasidaro iš medžio žievės, iškirpdami nosiai, burnos angai ir akims skylutes, paskiau priklijuodami barzdą iš kūtkailio (avies kailio), kiti – iš kūtkailio, iškirpę nosiai, burnai ir akims skylės, išskutę veidą, kad nebūtų toks jau apžėlęs, tretį – vakarojimo metu iškala, išdrožia iš medžio, ūsus ir barzdą priklijuoja iš linų arba kailio. Nosis nudažoma raudonai, po nosies ant siūlo pasiejamas mažas burbuliukas – tai smurgas. Jis sukelia vaikams juoką” (77, 138). Turtingesnieji kaukę padaryti užsiprašydavo klumpdirbį.

Visi svarbiausieji Užgavėnių tipai buvo iš kasdienės kaimo aplinkos. Paprastai kaukės turėdavo seno, negražaus žmogaus bruožų – buvo išryškinama nosis, iškreipiamos retadantės burnos, daromos asimetriškos akys. Plaukams, barzdai, ūsams panaudodavo avikailį, ašutus, linus, pakūlas. Vienos kaukės būdavo išraiškingesnės, su didelėmis kumpomis nosimis, kitos – visai be jų. Kaukes prie galvos pririšdavo virvute. Užgavėnių kaukės, kokios jos bebūtų baisios, visos šypsoi.

Tuomet, kai persirengėliai kaukių nebesidėdavo, veidą (ūsus, barzdas, skruostus) išsipaišydavo anglimi, suodžiais arba net burokų „rasalu”. Spalvas neretai tyčiomis sukeisdavo. Tipas buvo charakterizuojamas labai apibendrintai, bet tai netrukdė pavydėtinais taikliai išryškinti tipų ypatumus.

Drabužius persirengėliams ruošdavo Užgavėnių išvakarėse, gana dažnai ir tą pačią dieną. Vyrai vilkdavosi senais kailiniais, prieš tai juos išsivertę, audavosi išverstomis kailinėmis kelnėmis, moterys užsinerdavo ilgus sijonus. Grupelės taisydavosi slapčiomis, kad kiti neatpažintų. Dažnas vyras persirengdavo moterimi, o moterys – neretai vyrais. Persirengėliai vaizduodavo ir mitines būtybes, gyvulius, paukščius. Ypač populiarius buvo „žydai”, „čigonai”, „vengrai”, „arkliai”, „ožiai”, „gervės”, „velniai”, „raganos”, „giltinės”. Būtinai Užgavėnių eitynių dalyviai – Lašininis su Kanapiniu ir didžiulė moters arba vyro iškamša, vadinama More, Kotre ar Gavėnu.

1 pav. Užgavėnių personažų įranga: 1 – ožio, 2 – arklio, 3 – gervės,
4 – Morės

„Žydas“. Žydas buvo nuolatinis kaimiečio ryšininkas su miestu, smuikių, bet moterims būtinų prekių tiekėjas mainais į įvairias atliekas. Kitoks žydo gyvenimo būdas (ir šventės dienos nesutampa, ir meldžiasi kitaip, ir savaip šneka, ir žemės nedirba), nors žemdirbiui buvo gerai žinomas, bet sunkiai suvokiamas. Po Užgavėnių jo „kromelyje“ atsiranda dar ir silkių. „Žydo“, vadinamo dar „kupčium“, kaukė būna išskobta iš medžio, barzda ir ūsai – kailio arba lino, išryškinti dantys, lūpos ir skruostai padažyti raudonai, antakiai juodi arba geltoni, tos pačios spalvos plaukai, ūsai ir barzda. Jis vilki sudrįskusius drabužius, išvirkščius kailinius, iš šiaudų ar skarmalų pasidaro kuprą, susijuosia virvėmis arba šiaudų ryšiais, susegtais metriniais pagaliais. Rankoje „žydas“ laiko iš šiaudų nupintą bizūną arba botagą – grėbliakotį su pririštu virvagaliu. Kiti prie diržo dar ir prekes susikabinę: žvėrių kailių, negyvų paukščių, dėžučių. Greta ir piniginė karduoja – kojine su puodų šukėmis, dažnai dar pelenais apibertomis. Rengtasi ir kitaip. J. Balys šilališkį Užgavėnių „žyda“ taip aprašė: „Dažniausiai apsiaučia ilgu suplyšusių apsiaustu, prie jo prisisiuva skudurus, susijuosia pančiu. Kojas apsiauna naeginėmis, apsvinioja apivaraus. Kepurę pasiima kiaurą, be viršugalvio, pro tą skylę iškiša plaukus. Pirštines pasidaro iš išvirkščio avies kailio. Paprastai vienas yra „tėvas“, o kiti – jo „sūnūs“. Tas tėvas jaunas, mažas ir nežilas, o sūnūs – dideli, susikūprinę, žili. Rankose nešiojasi liktarną be stiklo. Stiklo vietoj – ledas“ (Šilalės apyl. Žvilių k.; 2, 34). Visuomet tarp „žydu“ būna ir viena „žydė“. Jos kaukė – kaip ir „žydo“, tik be barzdos ir ūsų.

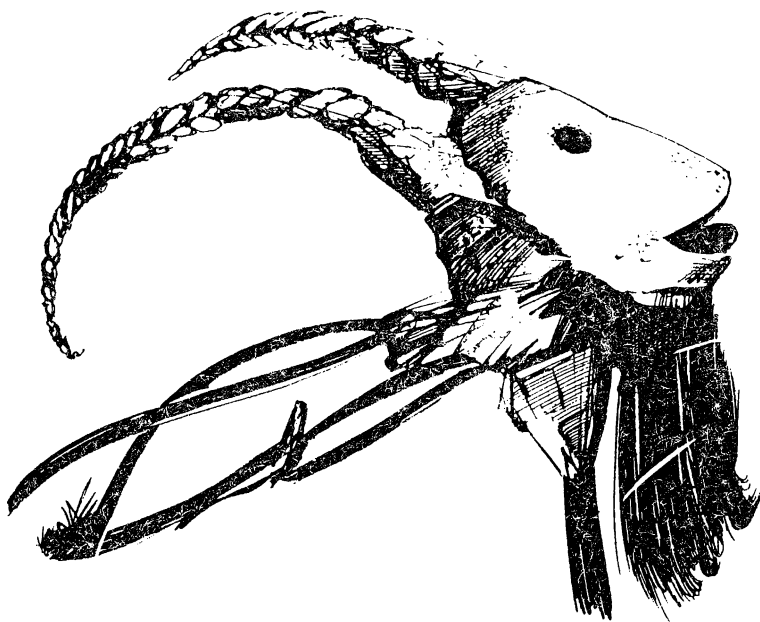
„Čigonai“ vilki spalvotais suplyšusiais drabužiais, vyrai – su bizūnais, moterys – su vaiku (lėle) ant rankų. Jie dažniausiai būna be kaukių, tik veidus išsitempluoja suodžiais. Šie Užgavėnių veikėjai ypač buvo populiarūs Aukštaitijoje, Žemaitijoje rečiau sutinkami (Šilalė, Žagarė).

„Arklį“, arba „raitelį“, darydavo įvairiai. Kupiškėnai riestą arklio kaklą ir galvą pasisiuva iš medžiagos atlaikų, prikiša juos šiaudų, šieno, kad kaklas ir galva būtų standūs. Arklio kaklą pritauso prie pagalio, kurį raitelis apžergia panašiai kaip tikrą arklį. Prie kito pagalio galo, už raitelio, padaro arklio pasturgalį ir su diržais jį stipriai pririša prie raitelio liemens. Karčius ir uodegą daro iš gražiai iššukuotų linų. Kumelio uodegą įtraukia į tam tyčia pasturgalyje įtaisytą vamzdelį, kad stipriai laikytųsi ir dailiai gulėtų. Tada arklį gražiai iki pat žemės apdengia gelsvomis gūniomis, kad raitelio kojų nesimatytų. „Dveigys kumelys“ žvenddamas pasileidžia šuoliu, kad raitelis vos jį išlaiko. Ant kumelio kaklo žvanga žvangučiai, visas lankas džinguliu. Raitelio rankoje – stirnakočio bizūnas. Pats raitelis dailiai apsvilkęs: po kaklu parištas kaklaraištis, ant galvos kepurė (8, 215). „Arkllys“ buvo daromas ir kitaip. Du nugaromis sustoję vyrai surišami, tarp jų pridėdama pagalvių. Vienas vyras rankose laiko padarytą arklio galvą, antras – šluotą, tai yra arklio uodegą (21, 23). Kitur arklio galvą išpjaudavo iš lentos, prie sprando pritaisydavo lininius karčius, prie kito lentos galo – linų uodegą. Vienas vyras apsižergia šią lentą, apsidengia iki žemės gūnia taip, kad būtų nematyti „arklio“ kojų (77, 138). Luokės apyl. raitelis dar prie juostos, po švarku, prisirišdavo batų – atrodydavo, kad ant arkliaus joja neūžauga (72). Dauguma arklio galvą pasidarydavo iš medžio, liemenį apdengdavo milo švarku.

2 pav. Raitelis. Raseinių apskr., Kauno Čiurlionio dailės muziejus

„Ožys” irgi daromas įvairiai. Griaučiai (rėmas) sudedami iš dviejų lanksčių pusiau sulenktų lazdelių, galva drožama iš kelmo ar medžio gabalo. Aprišta skudurais galva dar išdervuojama, kad niekas „ožio” netampytų už ragų. Rėmas apdengiamas balta drobule, uodegos vietoje rišamas pantis. Padubysio apyl. rėmui panaudodavo važlankį, jo galus sujungę virve. Į rėmo vidų, susilenkęs devyniasdešimt laipsnių kampų, įlenda žmogaus (48, 162) taip, kad virvė būtų ant peties, o važlankis – galais į viršų. Šiaulėnų apyl. „ožiu” ant rankų ir kojų užmaudavo išvirškščius kailinius, viršuje juos surišdavo, o apačioje, po pilvu, kabindavo pelenų maišelį, prie galvos pritaisydavo iš šiaudų nupintus ragus. Prie uodegaitės pririšdavo virvutę – ją traukiant, uodegaitė kilnojasi.

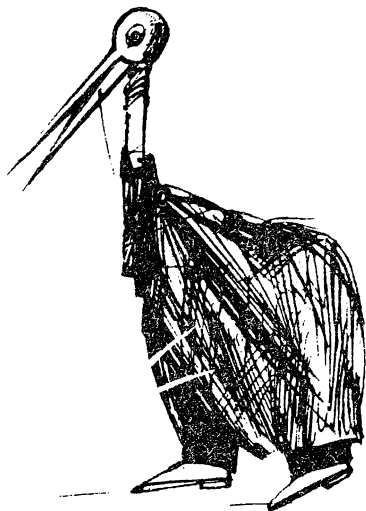
3 pav. Ožio kaukė. Kelmės raj., Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus

Luokės apyl. „ožį” vaidinantis žmogus laikydavo rankose riestą pagalį, kurio gale pritvirtintas kelmelis su riestomis šaknimis, arba į pagalį tiesiog būdavo įtaisyti į ožio ragus panašūs pagaliukai. Kad žiūrovai neliestų ragų, juos išdervuodavo. Prikabindavo kanapinę arba lininę barzdą, po pilvu – pelenų maišelį. Prie kaktos prikaldavo du skardos skritulėlius – tai akys. Taip padarytą „ožį” apdengdavo balta drobule. Kad smalsuoliai nepesiotų, joniškiečiai vietoj „ožio” uodegos pririšdavo dagių; darydavo ją ir iš vatos (72; 109, 211). Kiti parišdavo avikailiu apsiūtą medžio gabaliuką, po šia uodega kabindavo krepšelį su pelenais.

„Malpa“ („beždžionė“). Ją dažniausiai vaidindavo moteriškai apsirengęs vyras. Ant galvos dedamas rėtis, ant jo užneriami marškiniai, rankovės įtraukiamos į vidų, apykaklė sussegama, kaklas aprišamas skarele taip, kad pro apykaklės tarpą būtų galima matyti. Marškinių apačia sukišama į naminį sijoną. Kiti ir ant rėčio nerdavo ne marškinius, o sijoną, paskui viršuje jį surišdavo. „Malpos“ liemenį apsiausdavo ilgą sėmėgą, per jos rankoves kartais pernerdavo pagaikštį – tai rankos (53).

„Kupranugarį“ vaidindavo du vyrai: vienas atstodavo priekines, antras – užpakalines kojas. Liemenį padarydavo iš šiaudų ir kailinių (Šiaulių raj. Stačiūnų apyl. Narušaičių k.; 53).

„Gervė“, kaip Užgavėnių personažas, buvo žinoma jau M. Valančiaus laikais. Ją rengdavosi ilgakojis paauglys arba vyras. Kaukę darydavo įvairiai. Pavyzdžiui, kupiškėnas apsilvkdavo išvirkščius kailinius, kairę ranką palikdavo po kailiniais, dešinę pro kailinių rankovę įsitraukdavo į vidų verpstę ir, jos galą prisispaudęs prie tais pačiais kailiniais apdengtos savo galvos, vaizdavo gervę (8, 214). Šaukėnų apylinkėje kailinius tartum kelnes maudavosi ant kojų. Dar kiti kailinius siausdavosi taip, kad rankų būtų visai nematyti, ant galvos dėdavo smailą kailinę kepurę su prie jos pritaisytu snapu. Padubysio apyl. per kailinių rankovę iškišdavo ir specialiai šiai progai padarytą gervės galvą su kuodu. Ilgakojė, įtraukta galva, prietemoje stypčiojanti gervė atrodydavo labai juokingai (48, 162; 109, 211).

4 pav. Gervė

5 pav. „Malpa“. Ignalinos raj., Istorijos instituto etnografijos skyrius

„Raganos” vilki senus drabužius, išsidažo suodžiais arba anglimis veidus. Staigia už langų, užėina į vidų.

„Giltinė” – aukšta, ant drabužių užsiskleidusi didelė baltą drobulę. Akys apvedžiotos anglimi. Kupiškėnai ant dantų dar uždėdavo iš bulvės išpjaustytus retus dirbtinius dantis – jos burna tapdavo panaši į kaukolę. Giltinėms prie ausų būdavo prikabinoti žvanguliai, jos nešėsi per petį persimetusios medinį dalgį, rankoje turėjo medžio pagalį – pustą.

„Velnias” persirengėlių grupėje dažniausiai būna vienas. Jis nedidelis, juodai apsitaisęs, raguota kauke, kartais ir kuprotas, riesta stipria uodega (ji daroma iš vielos). Kaukė paprastai daroma panašiai kaip ir „žydo” tik pritaikomi ragai. Būdavo velnių ir be kaukių – tuomet veidą išspaisydavo anglimi arba suodžiais, užsidėdavo raguotas kartonines kepures (Luokė).

„ŽYDŲ” EISENA

Užgavėnių popietę patys judriausi kaimo vyrai ir viena kita moteris susirinkdavo į sutartas vietas. Šiandien jie slapčiomis apsitaiso „žydais”, „čigonais”, „arkliais”, „ožiais”, „gervėmis” bei kitaip ir traukia per kaimą. Netoliese jų sukiojasi „visų žydų motina – Morė”, o neretai ir „velniukas”. Vaikai nekantraudami kaimą perbėgo dar prieš pietus.

Persirengėliai dažniausiai važiuodavo rogėmis. Skruodiškiai, kad daugiau sutilptų, ir specialią įrangą – laiptus – apie roges padarydavo. Arklus Užgavėnėms šventiškai papuošdavo: supindavo karčius ir įrišdavo į juos kaspinus, užkabindavo ant kaklų žvangulius arba varpelius. Tokius Užgavėnių keliauninkus žemaičiai paprastai vadindavo bendru „žydų” vardu. Ylakuose buvo sakoma – „Užgavėnių dieną eina „žydais”, kad per tuos metus turėtų gerą pasisekimą prie arklių” (2,36).

Ir štai ši neįprasta 12–15 persirengėlių eiseną šėldama pajuda. Ji traukia nuo sodybos prie sodybos, iš kaimo į kaimą, laidydamosi sniego gniūžtėmis, lankydamą kaimynus, krėsdama juokus, rodydama savo išmonę. Priekyje žingsniuoja muzikantai, tai armonika, tai maža armonikėle grieždami, mušdami būgną, virkydami prie lanko pritvirtintą pūslę, vamzdelius pūsdami, tarškalėlius tarškindami (48,161;115). Žemaitijoje – ne išimtis ir dūdų orkestras. Atsirasdavo ir tokių, kurie pamėgdžiodavo muzikantus: barškino keptuves, braukė lazdelėmis per kočėlus ir t.t. Muzikantų priekyje paprastai žengdavo pats eisenos vadas, „žydų jenerolu” vadinamas, su mediniu kardu prie šalies ir virkaujančia armonika rankose. Su vyrais keliaudavo ir paaugliai bei viena kita į šokius jau einančių mergaičių. Pėstieji eidami šoko, iškreipdami melodijas dainavo juokingas dainėles arba ką nors smagaus pasakojo. Tarp rogių, eisenos viduryje, sukaliuojosi ant pavazos ir rato pritaisyta Morė.

Keliauninkai užsukdavo į sodybas pasiklausti kelio ir ar negirdėję, kas ir kur parduoda „šyvą žirgą” arba „telyčiukę bergždininkę”. Tačiau šeiminkai rasdavo parduoti tik lašinių (Šilalės apyl.). Pagaliau ir visi suvirsdavo į kiemą, tik Morė atokiau palikdavo. Eidami į kiemą, „žydai” uždainuoja vienokią ar kitokią dainą, pavyzdžiui:

1

2

3

4

6 pav. Užgavėnių kaukės: 1, 2 – Žemaitija, 3 – Kretingos raj.,
4 – Mažeikių apskr., Šiaulių „Aušros“ muziejus

1

2

3

4

7 pav. Užgavėnių kaukės: 1, 3 – Kretingos vis., Kretingos kraštotyros
muziejus, 2 – Kretingos vis., Šiaulių „Aušros“ muziejus, 4 –
apskr., Šiaulių „Aušros“ muziejus

*Oi, tu tprunda, uliauninke,
 Visos žemės pulkauninke.
 Tprunda géré, tprunda šoko,
 Tprunda turi pinigų...
 Mūsų rugiai bus nupjauti,
 Visos pievos nušienautos.
 Tprunda géré, tprunda šoko,
 Tprunda turi pinigų...
 Jūs, mergytės, rūtas sėkit,
 O bernėliai joms padėkit.
 Tprunda géré, tprunda šoko,
 Tprunda turi pinigų...
 Mūsų jaunimas su dainelėmis,
 O mergelės su rūtelėmis.
 Tprunda géré, tprunda šoko,
 Tprunda turi pinigų...
 Mūsų ratai daug važiuoja,
 O bėriai žirgai neatboja.
 Tprunda géré, tprunda šoko,
 Tprunda turi pinigų... (48, 160)*

Nuotaika tokia, kaip kad prisimena I. Končius: „Šunys tokių nevidonų nebeloja – slepiasi tarp išbėgusių pasižiūrėti namiškių“. Tačiau šeiminiškai ateivių lengvai neįsileisdavo, „tikrindavo“, kokie čia žmonės, ko jiems reikia. „Žydai“ tam jau pasiruošę ne blogiau kaip vestuviniškai stalui išpirkti, mokėjo prisistatymo oracijų, įvairių dialogų. Vadas paprastai kalbėdavo su žydišku akcentu. Sodybos šeiminiškai pasidomėjus, iš kokio krašto ateiviai, šie atsakydavo: „Ui, mes atvažiuvom per tin, kur soili pirma leizes, pasaku tiek. Mes esame iš Tiroi Tararai“. Viską „žydai“ stengėsi kalbėti atbulai: „Ui, ar juns nežinot, kad žyds viską dirb atbulai“ (72). Arba: „Iš kur jūs? – pasitinka šeiminiškai. – Kas tokie? Ko norite? Ar turite pasą, dokumentus?.. Jei neturite paso, keliaukite iš kur atėjote, jei turite – prašau į vidų..“

– Turime, turime prašportą, – ima urgėti.

Žydų viršininkas parodo kažkokius špagalius, pasą, kupčius kojineį skambina pinigus, puodų šukes, ir dulkina pelenus. Užsimezga kalba. Susėina į seklyčią. Moteriškos išlaidos po kerčias, vaikai sulaipioja ant pečiaus ar pasislepia mamai už sijono.

Šeiminiškai neduoda ramybės su pasu. Reikalauja parodyti. Viršininkas perskaito iš suplyšusių špagalių prašportą arba su savo ilga lazda išrašo ant lubų. Pradedą skaityti:

• – Mes, vargšai, iš Nugnybto žemės, iš anapus šišės, už dviejų nedėlių. Mano vardas – kaip daržinės ards, o pavardė – kaip daržinė“ (48,160). Kitur dar patikina ir antspaudo tikrumą: „Mūsų prašpartas parašytas kaip su patkava padrabstytas, visur mes galim važiuoti, pirkti ir parduoti, nebijom nei stražniko, nei uriadniko, tik turim pasisaugoti žąsino Jokūbo, jo kaklo kaip trūbo“ (20,703).

Vadas išsipasakodavo savas nelaimes, vargus, šeimos tragediją, kad jo Šorė pasikorė, antroji į jį rankom numojo ir t.t. (48,160). Viena tokia oracija 1935 m. buvo užrašyta Padubysio apyl. Spudžių k.: „Kad aš važiauvau į Karaliaučių, į užpakalį jaučia. Ne aš vyns važiauvau, daug žydų važiava: Joseliuks, Oreliuks, Boreliuks, aš pats kap žags, kepaliaušiai kap brags. Kuo mes tyn papirkom? – Peilių-breilių, šukų-kukų, virbalą-birbalą, imbirą-bimbirą, devynūrekią – velnia šūda, – kuo paklausai, tuo negausi. Aš turėjau baltą kumelaitį. Važiavau vidure kelia. Aš pasukau iš kelia. Muna kumeli pavirta ir nuspruoga. Kan aš juos padirbau? Iš galvos – liktarną, iš akių – akuliorius, iš kakla – gitarą, iš ūdegos – šlūtą, iš nagų – torelkas, iš šuonkaulių – šukas dėl panelių į galvas smeigt, iš žarnos – bantajėrą. Kad aš gyvenau pas puoną Lakamundrą ant viškų puo kazila, aš valdžiau dvyleka valakų žemės. Aš laikiau zylę melžiamą, žvirblį už pabikį (jautuką. – J.K.). Laikiau paktą. Sudėjau svysta žagą, sūrių bragą ir dar žagiuką, kap gerą kupečiuką. Turėjau tris pačias vedjs: Šorę, Braškę ir Cypę. Braškę šunys sudraske, Sori pasikuori, Cypę aš pats nučype” (4,111).

Pagaliau šeiminkams kalbomis patikėjus, ateiviai patekdavo į trobos vidų. Suėję padainuodavo, jeigu būdavo muzikantų – ir pagrodavo. Netylėdavo ir muzikantų imituotojai – įterpdavo „balabaikų“, grodavo botagu. Styguodavo sutartinai keli, pavyzdžiui: „Pirlim kum kum kum” (greitai); „ei šnei, ei šnei”... (lėtai); „kiniak; šurum burum, arti toli kajetons kai šetons...”

Pasiprašę ir gavę leidimą pašokti, visi persirengėliai įsijausdavo į savo vaidmenis. Gyvuliai kraipėsi kaip išmanydami. Vieną kitą šokį sušokdavo ir „žydai”. Plačiai Lietuvoje žinomas jų šokis „Icki, Šmulki, gib, gib”. Rokiškenų mėgstamas buvo „Žydo šokis”:

*Čeverykai nauji, užkulniai kiauri.
Turbūt žydas kurpius buvo,
Kad juos kiaurus pasiuvo (3 k.).*

*Ėjo žydas per miestelį,
Nešė kurpalių maišelį,
Jam kojytė paslydėjo,
Kurpaliukai išbyrėjo (3 k.; 48, 161).*

„Žydai” dūksta, šokindami merginas, jas suodžiais ištepa, pirštais čiumpa ir kiša į burną blynus (115).

Čigonai pašoka „Čigonų šokį”:

*Smarkiai plaka čigonėlį,
Kai papjauna avinėlį,
Vai plaka ir vėl plaka, kai papjauna avinėlį.*

*Čigonėliui duos, duos,
Prisirišę prie tvoros,
Vai duos ir vėl duos, prisirišę prie tvoros.*

*Už viščiukų vogimą,
Už paršiukų smauginimą,
Oi lylija, oi lylija, už viščiukų vogimą,
Oi lylija, oi lylija, už paršiukų smauginimą (48, 161).*

Tačiau „žydams“ labiausiai rūpi prekyba. Jie ieško pirkti ašutų, arklio uodegų, kiaulių šerių, odelių „skūrelių“, o šilališkiai – dar ir „šiškino, miškino, kalakuto tešmens“ ir kt. Prasideda vienas žaismingiausių Užgavėnių momentų – derybos. Vienas toks pokalbis buvo užrašytas 1964 m. Šilalės raj. Poškų apyl. Poškakaimio k.: „Pirkliai kviesdavo šeimnininką mainyti arkliais, girdami savo vienakę baltikę:

– Ji jauna: dvidešimties metų kumelė kaip mergelė, be to, labai graži, balta ir jos akys labai gražios: viena balta, kita kaip smetonas. Labai gerai mato.

O kai šeimnininkas įspėdavo, kad jų baltikė vienos akies visai neturi ir su kita kreivai žiūri, „žydai“ sakydavo:

– Mūsų kumelikė labai gerai mato: ji su viena akimi mato kitų dvi, o šeimnininkas su savo dviem akim temato jos vieną. Ji yra labai sveika ir greita: su adyna pro miestą kaip šaute prašaua.

O kai šeimnininkas vis dar nesutikdavo mainyti, tvirtindamas, kad jų baltikė niekam tikusi ir greit dvėsianti, „žydai“ sakydavo:

– Kad ir padvės, iš jos daug ką gero galima bus padaryti: iš šonkaulių – vežėčias, iš nugarkaulio – akėčias, iš kaktos – liktarną, iš akių – akuliorius, iš nosies – plaktuką, iš dantų – kaltukus, iš uodegos – šepetį, iš tešmens – pirštines.

Mes iš vienos tokios geros kumelės padarėm daug muzikos instrumentų: iš pilvo – barabaną, iš blauzdikaulių – barabanmušius, iš kinkų – muzikas, iš žarnų – stygas, iš pūslės – gitarą, iš šiubinbrolio – klarnetą. Iš to sudarėm visą kapelą, su kuria, nuėję pas karčemą, taip užgrojom, kad karčemininkei labai patiko, ir ji mus pavaišino saldžia gardžia koše, kurią valgant, buvo ant stalo ir po stalu, ir šeimnininkės mažiuok gulėjo asloj apsiškošiojęs. O kai grįžom namo, tai gegužės kukavo, šluotražiai žaliavo“ (20,703–704).

„Pirklys“ vienoje rankoje turi įsitvėręs botagą, o kita „skambina pini-gus“ – dulkiną pelenus. Pinigų jie turi prisikrovę net po maišelį – tai visokie blankai, margi popierėliai, apipiltos pelenais puodų šukės. Pirklys prašo parduoti „šeškeną – meškeną, zujkeną – puikeną, ožį raginį, mergą papinį“, „bergždenikes“ ir panašiai. „Žydams“ labiausiai rūpi „bergždenikės“ – tai iki Užgavėnių neištekėjusios nuotakos amžiaus merginos. Jeigu kuris nors namiškis pirklij sumenkina, sakydamas, kad jis esąs nuskuręs žydelis, neturėsiąs kuo susimokėti, tai pirklys ima jam po nosimi kratyti maišelį ir dulkinti pelenus, pradeda pasakoti apie savo didžius turtus, dvarus, kur esą „syts pri syto, myts pri myto, gyvulio nei plauko“ (48, 161).

Deramas „prekes“ svarbu gerai apžiūrėti. Stengdavosi tiesiog smulkmeniškai išsiaiškinti, ar jau riebios, ar verta pirkti. Tad merginos, pamačiusios sukančius į kiemą „žydus“, skubėdavo slėptis arba mėgindavo neišsileisti, gindavoši šlapia mazgote. Jeigu kurią „žydai“ nutverdavo, kutenda-

vo iki ašarų, čiupinėdavo kartais „ne visai, kur leidžia“. Būdavo, kad per Užgavėnės bernai „krapydavo senmerges“. „lėję į kiemą pakrapydavo kokia vištos koja ir rūkydavo iš puodo su žarijomis. Taip darydavo kieme, vidun neidavo. Juos iš vidaus liedavo vandeniu, motinos su kačergomis vydavo iš kiemo“ (Subačiaus apyl. Trakininkų k.; 2,36).

Pirkliams persistengus, šeimnininkai kreipdavosi į „tatinką“ (tėvelį), kad juos sudrausmintų. Drąsesnės merginos tokius pirklius pačios apliedavo vandeniu ar pamazgomis. Kartais įsidrąsindavo užpulti ir patį „žydą“, nuplėsdavo kaukę, kad pasižiūrėtų, „kas tu toks mundras esi?“, kitos apsvilindavo arba apdraskydavo barzdą. Užpultajam sušukus „gvait!“, kiti „žydai“, dideli ir maži, mosuodami šlapiais botagais, puldavo draugą gelbėti (120,598). „Užgavėnių žydus draskyti nevalna, bet jei kartais atsiranda tokių, kurie užsimano žydus pažinti, tai jie kiek galėdami vienas kitą gina“ (2,235).

Galų gale derybos nepavyksta – pirklys ir šeimnininkė nesusitaria dėl kainos. Pirklys dar „išpeikia, kad „bergždinės“ esančios ruginiais miltais girdytos, nešvarios, visai jam netinkančios, liepia palaikyti iki kitų metų, geriau prižiūrėti“ (48,161).

Su „žydais“ eidavo ir viena „žydė“. Ji mėgdavo meilikauti vyrams, juos „įsimylėti“ taip, kad drovesniems net tenka nuo jos bėgti (48,160). Ketvirtajame mūsų amžiaus dešimtmetyje „žydė“ Šilalės apyl. nešdavosi „skepetuose įmuturiuotą vaiką ir vandens bonką. Kai žydams atrodo, kad iš šeimnininkų nieko negaus, tai tuoj ima rikdyti vaiką, šis kniaukia ir šlapinasi (laisto iš bonkos vandenį). Tol žydai sukinėjasi ir rikdo vaiką, kol ką nors gauna“ (2,34–35). Nerimsta troboje ir „ožys“, „arklys“, „gervė“, „malpa“ bei kiti „gyvuliai“ – juos jau „nusipirkę“ atsiveda „žydai“.

„Ožką“ vedžiojasi „žydė“. Įėjusi į trobą, ji tupiasi melžti. „Žydė“ turi ir milžtuvę – rankinį su vandeniu. Jeigu neturi, pasiprašo šeimnininkės, tik „kad būtų košer“ – perplauna vandeniu. „Ožka ar ožys“ melžti nesileidžia, bliauna, spardosi, taško po aslą vandenį, o kartu ir „pieną“. Pienas – į maišelį, padarytą iš kojinės ar kišenės, supilti pelenai. Kitur žydė virsdama apieja visus vandeniu, paskui verkia paliejusi pieną (120,599). Ir „ožiui“ gana dažnai pasitaiko pieną palieti į sustatytą troboje apavą. Vėl „tatinkos“ prašoma daryti tvarką. „Kai įeina „ožys“, kur yra „bergždenikių“ (panielių), tyčia šokinėja, „žydai“ kapoja „ožiui“ per piniginę – kulę, kad pelenai byrėtų“ (Juodainių apyl.; 77,138).

Kupiškio apyl. kartais užgavėnininkai čia pat susirasdavo apie metro ilgio suolą, išsinešdavo jį į priemenę, vienas jį apžergdavo, apsigaubdavo balta paklode, kad būtų panašus į ožką, ant galvos prisitaisydavo ragelius ir, įsitvėręs abiem rankomis už suolo kraštų, šokuodavo. Tokia „ožka“, į gryčią įėjusi, tuoj puola žmones ir bado kur tik pakliūva. Visi nuo jos bėga (8,215). Kaip prisimena J. Šliūpas, XIX a. pabaigoje apie Gruzdzius „vienas jodavo ant pagaikščio, kurio pirmagalėje buvo pritaisyti dideli, ilgi ožio ragai, o užpakalyje pririštas maišiukas su pelenais. Bernas, apsidengęs drobule, šokinėjo gryčioje, degančio šakalio arba balanos apšviestoje, ir, žinoma, be malonės dulkino, kratydamas savo pelenų maišą. Kaukininkams šeimnininkė dovanas davinėjo, kad tik greičiau išsinešdintų iš gryčios. O vaikams būdavo daug baimės“ (105). „Ožys“ bliaudamas pa-

vargsta. „Todėl „žydėliai“ savo „ožį“ myli, duoda jam išgerti alučio. gavę iš šeimininkės blynų, duoda ir jų“ (77,138).

„Ožiai“ žiurovus nemažai prijuokina. Ir ne tik juokina – geriems šeiminkams linki kloties su gyvuliais, pilnų aruodų. O šykštiesiems, ypač skriaudžiantiems samdinius, linkėdavo, „kad nė gyvuliai pas juos negyventų“. Netvarkingų sodybų kiemuose „ožiai“ ragais badydavo duris, paliktus ne vietoje daiktus, išvartydavo kibirus prie šulinių, daužė svirtis ir kt. (Skuodas, O. Gauriliūtė).

„Čigonės“ siūlydavosi paburti, iš delnų spėdavo ateitį, keldavo kortas, dažnai kaip ir „žydės“ imdavosi pervystyti kartu nešamą skudurinį vaiką. Kai vienos „čigonės“ namiškius juokina, buria, kitos apžiūri krosnį, gal ten suras karštų kepsnių. Jos stengiasi ką nors pavogti ir paslėpti po sijonais. Vogdavo dubenis, keptuves, kibirus, rėčius, mazgotes ir kt. „Čigonai“ kartais kišenėje pasislėpę nešdavosi vandens butelį ir prie ko nors prisiatinę apliedavo (2,37). Kartais vienas iš persirengėlių rinkdavo kiaušinius. Jis nešdavosi krepšį su negyva varna ar perinti viščiukams vištą (83).

„Arklys“ per Užgavėnes buvo visų laukiamas. Skuodo apyl. arklių laikė laimės ir turto simboliu (O. Gauriliūtė). Žmonės plyšdavo juoku nuo „arklio ir raitelio“ išdaigų. Dažnai „arklį“ lydėdavo pusmergės. Kartais „šyvu arkliu“ įdavo „čigonas“ ir siūlydavo jį pirkti, bet niekas į derybas nesileisdavo, nes su šyvu arkliu nedera važiuoti pirštis (Šilalės raj.). Šilalės raj. pasirodžiusį „šyvį“ varydavo iš kaimo. Sakydavo, kad kam nors per Užgavėnes pervažiavus kaimą su šyvu arkliu, mergos neištekės (A. Lukauskienė). E. Dulaitienė taip aprašė Užgavėnių „arklį“ Kupiškio apyl.: „Jis šokinėja viduasly, spardosi, žvengia... Jei kas jį užkliudo – tuoj spiria, o raitelis šeria bizūnų. Bobos, tokį kumelį pamačiusios, tuoj kertėn suleikia. Kartais „kumelys“ taip įsismagina, kad užšoka ant vaišių stalo ir ten išdarinėja įvairius pokštus“ (8,215). Šokinėdami „arkliai“ trypia, klumpa, žvengia, puola prie vaikų, mergų. Raiteliai vaizduoja, kad juos stabdo, bet negali suvaldyti (72). Vaikai bijo arčiau jų eiti, kad neįspirtų. Kartais „arklį-eržilą“ lydi, padeda vesti ir suvaldyti du „žydėliai“, pliauškindami botagais, šaukdami „stoi“ ir panašiai (77,138).

„Malpa“ vaikščioja tytomis, sukiojasi ir, prie ko nors prisigretinusi, iš indelio užantyje šliūkšteli vandens. Kai jai per rankoves būna pernertas pagaiškštis, čiuzinėja, švaistosi tuo pagaliu.

„Gervė“ elgiasi įvairiai. M. Valančius rašo, kad vaikai jas „grobstė už snapo ir ki-ki-ki juokės“ (116,254). Mūsų šimtmetyje jos elgdavosi kitaip – vaikus, ypač jaunas mergaites, žnaibydavo. Kaip rašo E. Dulaitienė, vaikai, pamatę „gervę“, klykdami šoka ant krosnies pasislėpti, bet gervė su savo ilgu snapu vaikus ir ten suranda, o kartais taip sušeria, kad net ašaros jiems ištrykšta (8,214). O kai snape prikalinėta vinučių – jos tikros vaikų pabaisos (59). Sukiojasi „gervė“ ir apie puodus, snapu kabina valgius.

Jos traukdavo ir atskiru būreliu. Ukmergės raj. Vidiškių apyl. Pagirių kaime, kaip rašė „Lietuvos aidas“ 1938 m., „pietų metu ar vakarop, eina per kaimą kokios trys keturios gervės ir kartu keli vyrukai palydovai. Jie nešasi dideles terbas. Visi gervininkai užsuka į kiekvieną kaimo trobą ir prašo riešutų. Jei kuri mergina mėgintų neduoti, tai gervės puola kapoti, o palydovai vyrai sugriebia ir ištepa suodžiais ar anglimi, – tai ženklas, kad

ir kitais metais per Užgavėnes bus neištekėjusi. Todėl kiekviena mergina iš anksto turi parengusi lėkštę su riešutais. Kiemuose, kur nėra jaunų merginų, moterys į terbą įpila lėkštę pupų. Be to, šeiminkės žiūri, kad trobos kertėje esančiame kibire nebūtų vandens, – gervininkai, jei tik randa netuščią kibirą, tuoj visą vandenį išlieja pačiame grindų viduryje. Riešutus visi savo tarpe pasidalina" (113).

„Gervės“ mėgsta ir molių gabalėlius laupyti nuo krosnių sienelių. Tik šilališkės „gervės“ taikesnės. Šiaip jos patekti į trobą per daug nesistengdavo – vaikštinėdavo po kiemą, apie duris, tačiau, kur yra merginų, užėdavo, kalbindavo jas skristi kartu, numesdavo plunksną, juokino namiškius. Panašiai apsitaisę buvo ir „gandrai“. Jie linkėdavo šeimos padaugėjimo, o labiausiai – dvynių.

„Raganos“ išjuokdavo nevalyvus, šykščius šeiminkus, iš palovių ar kampų su šluotomis į aslos vidurį išbraukdavo šiukšles. Jos, kaip ir „čigonės“, burdavo iš delnų ar kortų, pagal mėnulį ir kitus ženklus pranašaudavo laimę. Nieko negavusios, žadėjo užkeikti namus, apleisti žiurkėmis ir panašiai.

„Giltinė“ nuolat galanda dalgį ir kimba visų pirma prie senesnių žmonių. Šie ginasi, aiškina, kad yra už juos dar senesnių. Tuomet, ypač jeigu dar ką nors gauna, pas nurodytus ir nueina. Kupiškio apyl., kaip aprašė E. Dulaitienė, „giltinė“ įėjusi sako ieškanti kokios dūšios, nusiima nuo pelies dalgį, pusto jį su šakalio drūtgaliu, mėgina sau per kaklą, ar aštrus... Tada su dalgiu siekia kokią žmogystą, sakydama: „Man tavo dūšia patinka“. Užstalėje pasidaro sąmyšis – visi klykia, rėkia. Giltinė vėl pasipusto dalgį ir vėl renkasi auką" (8,216). Luokės apyl. „giltinė“ vaikštinėdavo tylėdama, tik ant ko nors puldama cypdavo (72).

„Velnias“ ypač populiarus Žemaitijoje. Jis judrus, daug išdaigauja, iš visų drąsiausias, dažnai elgiasi kaip nerinktas būrio vadas. Šilalės apyl. jis ir neįsileistas įsiveržia į trobą. „Velnias“ burblena nesuprantamus žodžius, tai yra „kalba velnių kalba“: „Miterarok! Miterarok! Miterarok!“ (64). Jis nuolat kimba prie „žydų“, įkalbinėja valgyti kiaulieną, o kai šeiminkai pavyksta „žyda“ pavaišinti kiauliena, puola tam rauti barzdą. „Velnias“ gundo mergas, užšoka ant tvoros ar stogo, užkemiša kaminą. Jis nesiskiria su šake, vis taikosi ką nors pasmeigti arba „dūšią į peklą nusirėšti" (46,127).

Pasityčiodami „velniai“ dėkodavo už blogus darbus, už keikimąsi, džiaugdamiesi tam žmogui bučiuodavo į ranką ir, taip pat, kaip ir „žydai“, įdurdavo su adata arba vinute, įkalta į kaukės nosį. Jie turėjo viniųčių ir uodegose – norintieji „velnią“ už uodegos sučiupti taip pat įsidurdavo. Kitam „velnias“ ir pats su uodega užtvodavo, o šykščiam šeiminkui ją kyštelėdavo ir panosėn.

„Raganos“, „laumės“ ir „velniai“ imdavo glamonėti apsideidėlius bei šykštuolius ir beglamonėdami ištepdavo suodžiais. Dažnai tarp „žydo“, „velnio“ ir „giltinės“ kildavo kivirčių. Kaltas visuomet likdavo „žydas“ – pasitaikydavo, kad „velnias“ jį ir „nusmaugia“. Nenugalima lieka ir „giltinė" (4,113).

Išgyrę savo prekes, pasiderėję su šeiminkais dėl „bergždenikių“, pavaišinti, persirengėliai iškeliudavo. „Žydus“ visuomet pavaišindavo alumi, pyragu, o „čigonus“ – tik kai kada, nes jie daug užsipašydavo (Šila-

lės raj., A. Lukauskienė). Būdavo, kad už nepageidautinus pokštus „žydus“ su „čigonais“ ir išvarydavo. Už gražius juokus kai kurie šeiminkai svečius apdovanodavo, už kvailius – apliedavo vandeniu. Tačiau ir likę be vaišių, jie toliau linksmi keliaudavo. „Žydelių“ ypač laukdavo vaikai, juos domino „liečynų“ nosys, kabantys po nosimis „smurgo“ burbulai.

Išeidami „žydai“ mėgo dėkoti šeiminkams, ypač moterims, o bučiuodami į ranką, įdurdavo prie kaukės nosies pritaisytomis adatomis arba vinutėmis. „Čigonai“ paprastai norėdavo šeiminkus išsuodinti, todėl atsisveikindami stengdavosi apkabinti, spausdavo ranką. Atsidėkoję, atsiprašę už padarytus nemalonumus, išeidami užtraukdavo gana populiarią dainelę:

*Šalta žiema šalin eina,
Jau pavasaris ateina...
Ant kalnelio, pakalnėlėj
Visur pilna gyvulėlių... (48,161)*

Traukiantys iš sodybos į sodybą būreliai vis didėdavo, nes prisijungdavo žmonių iš jau aplankyto kiemų. Prisidedantieji stengdavosi taip pat rengtis neįprastai – ryškių spalvų arba išvirksčiais drabužiais, su keistomis skrybėlėmis. Kiti eidavo ir be kaukių.

Persirengėlius sutiktieji praeiviai dažnai užkabindavo, apmėtydavo sniegais. Praeiviai prašydavo „ožių“ išburti būsimą derlių, „čigonų“ – spėti iš rankų bei parduoti daiktų. Šie siūlė jau pasiglemžtus daiktus – grindų, duonkepių krosnių šluostes, šluotas (Skuodas, O. Gauriliūtė). Viduje, troboje, svarbiausia būdavo prekyba, o keliaujant laukais – Kotrės arba Morės puolimas ir gynyba.

Kartais pavakare, stebindami ir juokindami vaikus, užgavėnininkai pakieimiais vedžiodavo „kupranugarį“. Vedliai, vaizduojantys įvairias baidyklės, saugodavo „kupranugarį“ nuo norinčių jį aplieti vandeniu ar ant jo pajodinėti (53). Vedžiodavo ir „mešką“ – ja aptaisydavo stambų vyrą.

Būdavo, kad „čigonai“ su palyda, neįsileisti į vidų, imdavo šeiminkams kerštauti: „užriša iš lauko pusės duris ar šiaip kokiais baldais užkrauna, sukelia padargus ant stogų ar į medžius“ (92), padaro kieme netvarką, paleidžia svirtį, išvarto rakandus. „Velniai“ ir „raganos“, radę kopėčias, pašokdavo ant stogo ir užkimšdavo kaminą, „ožiai“ ragais daužydavo duris. Užpykusi „čigonė“ imdavo tiesiai ant sniego vystyti „vaiką“ ir kritikuoti šeiminkę. Jei susiprotėjusi šeiminkė „nuskriaustuosius“ tinkamai apdovanodavo, jie viską vėl sutvarkydavo, gražindavo į savo vietas (Skuodas, O. Gauriliūtė).

„Čigonus“ šeiminkai netinkamai priėmus, įžeidus, nemandagiai su jais pasielgus, persirengėliai padarydavo „čigonų šmikštą“ – visi susikibdavo rankomis ir lėkdavo per kambarius, per stalus, kėdes, lovas, kol galų gale neatsisveikinę išlėkdavo pro duris (61,161;92).

Kelyje „žydų“ ir „ubagų“ laukia kur kas daugiau nemalonumų negu sodybose. Susitikusios kelyje dvi „žydų“ grupės paprastai viena kitą puola, stengiasi vieni kitų aptaisius nudraskyti, kartais dėl to kai kam tenka net grįžti namo. (Žagarė; 2,35).

Tikrieji žydai per Užgavėnes paprastai kaimuose nesirodydavo, nes persirengėliai, sutikę einantį arba važiuojantį, smarkiai nuvargindavo (75). Pavyzdžiui, Žemaitė taip rašė: „O ne Dieve susitikti jiems tikrą žydą, tai jau tas nelaimingas! Bučiuos jį, myluos, po sniegą ar po purvyną volios, o dar pradės bartis, tai botagai kris ir kris nuo kiekvieno Užgavėnių žydo. Tikras žydas susitikęs nejučiomis užgavėninius išsiperka nuo jų keliais aukšniais, kad tik jo nedraskytų“ (120,598).

Pavojinga susitikti ir „žydams“ su „ubagais“. Susidūrę turėdavo ilgai kariauti, kol vieni kitus išblaškydavo. „Žydai“ kibdavo prie „ubagių“, norėdami sužinoti, kas jos tokios – vyrai ar moterys (63,95;75): stengėsi numauti sijonus, prikrėsti kelnes sniego, o „ubagėmis“ persirengę vyrai dažnai „žydams“ nudraskydavo „ličynas“. Eidamos „ubagais“ vien moterys labai bijojo susitikti kitus persirengėlius, nes šie, pagavę jas, įvairiai „mūčiojo“ (83). Sutikę vaikinukus, moteriškos „ubagės“ taip pat nudraskydavo jiems krepšius, išvoliodavo sniege (120, 598).

Retesni persirengėliai. Užgavėnių dieną važiuodavo piršliai, būdavo ir tikrų vestuviu. Bet atsirasdavo ir juos vaidinančių. Štai Šilalės rajone „juokdariai, irgi prisirišę skambutį, važiuodavo per kaimą dainuodami, apgaudinėdami mergeles, kurios laukdavo piršlių“ (A. Lukauskienė).

Kepalių apyl., Jonišio raj., kaip 1940 m. rašė J. Avyžius, „kito kaimo jaunimas sugalvoja surengti „vestuves“, „krikštynas“ ir kitą kurią pramogą. Susėda „vestuvininkai“ į važius ir ristių žirgų traukiami dainuoja per kaimus. Kaimiečiai jau pasirengę laukia už tvorų, pasistatę kelis vandens kibirus, kuriais „vaišina“ prašvilpiančius užgavėninkus. Kartais „vestuvės“ ir „krikštynos“ inscenizuojamos taip vykusiai, kad dažnai jų negalima atskirti nuo tikrųjų. Todėl neretai atsitinka, kad vandeniui apliejami tikri vestuvininkai ar kūmai...“ (41).

Antrajame dešimtmetyje kai kur Žemaitijoje ėmė rodytis ir „žalnieriai“. Yra nuomonių, kad jie pakeitė „vengrus“. „Žalnierius“ vaidindavo vaikai, apsirengę panašiais į kareivių drabužiais. Jie tvarkingai išsirikiuodavo ir lankydavo trobas. Atėję padainuodavo įvairių dainelių – už tai gaudavo „pampuškų“, obuolių ir kt. (63).

1937–1938 m. po Šačių miestelių ir aplinkinius kaimus vaikščiojo poromis susirikiausių III–IV klasės moksleivių grupelės po penkis, vaidavusių Lietuvos kareivius. Jie dėvėjo kartonines spalvotais popieriais apkljuotas kepureis ir diržus. Prie diržų buvo prisikabinę medinius kardus. Atėję į trobą, sudainuodavo „į Vilnių, į Vilnių“. Paklausti, kur jie eina, atsakydavo – „Vilniaus vaduoti“. Atskirais pulkeliais, konkuruodamos su berniukais, vaikščiojo mergaitės „lietuvaitės“. Gautus centus išsidalydavo (V. Milius, g. 1926).

Antrojejoje mūsų amžiaus pusėje tai vienur, tai kitur per Užgavėnes pasirodydavo ir visi naujus reiškinius atitinkantys personažai. Pavyzdžiui, šeštajame dešimtmetyje Juodupės apyl. eidavo surašinėtojas į kolūkius. 1991 m. nuosekliai besilaikančiuose tradicijų Alsėdžiūose, praėjus lygiai mėnesiui po sausio 13-osios skerdynių Vilniuje, pasirodė neprašytas svečias – „okupacinės kariuomenės desantininkas, pasirengęs dar pasigaudyti aukų“ ir kt.

Užgavėnės labai dinamiška šventė. Ją tikrai pajusti galima tik tada, kai įsijungiami į persirengėlių būrį. Įvairiose epochose, kiekviename krašte, kiekviename kaimė – sava nuotaika, nors beveik visur vyksta, rodos, tie patys dalykai. Šią nuotaiką bent iš dalies galima pajusti iš Užgavėnių dalyvių atsiminimų. Apie Užgavėnės 1842 m. L. Jucevičius „Žemaičių žemės prisiminimuose“ rašė: „Per Užgavėnės esti žaidynės, panašios į miestų kaukių balius, kur persirengia daugiausia žydais, vokiečiais, čigonais ir kareiviais. Ten kiekvienas stengiasi kiek įmanydamas būti sąmojingas pagal savo vaidmenį. Visa govėda vaikšto nuo namų lig namų, neretai ir į savo pono vartus užsuka. Atmenu, kai dar vaikas buvau, per Užgavėnės ir į mano tėvo namus tokia govėda buvo atsibeldusi. Žydas ir vokietis labiausiai išliko mano atmintyje. Pirmasis sakėsi, jog jam padvėsusi kumelė, užtat jos atskiras dalis visiems primygtinai siūlė pirkti: galvą – ekonomui už žibintą, koją – rabinui už lazda, pridurdamas, jog ir jo kumelė turėjusi rabinišką paprotį, nes kaip rabinai nemoką niekur eiti be lazdos, taip ir jo kumelė be pagalio nė iš vietos nepajudėdavusi; karčius siūlė seniems už peruką, pilvą – už būgną, uodegą – už smičių muzikantams, o mėsą – dvaro šeimynai. Tuo tarpu vokietis už kiekvieną mažiausią piršto pakrutinimą reikalavo užmokėti, gėrė alų ir, kaip girtas, daužė butelius, o išsiblaivęs dejavo ir graudžiai verkė. Argi tai nėra tikras vokiečio spekulianto paveikslas?!“ (73,448–449).

Užgavėnės Skapiškio parapijoje M. Valančius 1866 m. taip pavaizdavo: „Vakarop, šunims didžiai loli pradėjus, pamatėm būrį jaunikačių su vaikais bevežantį Morę. Kuris tiktai vaikas prie Morės prisiartino, tas gavo benc per šoną su spragilu. Išėjom tokių svečių sutikti. Svilas pamylėjo vadovus Morės ir išleido.

Tiems išvažiavus, atvyko ožys su dideliais ragais, drauge su juo buvo giltinė, apsilvilkusi išverstais kailiniais, plaukai jos buvo iš linų padirbti, burna uždengta su kūtkailiu, skylės akims paliktos, barzda baisi iš arkljo uodegos, uostai iš paršo šerių, su derva prie lūpų priklijuoti, ir ilga uodega iš virvės. Toms grinčioj besisukant, kyšt įkišo ilgą savo snapą gervė ir ki-vykš cypiti pradėjo. Vaikai grobstė gervei už snapo ir ki-ki-ki juokės. Ką aš regėdamas pradėjau griežti. Tuojau gervė, sapną savo brūkš-brūkš, babakš-babakš puošdama, įniko šokti, ožys taipogi pakeperst strastraprė emė šokinėti, o giltinė, su savo draugais šokdama, dainavo: „Ei opso, opso, opso – visi nešokantys žiopso, oi ypso, ypso, ypso – visi nešokantys vypso“. Taip lig pusiaunakčio bjaurūs gyvuliai voliavę išėjo į pryšininkę, pametę apdarus, pavirto į žmones ir sugrįžo į grinčią. Ant stalo riebiai pavalgę, klukš-klukš alaus atsigėrę, grįžo namon“ (116,253–254).

1929 m. apie Židikų apylinkes rašyta: „Atėjus Užgavėnėms, susitaiso vieno ar kelių kaimų kompanija, seni ir jauni, apsitaisę kuo bjauriausiai: vieni apsilvelka išvirksčiais kailiniais, kiti iš šiaudų ar šiaip kokių skarų pasidaro didžiausias kupras, užsideda paruoštas kaukes. Apsigynimui pasima didžiausius botagus, lazdas, o kitas pelenų ir kokių gelžgalių prisipila terbą, ir taip apsitaisę po pietų žygiuoja nuo vieno ūkininko prie kito“ (75).

Ētnografas A. Mažiulis 1939 m. apie Užgavėnes kaimuose prie Sartų ežero taip papasakojo: „Pritemus prasidėdavo tikrasis džiaugsmas. Tada kaimai atgydavo, tikrosios Užgavėnės prasidėdavo. Per kaimą, per atskiras pirkias eidavę visokiausi žydai, žvėrys, baidyklės, ir kiekviena grupė su savo išdaigom. [...] Užgavėnių žydai, žvėrys, baidyklės aplankydavo visus kaimo pakraščius, visas pirkias, kartais nususukdavę į kaimyniniam kaiman, kad visus prajuokintų: juk kitaip liūdna gavėnia būtų, nedaug linksmesnės ir Velykos, o senajam pasartiškiui juokas ir daina buvo viskas. Tad tos grupės juokus pramanydavo, kad visi, dideli ir maži, juoktųsi. Žydai pirkliai derėdavo mergaites, vištas, žąsis. Gervės gainiodavo gandrus ar kitus paukščius arba kaimo vaikus, o baidyklės visus gąsdindavo” (81).

Tais pačiais metais B. Buračas rašė, jog „Kretingsodės, Genčių ir kitų tos apylinkės kaimų bernai ir pusberniai Užgavėnių dieną, tuoj po pusryčių, susibėga kur patogesnį troboje ir ten pasirošia Morės vežiojimo eisenai. Ateidamas kiekvienas pagal reikalą atsineša pasidirbęs tam tikrus užgavėninius parėdinius drabužius, šarvus, kaukes, muzikos pabūklus, dirbtinius ginklus ir kita. Kiekvienas stengiasi apsirėdyti, kad atrodytų baisesnis ir juokingesnis. Veidus visuomet užsidengia baisiausiomis kaukėmis su didžiausiomis nosimis ir ilgiausiomis barzdomis, kitos net su ragainais ir kasomis kaip uodegomis. Apsirėdo nežmoniška. Apsivelka ilgavilniais išvirkščiais kailiniais, apsiaučia baltomis paklodėmis ir margomis gūniomis. Rankose nusitvėrę ilgus pagaikščius, kačergas, botagus ir medinius kardus” (52, 188).

Įdomiai Užgavėnės 1940 m. buvo apibūdintos „Lietuvos aide“: „Nuo Šarkės pusės pasirodė „žydai“. Apsirengę skarmalais, išvirkščiais kailiniais, užsidėję baisiausias „ličynas“ su lininėmis barzdomis bei didžiai kumpomis nosimis, išsitemę suodžiais, jie traukė triukšmaudami, ilgais botagais švaistydami. Tarp jų painiojosi kipšai, uodegas ant pečių pasidėję, gervės, meškinai, kiaulės bei „raiteliai“, vietoje kardų linų brauktuvėmis švaistydami. „Žydai“ su savimi vežė Morę, bjauriai aprengtą merginos iškamšą. Morės „karieta“ ypatinga – vienoje pusėje rogių pavaža, kitoje senas ratas. Tad vežama Morė baisiai krypuoja ir juokingai švaistosi šluota. Morė reiškia ne ką kitą, kaip „kreivą vėžę“ arba besiantinantį pavasarį.

Visos triukšmingos kompanijos prieky eina „žydų jenerolas“, prisikabinęs medinį kardą ir triukšmingai virkdydamas armoniką. Šalia jo – kiti šaunūs muzikantai: besedla, būgnininkas, klarnetistas. Užpakalyje visų vėl atsirado baisiai bekovojančiu Kanapinis su Lašininiu” (117).

Užventiškių Užgavėnių prisiminimus jau būdamas emigracijoje iš J. Andrulienės užrašė J. Balys: „Eina ubagai, žydai, net ant arklio joja. Žydai neša negyvą varną ir kiša visoms moterims: pažiūrėkit, ar dės kiaušinius. Pats atsako: „Rytoj dėjo, vakar dės“. Žydas giriasi: „Ui, aš esu bagots, kaip šaukšta kots. Ui, aš turiu pinkis valakus žiemės, unt viško apie kubilą“. Jis prašo gspadinės: „Ui, ponia, ar neturi bergždinikių parduot?“ Mergas gauda. „Ui, pon, ar gali bergždinikę pačipinėt?“ Pasidirdavo iš medžio liečyną. Prisiriša padušką ant nugaros, pasiima botagą. „Utėles“ renka iš barzdos ir kramto. Padarytas arklys: du vyrai pasilenkę ir apsidengę marška. Arklys žvengia, šoka. Ateina malpa: išvirkšti kailiniai priiš-

ti prie juosmens: uždeda ant galvos rėtį, užverčia sijonuką ir suriša virš galvos. Per sijono praskiepa (praierką) gali matyti. Ir turi buteliuką vandens: maipa šoka ir spjaudo – vandeniu iš buteliuko laisto. Ji moteriška, ji neturi rankų, turi panikę, kuri ją veda. Ateina pustelninkas: baltais marškiniiais apsirengęs, miltalais nusitėpęs. Pasideda ant žemės švęsto vandens bonkutę, krapylą pasideda. Ateina velnias: juodai apsirengęs, suodimis nusimaliavojęs ir taukais apsitempęs. Įsikanda raudoną buroką – tai jo liežuvis. Pustelninkas rengiasi gerti, velnias prisitaiko ir atima kaušą. Pustelninkas jį šventina krapylu, velnias bėga. Ateina gervė, ji turi geležinius čyptukus, iškanda molio kavalką iš pečiaus. Padaro Kotrę: ratas ant šlejų pritaisytas, ji turi spragilus, kai ratas sukas, spragilai daužosi. „Šventa Kotryna ant rato suka, tai jos galva trūka“, – taip dainuoja palydovai. Vežimą traukia arklys. Vežioja Papelčiaus rytmetį. Bernai gauna išgerti. Sakoma: „Išsiskleidusi, kaip Užgavėnių Kotrė“ (2,32).

MORĖ

Užgavėnių persirengėliams einant per kaimą, dėmesio centre – Morė. Be *Morės* (Mažoji Lietuva – Klaipėdos, Kretingos, Plungės raj.), žinomi dar ir kiti jos vardai: *Kotrė* (Užventis, Kelmės raj.; Šilalės raj.), *Raseinių Magdė*, *Raseinių Kotrė* (Raseinių raj.), *Balsių Kotrė* (Šilalės apyl. bažnytkaimio pavadinimas). Vadinta ji dar *pasileidėle Kotre* (66,138), *Globėja*, *Motinėle* (44;83), *Visų žydų motina*. Aukštaitijoje ji nežinoma – aukštaičiai vežiojasi vyrišką Morės pakaitalą.

Pirmasis Morės prototipą aprašė ir jo kilmę pakomentavo 1842 m. L. Jucevičius: „Pelenės trečiadienį aptaiso tokią baidyklę, pririša jai prie rankos spragilą, ant galvos uždeda eglų vainiką ir taip aptaisytą veža ant dviračių nuo trobos ligi trobos (matyt, ant priekinės vežimo dalies. – J.K.). Tas paprotys vadinasi Kuniškės lankymas“. L. Jucevičius skaitytoją klausia ir pats drauge ieško atsakymo: „Kas ta Kuniškė? Kokių atminimų intencija tie lankymai daromi? – nežinia. Ta apeiga turbūt eina iš žilos senovės ir turi kokią nors mistinę prasmę“ (73,449).

M. Valančius po 24 metų (1866 m.) aprašė jau mums pažįstamą Morę Skapiškio parapijoje, kurią veždavo būrys jaunuolių su vaikais. Kuris tiktai vaikas prie Morės prisiartinio, tas gavo per šoną su spragilu (116,253).

Mūsų šimtmečio pradžioje Užgavėnių eisenoje Morės vaidmuo jau buvo nusistovėjęs. Ji daroma taip: ant senos, be apkausto rogių pavažos vieno stipino arba specialiai šiam reikalui jos viduryje įtvirtinamo kuolo užmaunamas jau darbui netinkamas vežimo ratas. Vietoj pavažos kartais naudodavo ir apystorę kartį – drūtgalyje įtvėrdavo stipiną, o prie plongalio pritaisydavo kartį arkliai įkinkyti. Prie gulsčio rato stebulės įkypai tvirtindavo dvi statmenas karteles ir jas viršuje surišdavo. Skersai jų pririšdavo dar trečią kartelę – tai Morės rankos. Karteles apvyniodavo šiaudais, ant jų užnerdavo sijoną, apvilkdavo sena liemene ar švarku, parišdavo prijuostę, ant galvos – skarelę mazgu už nugaros. Morei iškimšdavo dideles krūtis – „tai pažymėjimas moters pasileidimo, kaip žmonės sako“ (77,138). Kreting-

gos apyl. Morę šiek tiek kitaip taisydavo: „Ant rato užrioglina didelę grucės grūdamą piestą, kurią aprėdo juokinga pamėkle, More vadinama. Lie-menį apvelka išvirškščiais driskiais kailiniais, plačiu sijonu ir balta prijuoste. Galvą apriša raudona skepetaite, ant kurios uždeda didelį žalių egliaškių vainiką” (52). Prie vienos Morės rankos rišamas botagas, prie kitos – spragilas. Šilalės raj. Padubysio apyl. vietoj botago įduodavo šluotą, kitur Šilalės raj. – dar ližę arba kačergą.

Morės palyda – „žydai”. Jie patys kartais Morę ir traukdavo, tačiau dažniausiai tai buvo 15 – 17 metų paauglių užsiėmimas. Jeigu „žydai” važiuodavo susėdę į roges, prie jų galo prisikabindavo ir Morės vežimą. Paprastai užgavėnininkų susidarydavo keletas rogių.

Važiuodavo kaimo keliukais ar gatve dažniausiai prieš pietus, neužsukdami pas žmones. Užkeltas ant pavažos vežimo ratas nuolat tai viena-mei tai kitame šone grybštelėdavo sniegą ir sukosi, o kartu tartum gyva sukosi ir Morė su botagu bei spragilu švaistydamosi čia į vieną, čia į kitą pusę. Kuo greičiau rogės lekia, tuo labiau Morė įsismagina. Kretingos apyl. sakydavo, kad Morė taip grasina tinginiams, kurie tik pabandytų iki ateinančių Naujųjų metų neišsikulti javų ar nebaigti kitų darbų (83). K. Kėdaitis-Kėdavičius Morės palydą Šilalės apyl. ketvirtajame dešimtmetyje taip pavaizdavo: „Šalia jos joja užgavėnininkai raiti, eina pėsti, pliauškindami botagais, skambindami, švilpaudami ir kitokiu būdu triukšmą keldami, kad visi pažiūrėtų į „pasileidėlę Kotrę”. Turtingesni Kotrės palydovams užfundija ne tik alaus, bet ir baltakės. Kotrė vežama iš vieno kaimo į kitą tik kaimo gatve, neužsukant pas atskirus valstiečius. Ir taip sukeldavo visos apylinkės jaunos ir senus ant kojų” (77,138). Šilalės apyl. vežant Balsių Kotrę, priekyje įdavo raitelis ant švyo žirgo su trimitu. Jis skelbdavo, kas atvažiuoja ir ko atvažiuoja. Susiburdavo daug vaikų – žiūrovų, norinčių prakalbinti Kotrę, tačiau juos „žydai” su bizūnais vaikydavo, „kad nepagrobūtų Kotrės”. Kartais tame pačiame važyje, kur Kotrė, grodavo ir muzikantai (100).

Tūbinių miestelyje trečiajame dešimtmetyje kartais susiorganizuodavo tikra gurguolė – jos priekyje, rogėse su būda, važiuodavo muzikantai. Prie šių rogių būdavo prikabinta rogelės su pritaisytu tekiniu, ant kurio sėdėjo gyva Kotrė su šluota vienoje rankoje ir skuduru kitoje. Roges traukė bal-tas arklis, iš kurio praeiviai tyčiodavosi, o jas lydėdavo raiti ir pėsti palydovai su bizūnais. Būdavo ir persirengusių „žydais”. Kotrė persirengęs vyras gindavosi ir pats su šluota (Šilalės raj., T. Arkauskienė, g. 1917).

Gana smulkiai eiseną Žarėnų apyl. aprašė I. Ončius: „Apstota apsaugos vyrų, apsirėdžiusių keistų keisčiausiai – čia ir meška, čia dramblys, gervės, gandrai; pagaliau, kas be nakabio (velnio. – J.K.), kuris vieniems žiūrovams botago su veržekle nesigaili, o prie kitų meiliai artinasi paglostyti norėdamas, o suodinas visas, tarsi tik ką šluota buvęs kaminui valyti. Tačiau įdomiausia turi būti pati Morė; čia ir yra visas sunkumas padaryti visa tai nuostabiai spalvingą, įdomią, nematytą, keistą.

Taip Morę veža per kaimą. Svarbu išsaugoti ir parsinešti namo bent šiojį tokį panašumą į visomis išgalėmis pagamintą nepamirštamo įspūdžio keistuolę Morę. Daugiausia, žinoma, Morės savybes mėgina vaikai, kolei neparagauja atmintino jos botago čaižio ar spragilo bumbtelėjimo. Vai-

kams rūpi, ar Morė gyva, ar negyva, kaip ji padaryta, kad tokia stora atrodo. Ar ji Kanapinskio, ar Lašinskio giminės? Kur ji važiuoja, ar tik ji neišveš mėšėdžio?" (14, 132–133).

Praeiviai ir vaikai Morę išjuokdavo, mušdavo pagaliais, sniegais. Šilalės apyl. „žydai“ piršdavo ją vyrams į pačias. Baigę karnavalą, sutemus, Morę nuteisdavo – dažniausiai sudegindavo ant laužo arba paskandindavo (100; 102, 26). Gana smulkiai, kaip tai būdavo daroma Skuode, aprašė O. Gauriliūtė: „Veždavosi Morę apsiūtą arba apipintą žirnių virkščiomis. Ją mušdavo sniegais, pagaliais, ožys badė ragais, gandrai bei gervės gnaibė snapais, meškinai daužė savo letenomis, čigonai būrė mirtį, o velniai laukė jos „dūšios“, ėjo aplinkui trindami rankas. Tačiau velniai ir raganos bei laumės gynė Morę ir savo kalbomis guodė ir džiaugėsi jos tamsa, nes jos simbolis – tamsa, jos laikotarpiu ilgos naktys ir tamsūs vakarai slėpė jų piktybinius darbus. Eisenos dalyvių susidarydavo dvi šalys, vieni – už Morę, antri – prieš, ir mušdavosi vieni būdami gynėjai, o antri – jos pasmerkėjai.

Nors Morė buvo ginama savo šalininkų, tačiau antros pusės šalininkai Morę nuteisdavo, pakardavo ant aukštos karties pritaisyto rato ir sudegindavo. Ratas palikdavo nesudegintas, jis saulėtomis dienomis pagal šešėlių parodėdavo laiką”.

Šilalės apyl. Kiaukų k. Morę degindavo greta rugių lauko. Runionių k., Alantos apyl. (Molėtų raj.), drauge sudegindavo ir kitą iškamšą – tinginio simbolį. Šilalės apyl. žinoma vaikus užkasdavus Morę į sniegą. Skuodo apyl. sudeginus Morę, pelenus išbarstydavo apie bičių avilius, kad bitėms augtų ir žydėtų medingi žolynai, kad bičių nepultų kenkėjai (O. Gauriliūtė).

GAVĖNAS

Vidurio ir Rytų Lietuvoje vietoj Morės rėdydavo „čiučelą“, „diedelį“. Ši vaikai vežiodavo ir Pelenų dieną. Pirmasis XIX a. septintajame dešimtmetyje jį savo atsiminimuose aprašė M. Katkus. Darydavo beveik taip pat, kaip ir Morę: „Paimta sena pavaža, ant vieno jos stipino užmautas tekinis. Tekinis neduoda stovėti pavažai, jis svyra į šalį, kol stukas pasiekia žemę. Taip visas sustatymas palieka pasviręs. Traukiant pavažą už virvės, pavaža slenka, o tekinis sukasi, nes jo stukas, siekdamas žemę, turi sukintis, negali šliaužti, lygiai taip, kaip ratų tekinis bevažiuojant ne šliaužia, bet sukasi. Aplink stebulę sustatyti ir priraištyti keli pagaliukai pusantro metro ilgumo: ant tų pagaliukų parėdytas „diedelis“. Tas „diedelis“ su žiemine kepure, su prasčiausia ruda sėrmėga, virve susijuosęs, rankas išskėtęs; prie rankų jam kabso ant virvelių pakabinti pagaliukai, kiekvienoje rankoje po pagaliuką. Provėžos, kauprelės, nelygumai kelio verčia visą padarą kraipytis tai į vieną, tai į kitą pusę. Vežamas „diedelis“ sukasi, svyruoja, vartosi ir pagaliukais makaruoja: susidaro juokingas renginys. „Diedelis“ tankiai genda. Reikia sustoti ir pataisyti. Pataisius vėl veža ir bėga krykštaudami. Pervaziavę visą kaimą ir sugrižę, vaikai veža „diedelį“, iš kur pa-

ėmę. Jo buveinė esti pas kokį įlaidų ūkininką ant tvarto. Čia ji nurėdo arba palieka aprėdytą kitiems metams" (13,238).

M. Kaitkus priminė: „Mokslininkai aiškina, kad „diedelio“ vežiojimas yra pirminio lietuvių tikėjimo liekana, kad stambeldžių gadyneje buvo tokia tikėjimo apeiga. Ji reiškusi pradžią pavasario ir metų. Bet kodėl mažiukai vežioja „diedelį“ ne kitoje dienoje, o tik Pelenijoje? Kas per diena „diedelio“ vežiojimo buvo stambeldijoje, kad ji supuolė su krikščioniškąja Pelenija?" (13,237). Jis čia pat pabandė ir atsakyti: „Tie vaikiukai atbuvo senų seniausios tautinės tikybos apeiga, atbuvo nežiniomis, nesuvokdami prasmės savo žaislo. O žaislas reikšmingas: čia sujungtu du gaivalu, būtent, rogės ir ratai, žiemos ir vasaros pavažiavimai. Pirma gavėnios diena iš tikro tinkamiausias laikas pažymėti linkimui žiemos į vasarą. Net ir atskiras žmogus Pelenijoje pasijunta lyg jau žiemą praleidęs, stovįs priešakyje vasaros. Žiemą visi kelia su tamsa, o Pelenija pirmutinė diena, kada visi kelia išaušus, lyg vasarą" (13,238–239).

Kaip „diedelį“ per Užgavėnes vežiodavo Rytų Lietuvoje antrajame mūsų amžiaus dešimtmetyje, aprašė J. Dovydaitis: „Į ant senų šlajų įtaisyto kuolo užnerto rato suruošdavo senį „čiučelą“. Prie rankų pririšdavo spragilą arba bizūną, prie juostos pririšdavo negyvą vištą ar paršelį. Veidą skaptuodavo iš medžio ir darydavo kiek galint baisesnį: raudona ilga nosimi, juoda barzda. Į roges susėsdavo jaunimas ir traukiant ant rato krypuojantį senį, dainuodavo įvairias dainas. Tarp jų:

*Čiučela vežela važinėti,
kad mūsų lineliai užderėtų.*

Arba vėl kitos dainos likučiai:

*Šalta žiema šalin eina,
kad pavasaris ateina,
ant kalnelio pakalnėlėj,
visur pilna gyvulėlių.*

Labiausiai mėgdavo dainuoti „Ak tu tprunda uliaunyke“. Taip iškamšą vežiodavo nuo pietų iki sutemos" (66,208–209).

Tačiau daugiausia tyrinėtojų dėmesį patraukė Gavėnas (Gavanas – Kupiškyje, Gavenis – Anykščių raj.). Jį XIX a. pabaigoje–XX a. trečiajame dešimtmetyje vežiodavo Kvelkų (Biržų raj.)–Vadoklių (Panevėžio raj.)–Antazavės (Zarasų raj.) trikampyje. Nustota vežioti išsiskirsčius į vienkiemius. Bene ilgiausiai, iki mūsų amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigos, Gavėną rengdavo Aukštupėnų apyl. Pirmąjį Gavėno paminėjimą randame apie 1852–1863 m. A. Kašarausko parašytoje „Lituanikoje" (106, 127).

XIX a. pabaigoje Aukštupėnų apylinkės vaikai Gavėną rengdavo taip pat Pelenų dieną ant pavažoje įtvirtinto mieto užnerto vežimo rato. Apvilkdavo jį sena sėrmėga, užmaukšlindavo daugybe kaspinų papuoštą kepurę, prie rankų pritaisydavo spragilus. Gavėną vaikai šūkaudami vežiodavo kaimo gatve. Kiekvienas vežėjas taikydavosi aplieti vandeniu, kad geriau

linai derėtų, bet tai padaryti būdavo sunku, nes Gavėno palydovai turi ilgus botagus, o ir pats Gavėnas besisukdamas švaistosi kultuvais (51).

Gavėną mūsų šimtmečio pradžioje smulkiai aprašė Vaižgantas: „Pus-berniai taiso seną pavažą, vienu vidurin įkaltu stipinu. Mauna ant to stipino didįjį ratą (tekinį); ratlankį apvynioja drūtomis šiaudų gręžtėmis ir priraišioja lazdų galus; antrus galus suriša vienan, – taip pasidaro ant rato guba. Dabar guba reikia aptaisyti. Tai mažųjų vaikų darbas; reikia patiekti – mažoji medžiaga: kuo bjauriausių ryzų, virvių ir kitų tokių. Per ištisi dvi dieni viso sodžiaus berniukai zuja aplink visas trobas, kaip tikrieji miestų lakatninkai: kur kokį skarmalą nutveria, kur kokį virvagalį iš palėpės ar padangtės nuriša. Visi Gavėnui dirbti skiriamieji daiktai turi būti jau be jokios vertės, nes jiems tikrų tikriausia lemta pražūti. Visos tos gėrybės sunešama nemaža krūva ir visa tai sukariama ant Gavėno. Rankų vieton dedama kryžma; ant galų kryžmos rišama kultuvų spragėlės (spragilių buožės); ant galvos sena triausė, ant burnos bjauri kaukė (ličyna), iškištu buroko liežuviu, – ir Gavėnas gatavas. Už pavažos tęsiamas, vienon pusėn pakrypęs ir taip žemės šiaudais apvyniotu ratlankiu lytėdamos, Gavėnas sukasi, spragėlėmis mojuoja juo gyviau, juo sparčiau traukia.

8 pav. Gavėnas. Šiaulių „Aušros“ muziejus

Per Užgavėnių dieną Gavėnas mažųjų valdžioje. Klyksmu gerkles piešdami, lakioja iš vieno galo sodžiaus antran; juos lydi įezinti viso sodžiaus šunes, tokiu įnirtimu į Gavėną puidami ir draskydami, kaip kad lydėtų tikrajį sodžiaus nevidoną. Gavėnas spragėlėmis ginasi ir per ausis sudrožti taiko.

Ag ir nevidonas tas Gavėnas: jis tatai atvadina ilgas septynias savaites badmirio, be taukų, be pieno!

Vakarą Gavėną atsiima didieji vaikinai, bernai. Pagynmai (pratėgu) susikinę keletą porų arklių, raiti vėžasi Gavėną kurian apylinkės sodžiun. Paskui juos suka meškininkas su meška, raitelis, baltą ilgagaurę ožką apžergęs, ilgasnapė gervė, Kanapeckas, ar Kanapinskas su visa savo pasninko šeimyna, peisuoti ir barzdoti žydai su karvių uodegomis – bizūnais ir su muzikos barškalais, nuostabūs ponai su vyžornis ant arklių retežių – tai laikrodžiai, ir kiti ką nors prasimanę. Visi su savo „komedijomis“ ir oracijomis. Daug juokų, daug klegesio, daug labai sąmojingų pamėgdžiojimų, daug vaikams džiaugsmo, mergaičių klyksmo, į pirkią visiems sugužant arba palangėmis ožkai mikenant ir gervei stiklius snapu iškapoti mėginant“ (115).

Mūsų šimtmečio pradžioje, šaukdami „Gavėnas atvažiuoja!“, jį tempdavo ir Migonių kaimo gatve (Biržų raj., P. Mačienė, g. 1901). Antazavės apyl., važiuodami su iš šiaudų ir skudurų padarytu Gavėnu (Gavanu), užsukdavo į kiemus, belsdavosi į duris ir pranešdavo, kad jau Gavėnas po kaimus važinėja, reikia greičiau valgyti mėsą ir riebius vėdarus, nes jis greitį visa atimsiąs (Butiškės k., L. Pušienė, g. 1908).

Žinoma Gavėnu persirenginėjus ir žmones. Tokį Gavėną Svėdasų apyl. aprašė B. Buračas. Piemenėlių aptaisydavo šiaudais, senais kailiniais ar rudine taip, kad baidyklė būtų panaši į lašinių paltį ar kumpį. Taip parėdytą Gavėną Pelenų dieną varydavo per kaimą, užsukdami iš kiemo į kiemą, visai juokindami žmones ir dainuodami tam tikras dainas. Gavėnas turėjo vaizduoti lašinius, kurie, mėsiedui pasibaigus, laikomi nebereikalingais, ir išvaromi iš namų. Paskutiniame kieme Gavėną veda į klojimą pakarti. Klojime pasakoma graudi oracija – išdėstomos visokios lašinių blogybės, kad jie, gavėnioje kvėpėdami, neduosią žmonėms tinkamai pasninkauti, todėl esą reikia juos pakarti. Visiems pritariant, paskelbiamas lašinių korimo dekretas. Tuojau „lašinius“ suriša vadelėmis ir permeta per klojimo siją į šiaudus. Kad lašinių nė kvapo neliktų, nurengia visus šiaudinius Gavėno aparas ir sudėgina gale kaimo visiems matomoje vietoje. Taip pavaizduojamas mėsiedo galas ir Gavėnios pradžia (49).

Puponių k. (Aukštupėnų apyl.) dar apie 1927 metus, kaip užrašė J. Balyš, vaikščiodavo Gavėnas: „Vienas vyras apsirengia koku prastu skylėtu sijonu, ant galvos užsideda sieta, išsisuodina veidą ir eina palei kiemus, kiti su vytimis jį varo. Tai yra „Gavano vorymas“. Jo nemuša, tik varo. Jis irgi turi vytinę, ir, kai jis atsigręžia, tai visi palydovai tuoj bėga atgal. Priėjęs prie kiekvieno lango, Gavėnas sako:

– Nevolgykit lašinių,

Turiu peilį ba kriaunų.

Jeigu Gavėną varant, kas nors jį paliečia, tai visi varytojai puola su vytimis jį ginti. Kiti stengdavosi Gavėną vandeniu aplieti, palydovai jį irgi gin-

davo. Perėjęs per visą kaimą, Gavėnas nusirengia, lieka tik pušinas, tada jį perveža rogelėmis per visą kaimą: jis sau sėdi, kiti tempia rogeles. Išvežę galan kaimo, išverčia" (2,47).

Gavėnas kartais pajuokdavo apsilaidėlius ir tinginius, kurie iki gavėnios nespėjo išsikulti javų ir atiduoda juos kulti pelėms. Jis vienišas. Tik J. Balys paskelbė Kvetkuose užrašytą pasakojimą, „kad Užgavėnių nakties 12 val. Gavėnas su Mėsinu pešas visą valandą ant žordų, o po dvylikos Gavėnas nustumia Mėsiną nuo žordų" (2,53). Žinoma Anykščiuose Gavėną tapatinus su Kanapiniu (17).

Kitur „gavėnininkai, vėlai namo sugrįžę, Gavėną paslepia kieno nors jaujoje, nesakydami kitiems. Jaunesnieji ir mergaitės pradeda bijoti by kurian klojiman, ypač prietėmiu, eiti. Pavykus Gavėnas atrasti, jį išvelka iš jaujos ir užtraukia „ant aukštybių“ ant jaujos, kur ramiai viešpatauja iki Velykų" (115). Gavėną neišardytą ant aukšto iki pusiaugavėnio laikė daugelis. Vyresnieji juo baugindavo vaikus, kad šie per gavėnią laikytųsi pasninko. Dar XIX a. viduryje A. Kašarauskas užrašė tokį vaikų gąsdinimą: „Vaikai, veizėkit, šitai Gavėnas: kas su mėsa valga, tuojaus pjaun" (106,127). Panašių gąsdinimų užrašyta ir mūsų šimtmetyje: „Nevolgyk pienu, mėsu, Gavanas pilvų perrėš ir žordin padžiaus" (Kupiškis; 85); „Iškabins pilvą" – o jis čia pat kamine gyvena (Papilijū k.); „Nupjaus liežuvi" (Antazavė, Dusetos, Salakas). O Velykų rytą jis net galįs apvožti puodu arba pakišti po apverstu kubilu, kur prasikaltėlis turėsias visas Velykas pratupėti, niekas nė margučio neduos (Antazavės apyl. Ivoniškių k.). Kai saulutei įspindus, nuo vandens balutės palangėje atsimušę spinduliai žaidžia troboje ant sienos, aukštaičiai sako: „Gavėnas peilį galanda". Taip sakoma, kai saulės spinduliai, šviesdami tiesiai per langą, žaidžia ant sienos (2,48).

Per pusiaugavėnį, kai pasninko belieka tik pusė, Gavėnas vėl atsiranda, sakoma: „Gavėnas per žardą pervirto". Besiversdamas ir dovanėlių vaikams išmeta. Vaikai bėgdavo žiūrėti, ar žarde neras saldainių, mergaitės – kaspinių (51,9). Kartais dovanėles užnešdavo giminaičiai. Papilijū k. dar mūsų šimtmečio viduryje rasdavo Gavėno paliktų obuolių, šermukšnių kekių (J. Čeknys, g. 1916). Svėdasiškiai pusiaugavėnyje vėl su tuo pačiu Gavėnu lėkdavo per kaimą, gale kaimo jį versdavo į griovį ir sakydavo: „Gavanas persivertė per galvą!" (49).

Velykų rytą, kaip rašė Vaižgantas, per iškilmingą procesiją Gavėną iš varpinės nušaudavo, kad užleistų vietą Velykiui (115).

UBAGAI IR VENGRAI

Per Užgavėnes eidavo ir atskiros „ubagų" grupelės. K. Čerbulėnas juos pavadino Užgavėnių elgetomis – „lalauninkais" (59). Dažniausiai tai moterimis persirengę vyrai, rečiau moterys – vyrais. Apsitaiso jie įvairiais skarmalais, vietoj skarų apsigobia senomis lovatiesėmis arba gūniomis pašarui nešti. Už nugarų prisikemša šiaudų – tai kupros, juosiasi irgi šiaudų ryšiais. Veidus išsipaišo anglimis, išsisuodina pelenais. Su „ubagais"

eidavo ir jų „vaikai“. Dar kitus „vaikus“, padarytus iš skudurų, nešdavosi ant rankų. Vaikštinėdavo grupelėmis po 3–5, juokingas giesmes giedodami, tų namų šeimininkus šlovindami, kiekvieną šeimos narį apdainuodami, įvairiais būdais išmaldos, nors „mažiausio duonos kumpelio prašydami“ (59). Žemaitijoje, įeidami į trobą, giedodavo „Ubagų giesmę“ (žinoma keletas variantų):

*Aš užgimiau prasčiokėliu
Ir paaugau ubagėliu.
Einu per svietaį vargdamas,
Geradėjus garbindamas (Luokė; 72);*

arba:

*Aš užgimiau siratėle
Ir paaugau ubagėle.
Einu per svietaį vargdama,
Visus šunis lodydama.
Kojas naginėmis aunu,
Kartais ir batus įgaunu.
Kai niekas niekur nemato,
Turiu gerą aš sveikatą.
Kai tiktai ką susitinku,
Tuoju raišti aš įninku (Tryškiai; 4, 113).*

Įėję į vidų, „ubagai“ prašo išmaldos. Liepus poterius kalbėti, atsišneka, sakosi esą pavargę ir išalkę, „nenorį gerti ir valgyti, bet tik į terbelę įsidėti“ (48,162). „Tokioms ubagėms, tokia ir išmalda: pyrago gaus negaus, bet botagu per šonus ar per kuprą, tai tikrai gali gauti, o šaltu vandeniu ir šlapio sniego gniužulu stengiasi kiekvienas pavaišinti“ (2,36). Juokų, kaip kad „žydai“, jie nekrečia, kartais, meilydami blynų, suklaupę gieda juokingas dainuškas (72). Ką nors geresnio gavę – mėsos, lašinių, blynų, deda į terbelę, o ir „visus geradarius begarbindamos sugeba nuo kartelės dešras nugarbinti arba iš puodo lašinius į amžiną atilsį padėti“ (2,36). Blynų irgi, kai niekas nematydavo, pasičiupdavo (72).

Šilalės apyl. „duoneliuoti“ išeidavo ir Morė. Ji būdavo su kauke. Tai suvargusi moteris, užsikabinusi per petį didelę „terbą“ ir dar su krepšiu rankoje. Vis sakydavo, jog iš vyro gavusi „lašką“, kuriame prašęs pagalbos. Žmonės nešykštėdavo, į krepšį pridėdavo ne tik gerų, bet ir sudegusių blynų, apgraužtų kaulų, kempinių, vadindami jas „grybais“, ir kt.

Riebiai ir be saiko valgant, galima ir susirgti. Tad sodiečius kitų persirengėlių pėdomis lanko ir „gydytojai“. Jie iki trečiojo mūsų amžiaus dešimtmečio dažniausiai būdavo ne vietiniai, o „vengrai“, kaip ir tie, tikrieji, anksčiau po kaimus nešiodavę vaistus žmonėms ir gyvuliams. „Vengrai“ vilkėdavo panašiai kaip anie vaistytėjai – juodais švarkais, mėlynomis arba juodomis kelnėmis, batuoti, aukštomis skrybėlėmis, dar ir veidus tamsiau pasigrimavę. Vienoje rankoje nešdavosi Karpatų kalniečio lazda su viršuje pritvirtinta įsitverti medine kirvio galva, o maišelyje ir ant peties už-

kabintoje dėžutėje – buteliukus su įvairių spalvų skysčiais – paprastai „rasalais“ (109,212). Turėdavo jie ir universalaus vaisto įvairioms ligoms gydyti – muilo, ir vaistų nuo persivalgymo, „lipčiukų“, kuriais mergaitės galėtų patinkamą jaunikį prisitraukti (59). „Vengrai“ paprastai kalbėdavo lenkų–vokiečių kalbų kratiniu.

„Vengrų“ būdavo mažiau negu „žydų“ su „čigonais“ ir jie pasirodydavo rečiau. Eidavo dažniausiai poromis, kartais ir trise. Užventyje tokioje „vaistytojų“ grupėje būdavo „profesorius vengūras“, „padėjėjas pelšeris“ ir „aptiekorius“. Jie prisistatydavo kaip ir „žydai“ žaismingai:

„Mes esam vengūrai iš Vengrijos žemės Austrijos, turim lekarstvų iš Rymo dėl kožno kiemo. Kas tų liekarstvų neužgyvos, tai gaidžio balsu giedos, o kas penkių litų pasigailės, tai saulės mėnesio neregės. Mes turim liekarstvų visokių nuo visų ligų. Kad kas pradėd kūnu sirgti ir nenori taip greit mirt, tai tas turi mūsų pasiklaust ir laimingu save jaust. Jam nušnekam gerai, klausiam, kur jo pinigai. Boba gumbą pagavo, pagalbos reikalavo – liepėm devyndrekiu pirkti, ir nustojo boba sirgti. Muzikantui iš nakties štyvi ranka iš peties – liepėm su degutu tepti ir prieš karštą pečių kepti. Audėja per naktis gavo pliumpę į akis – liepėm į pečių žiūrėt ir pilvą glėby turėt. Senė, gali sakyti, amžiną atilsį, ir tą pagydom. Marijona turėjo didelę roną – liepėm stiklus grūsti ir roną sūdyti. Ir tą pagydom. Mes devynias ligas, dešimtą dūšią galim išvart. Mes gydom biedrius su naminiiais vaistais, duodam patarimus“ (Užventis; 65, 243).

Suradę ligonių, dėdavosi ant nosies akinius, apžiūrėdavo delną, kaip ir „čigonai“, pasakydavo laimę, praeitį ir ateitį. Nustatę ligą, duodavo vaistų, o atlyginimo sutikdavo palaukti net iki kitų metų.

Ypač įspūdingai reklamuodavo vaistus, nurodydavo, kaip juos vartoti: „Reikia baslių metūgių su viritum, su spiritum ir su šalavijum anksti rytą išgerti po du šaukštus, po du kaušu ant tuščios širdies, o jei tas nepadės, reik dešimtį silkių nupirkti, tas silkes nuplauti, daktarui į terbelę sukrauti, tuos skysčius priversti, o tirščius išgerti. Jei tas nepadės, reikia senos vyžos alyvos, senos rudinės tručyznos, o jei karštis yra didelis, apie keturiasdešimt laipsnių, tai reikia ant šilto ledo atsigulti, akėčiomis užsikloti ir žambį po galva pasidėti; o jei tas nepadės, – ledo sudeginti ir tuos pelelus gerti. Beržyno Judėjus jaunis, brolis tretysis, pogydė, pomatė, požiūrėjo, počiupinėjo, potaisė. Ant švento Petro Žagarėj padėkosi“ (Šiauliai; 20, 704). Arba: „Marijona turėjo didelę roną. Stiklus daužiau, ronon barsčiau. Metų nesulaukė, ronas užtraukė. Judita buvo subadyta, Agota suka-pota, ir visas taip išgydžiau: reikėjo akmeno smegenų, o vėjo taukų, ir išgijo. O išgijusi kaip žuvis iškepta ant vanđens plaukė ir po mirties niekoki-os ligos neturės, trečiojo dienoį su pačiu Dievu pasišnekės.

Ar tamstos imsit iš manęs liekarstvos? Tu, jei imsi iš manęs liekarstvos, būsi sveikas kaip molio cvekaš. Liekarstvos tokios: reiks nuo marių putų, iš po kuilio sрутų, virkščių propernykščių. Kai tas liekarstvas imsi, tai mane mylėsi ir niekad-os sveikatos neturėsi“ (Šimkaičių apyl., Raseinių raj.; 20, 705).

Užventiškiei „gydytojai“ išeidami dar primindavo: „Pasinaudokit progą! Kad vengūrai išei-na į savo žemę žolių rinkti, vaikų dirbti, tai sienas grauši,

kirminus rausi – vengro balso nesulauksi. Marijona, parduok skepetą – pirk šveikatą, pasinaudok proga, pakol akys neišsprogą”.

„Šias vengrų kalbas ir toliau atsimename, ir kitam juokais sakome. Kai eini vengūrais, greit sugebi ir pasakyti, o dabar sunku” (66,244).

Mūsų šimtmečio antrajame ketvirtyje „vengrai” vis labiau primirštami. Juos pakeičia „vietiniai gydytojai”. Jie jau šiurkštesni. Pora žemaitiškų gydymo pavyzdžių užrašė B. Buračas: „Leiskite, nebijokite, geri žmonės, daktarai ateinam pagelbėti sergantiems. Gal kas apsirgo nuo riebių valgių?

– Iš kur ir kas tokie esate? – klausia troboje esantieji.

– Agi, ar nepažįstat manęs, dideliai garsaus daktaro. Gi pons Taukuot-snukis iš Paršėnų miesto, – atsako „daktaras”.

Paršėnai – suprask Kuršėnai.

– Na, kad sakai esi didelis daktaras, prašom vidun, gal rasime ir ligo-nių, – kviečia namiškiai.

Įeina gryčion gydytojus vaizduojantieji Užgavėnių juokdariai. Vieni gydytojai būna kuproti, šiaudines kupras prisitaisę po išverstais kailiniais ar kitais skarmalais. Kiti pilvoti, pagalvius po drabužiais ant pilvo prisijuosę. Na ir kitokius šleivus, kreivus nuduodami. Pajuokdami gydytojus, nešasi kokius buteliukus su aštriai dvokiančiais skystimais, vandens švirkstelius ir kitus įvairius įrankius išdaigoms išdarinėti.

Įėję trobon, užgavėniškiai pasveikina:

– Riebią dieną.

Nieko nelaukę Užgavėnių gydytojai imasi darbo. Vienas jų nusitveria ten pat pasipainiojusį pusbernį ir ima „gydyti” įvairiai jį kamuodamas. O mergaitės, bijodamos tokio baisaus gydymo, sprunka kur begalėdamos. Pakliuvusį į nagus pusbernį, „gydytojai” nutaria negaluojuot nuo riebių lašinių persivalgymo.

– Laikykis, vyrel, žinai tokia pikta liga geruoju neišeis. Reikės pilvas stiprokai paveržti kanapine virve.

Ir ima varžyti jį sujuosę virve, kiek tik jėgos turi. O bernas jau ne juokais šaukiasi visų šventųjų pagalbos. Jeigu neturėtų kišenėj peiliuko, kitaip vargiai atsipalaiduotų nuo tokių išdaigų. Po tokio žiauraus gydymo kiti „gydytojų” nebeprisileidžia nė iš tolo.

– Jeigu toks skaudus gydymas, tai geriau mirti be vaisto, – peikia visi gydytojus.

– Galima gydyti ir be skausmo, bet tas brangiau atseina. Mes gydome visai. Gydome braukymais, traukymais. Gydome užkalbėjimais ir žavėjimais. Gydome lašeliais ir milteliais. Išvarome iš kūno ne tik ligas, bet ir veinius, kitas piktenybes” (56).

BIČIŲ VEŽIMAS

Savo globotines per Užgavėnes prisimindavo ir bitininkai. Bičiuliai sueidavo draugėn, pasivašindavo, kad bitės sektųsi (Girkalnis; 2,60). Kiti eidavo žadinti bičių, pasiklausyti, ar gyvos, ar netrūksta joms maisto (Kalti-

nėnų, Valkininkų apyl.). Sakydavo, jeigu per Užgavėnes bičių neaplankysi, jos išnyks ir išmirs (Šilalės raj. Kaltinėnų apyl. Šliužų k.). Jeigu per Užgavėnes sninga, būdavo sakoma, kad bitės daug medaus prineš (Šilalės raj., A. Lukauskienė). Skuodo apyl., kai būdavo vėlyvos Užgavėnės, bitininkai eidavo vienas pas kitą pirkti bitelės (ar bitinėlio). Įleidus į avilį bitelę (ar bitinėlį), pašlakstydavo švęstu vandeniu visą avilį. Taip darydavo, kad bičių šeimos būtų sveikos ir gausios bei avilys pilnas medaus (O. Gaurilūtė). Obelių apyl. per Užgavėnes bitininkai pildavo vandens ant avilių, kad vasarą bitės slapta neišspiestų (118, 137).

Matyt, jaunimo pasivažinėjimai per Užgavėnes buvo siejami su bičių spietimu. Pirmasis šį pasivažinėjimą XIX a. antroje pusėje Vidurio Lietuvoje aprašė M. Davainis-Silvestraitis: „Gaspadinė, rytą atsikėlus, išverda virtinių ir privalgydina savo šeimyną. Ir išneša gaspadorius alaus, ir kalba savo šeimynai:

– Dabar, vaikai, užkinkykiat kumeles ir įdėkiat kubilą ing roges!

Pajema kubilą, prisodina vaikų jau girtų į tą kubilą ir uždengia paklode, ir dar vienas dykas pajema kultuvą, kur kulia, ir sėda užpakalyj ratų, už kubilo. O tas furmonas, susijuošęs su šiaudų grįžte, važiuoja per sodžių, rėkdamas:

– Vandenio, vandenio! Vežu bites.

Vaikai užia. O to sodžiaus gyventojai išbėgs iš kiemo, lieja vandenį, o tas su kultuve gina. Iš to sodžiaus važiuoja į kitą. Parvažiuoja vėl kitą sodžių – vėl furmonas rėkia:

– Vandenio, vandenio! Bitės užia!

Ten vėl lieja viršum, ir tus vaikus sušaldo, o vienas gina su spragilu. Grįžta vaikai šlapi, sušalę, kits pusgyvis, kits gyvas, kits paskendęs. Sukiša po pečių, atšildo. Kita motina verkia, kita klausia:

– Ar gerai ten buvo?

Kits girias, kad gerai, kits – kad šalta labai buvo. Duoda arielkos gerti, šoka vėl, linksminas. Ir vėl ant rytojaus Pelenija nori važiuoti” (26,333).

Kitur taip važiuojant, „bičių sargas“ būna išvirkščiais kailiniais apsvilkęs, užsimaukšlinęs seną kepurę, susėdusias už statinės „bites“ nuo laistytojų eglišakiu gina (115).

Šiaulėnų apyl. mūsų šimtmečio pradžioje į roges kinkydavo nebaikštų arklių, „rogėse pasistato kubilą vandens, dar įsimeta kiek sniego į vandenį. Už kubilo pasisodina vieną kitą linksmą mergiotę. Ant ilgo virpčio prisitaiso drūtą botagą. Miklus vaikas stačias atsistojęs rogėse lekia kaimo gatve, kaip tik jo arklys iškeria, vis šaukdamas: „Vandenio, vandenio, vandenio, vandenio!“ O jo „bitės“ nuolatos bimbia, užia: „Ū-ū-ū!“ Išgirdę taip atūžiančias „bites“, visi pasiruošia vandeniu aplieti. Bet miklus vežėjas ilgu botagu ir vandeniu su sniegais juos šventina ir nė artyn neprisileidžia. Visa bėda „bitėms“, jei kur laistytojai užverčia kelią. Taip būdavo laistomasi, sako, kad javai derėtų” (53).

Panašiai važinėdavosi ir Zemaitijoje: „Išgirsi: atskamba, atvažiuoja kaimo gatve vaikėzas, šaukdamas: „Vandens, vandens, vandens!“ Tai žinok – „Užgavėnių bitės“ važiuoja arba vadinamas „vandens šventinimas“, kad linai geriau augtų. Tas daroma taip: paprastose rogėse pasistato statinę ar kokį kubilą su vandeniu, pasikinko nebaikštų arklių, įsisodina kelias links-

mas mergiotes, vikrus vaikėzas pasitaiso botagą ant ilgo virpčio ir lekia per kaimą šaukdams vandens. Kiemuose visi turi pasiruošę vandens, kad suspėtų važiuojantį aplieti ar šlapiu sniegu apmėtyti, o važiuojas turi mokėti išsisaugoti vandens ir kitus aplieti vandeniu arba ilgu botagu užtvoti per šonus, jei kas mėgina jį aplieti ar kelią pastoti" (54).

Aukštaičiai šia proga užkeldavo ant rogių didelį kubilą, suleisdavo į jį vaikus, ir veža per kaimą. Vaikai kubile zirzia. Šeimnininkas stengiasi kaip nors bites perlieti šaltu vandeniu, kad jos nusiramintų, paliautų zirzusios. Juokdariai saugoja, nieko arčiau neprileidžia. Važiuodami dainuoja dainelę:

*Mūsų žirgai lauke žvengia,
O bitelės medų rengia...
Mūsų medus saldus yra,
O iš darbo turtai byra... (48,162)*

Tuo tarpu Žeimelio apyl. Užgavėnių pavakaryje „būdavo kinkomas pats eikliausias sodžiaus žirgas, apkarstomas varpeliais, spalvotais popieriukais. Į roges įkeldavo didelį kubilą arba doklą. Į kubilą sukeldavo vaikus ir liepdavo jiems rėkti kiek išgali visokiais balsais. Pro rogių sijas iškišdavo į abi puses kartis, kad arti niekas negalėtų prieiti ir važiuodavo šaukdami: „Bitelėm, bitelėm! Vandens!“ Kai tik koks nors žmogus arčiau prieidavo, norėdamas apipilti, sėdintieji taip pasukdavo kartis, kad tas turėdavo kristi ant žemės, kad nepartrenktų.

Kartais kubilas vežime būdavo su vandeniu, papuoštas javų varpomis. Prie kubilo stovintis žmogus semdavo su kibiru vandenį ir liedavo ant pakelėje stovinčių žmonių, o tie stengdavosi jam tuo pačiu atsilyginti. Laistydavosi tam, kad derlius būtų geresnis, kad linai geriau augtų" (31,77).

Pasvalyje paskutiniame XIX a. ketvirtyje Užgavėnių ir Pelenų dieną vienas vyras važiuodavo rogėmis ir jose veždavo užrištą kubilą, o jame būdavo vyrų, vaikų. Smarkiai lėkdavo ir šaukdavo: „Vandens, vandens!“ Žmonės stengdavosi kibirais įpilti į kubilą vandens (2,49). Pasvalio apyl. ir mūsų šimtmečio pradžioje į kubilą įlipdavo 1 ar 2 berniukai, skersai roges, kad negalėtų prie rogių prisitarti su vandens kibirais laukiantys pakelėje, perkisėdavo kartį ir, greitai važiuojant per kaimą, šaukdavo: „Vandens duokit, vandens duokit, vandens duokit“, tačiau bičių jau neminėdavo (8,229). K. Čerbulėnas 1942 m. aprašė panašų, bet jau naujoviškai interpretuojamą „vandens pirklio“ važiavimą per kaimą su statine vandens. Siūlo vandenį už statinės stovinti, su šakota lazda besiginanti nuo puolėjų merga, o bernas lieja atgal. „Sausai“ pervaziavęs visą kaimą bernas laikomas vikriausiu" (59).

Baigiant paprotį užmiršti, rasdavosi ir nepriimtina juokaujančių. Antai XIX a. pabaigoje Pušaloto apyl. bernai prisikalbino porą dvylikamečių mergiočių, kad pabūtų bitėmis, uždėjo ant rogių didelį kubilą, paliepę joms sugulti, uždengė paklode ir įsakė visą laiką užti kaip bitėms. Jos ir byzgė. Bernai važiuodami rėkė: „Ei vandens, vandens!“ Priėjus kam nors su kibiru vandens, arklus beveik sustabdė ir ženklais rodė, kad lietų ant užrištos paklodės. Mergaitės, kol sausos buvo, tai dūzgė, o paskui vos parėjo

namo. Bernai ir visi kaimiečiai lahai iš jų juokėsi ir sakė, kad bus geri metai bitėms – daug medaus neš (64,132).

Jau ir primiršus „bičių vežimą“, bernai dar kurį laiką važinėdavosi per kaimus visu greičiu, šaukdami: „Vandenio, vandenio!“ Sakydavo, jog, vežant bites, laistydavosi todėl, kad būtų geras javų derlius (Šiaulių raj.).

PASIVAŽINĖJIMAS

Per Užgavėnes visoje Lietuvoje ypatinga reikšmė buvo teikiama pasivažinėjimui – ir arklus geresnius pasikinkydavo, ir važiuodavo sparčiau negu kasdien įprasta. Važius ir arklus išpuošdavo: iš karčių supindavo kasas, įrišdavo kaspinų, ant kaklų žvangulius užnerdavo arba varpelius pakabindavo. Pasivažinėti važiuodavo po pietų įvairaus amžiaus žmonės, bet dažniausiai jaunimas. Klaipėdos krašte žinoma jaunimą važius pasivažinėti įsikinkius jauniausius arklus per Užgavėnes, o vyresnieji važiuodavo giminės lankyti Pelenų dieną (Paskalviai; 57,37). Ypač mėgo važinėti per Užgavėnes vaikai. Važinėdavosi po kaimą, laukus, iš kaimo į kaimą. Pakeliui trumpam užsukdavo pas gimines ar gerus pažįstamus.

Koks pasivažinėjimo tikslas, aiškinta įvairiai. Pats populiariausias, ypač moterų ir merginų, – būsimas linų derlius, lino aukštis. Zarasų apyl. sakydavę, kad linai derėtų, reikia važinėti įsikinkius arklus su žvanguliais (M. Bieliauskienė). Kad linai geriau augtų, Ragainės apyl. lietuviai, kaip mini G. Nesselmanas „Lietuvių kalbos žodyne“, važinėdavosi dar XIX a. viduryje (24,165). Mažosios Lietuvos lietuviai šį pasivažinėjimą, A. Becenbergerio ir S. Dembovskio tvirtinimu, XIX a. pabaigoje vadino „linų tęsimu“ (5,79; 62,508). Prie Sartų ežero gyvenantys aukštaičiai sakydavę, jeigu per Užgavėnes kuris užmirštų pasivažinėti, tai būtų jam liūdnos ir Velykos, tektų pėsčiomis atgal – namo grįžti iš bažnyčios (81), plungiškiai – „Kas sėdi namie, to pasėlė menka tepaaugs“, uteniškiai – „Kas nevažinės, to vasarą žirniai nederės“ (30,8) ir t.t. Gervėčių vyrai važinėdavosi, kad derėtų kanapės ir vasarojus (85). Šešuolių apyl., kad linai geriau augtų, žinoma važinėjusis stačiomis (2, 63). Vilniaus krašte, kaip rašė P. Dundulienė, buvo laikomasi tradicijos per Užgavėnes jaunavedžiams būtinai išvykti iš namų – manyta, kad tada linai ir šiaip javai geriau augsia (10,43).

Nors Užgavėnių pasivažinėjimo tikslai įvairiose Lietuvos vietose buvo tie patys, bet nuotaika skyrėsi. Vienur, ypač Žemaitijoje ir Šiaurės bei Vidurio Lietuvoje, šis pasivažinėjimas buvo daugiau pramuštgalviškas, kitur – romus, šventiškas, pakilus. Tai vienur, tai kitur čia pat kelyje sumanydavo ir persirengėlius paimprovizuoti. M. Katkus pasivažinėjimą XIX a. septintajame dešimtmetyje Josvainių apyl. taip aprašė: „Jauni važinėjasi: prilipa pilnos rogės stačių ir sėdinčių – važiuoja per savo kaimą ir per kitus. Važiuojančius, kas nori, gali aplieti vandeniu. Bet jie turi tam reikalui prisirišę ilgus, storus rimbis, prisiartinusį liejiką nesigailėdami peršnioja. Tie užsimano lieti iš brukštuvo (kalataukos). Mat brukštuvus ilgas ir siauras indas. Iš jo, lyg iš vamzdžio, gali paleisti ilgą srovę vandens ir pasiekti va-

žiuojančius, prie jų nesitartinant. Ne vienas važiotojų persirengia žydu, čigonu, velniu – kažin kuom, kas kaip įmano, pasigauna lervų, kaukių, susiėję į žinomą gryčią, juokauja kaip mokėdami. Juos vaišina alumi, degtine, mėsa” (13,234–235). K. Kapeleris pasivažinėjimą Stalupėnų apskr. Docūnų k. 1876 m. taip pavaizdavo: „Per Užgavėnes senieji buvo papratę vėžintis. Tai pakinkyta buvo į šlejas pora arklių, ir visi važiavo; tik maži kūdikiai su motina liko namie. Tėvs važnyčiojo; kiti, kurie galėjo šaltį pakelti, tai viskas apsirėdė ir į šlejas sugulė; nes jie turėjo tokį tikėjimą, kad jie dikčiai važinėsis, tai linai gerai užtikis” (76,374).

Antazavės apyl. XX a. pirmajame–antrajame ketvirtyje „per visą kaimą kaimiečiai užvažiuodavo vienas pas kitą, nekviesti, pasiruošę alaus. Daugiausia suaugę vyrai, kartais pasiimdavo ir vaikus, dažniausiai berniukus. Vaikai likdavo kieme, tik pakviesdavo, kad į ranką valgyti įduotų.

Vakare, pasišėrę gyvulius, toliau važiuodami, ir moteris pasiimdavo. Kai kurie čia pat rogėse išsiversdavo kailinius, apsukdavo snapu į pakaušį kepurę, dar kokią nosį su akiniais užsidėdavo ir toliau važiuodavo, kartais ir į kaimyninius kaimus nuvažiuodavo, po 2–3 roges susidarydavo, daug triukšmo. Moterys ryškiai išsidažydavo veidus, anglimi išsitepdavo antakius – vaizduodavo čigones arba bevardes baidyklus. Užeidavo apsimečiusios paklydusiomis, klausdavo kelio, o kartais prašė išmaldos, poterius kalbėjo” (L. Pužienė, g. 1908).

Adutiškio apylinkėse trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje „vyrų darbas buvo ruošti ir tvarkyti vežimus, arklius ir skambaliukus, kad būtų kaip vestuvininų. Tėtė atsisėdavo. Tada mes visi sugriūdavome ir išvažiuodavome linksmi važinėti. Tas prasidėdavo pavakare, saulei leidžiantis. Kai tik pirmasis kas nors pralėkdavo gatvę, tuoj ir kiti. Kiekvienas dainavo įvairias linksmas dainas. Dainos reiškė tai, kad kaimas palydi karnavala, kurį mūsų krašte vadina „mėsaėdu”. Kiek daug būdavo važiuotų! Net gatvė užsikemša. Važeliai su jaunimu labai greitai dingsta laukų tolybė. Jie išvažiuoja į kaimyninius kaimus šokti iki vidurnakčio. Senimas ir vaikai važinėjasi kaimu iš galo ir vėl atgal iki pusiaunakčio, kol net nusibosta, kol ateina į galvą, kad jau gali prasidėti gavėnia.

Neturintieji savo vežimo stoviniavo nuošaly nelinksmi ir vis tykojo išskoti į svetimą, ir taip jau užsikimšusį važiotojais. Vėliausiai parvažiuodavo jaunimas. Ant arklio kaklo skambėjo „brazgūnų” muzika. Jie grįždavo su daina ir armonikos garsais” (P. Vileitaitė, g. 1925).

Per Užgavėnes esą labai svarbu laistyti vandeniu. Ypač stengdavosi aplieti išvažiuovius pasivažinėti. M. Davainis-Silvestraitis teigė, jog per Užgavėnes, „kas tik per sodžių važiuoja – ar tai ponas, ar kunigas, ar žydas, ar kits kas – aplieja su vandeniu ant tos paminklos, kad linai augtų” (26,333).

Žeimelio apyl. „vandens prašydavo ir „čigonai”. Jų vežėjas, kad neaplietu, sėdynę įsirengdavo aukštai: ant rato, užkelto ant baslio. Važiudavo ir „kūmai”, prašydami pakrikštyti jų vaiką, – tradiciniai Užgavėnių veikėjai Kanapinis su Lašininu. Jie krėsdavo įvairiausių pokštus. Gudresni važiotojai prie rogių pritaisydavo ratą, ant kurio pritvirtindavo ilgą kartį, o prie jos galų pririšdavo spragilus. Rogės važiuodavo, ratas sukdavosi, karties galuose spragiliai skriedavo, ir žmonės negalėdavo arti prieiti ir ap-

lieti. Vazinėdavosi per Užgavėnes ir po laukus, kad daržovės geriau užderėtų, daug dainuodavo, grodavo, juokaudavo (31,77–78).

Buvo svarbus ir pasivažinėjimo pobūdis. Sakydavo, kuo toliau nuvažiuosi, tuo ilgesni augs linai. Tverečėnų nuomone, reikia kuo daugiau važinėti po savo lauką, kad didesni linai užaugtų ir geriau sektųsi bitės. Kalėsninkų apyl. sakydavę, kad važiuoti apie savo laukus reikia, nes vėjas gali besikilojėjančius linus taršyti (2,63). Aukštadvario apyl. buvo paprotys bent apie tris laukus arba apie linų lauką tris kartus apvažiuoti (30,8). Varsėdžių k. (Šilalės raj. Obelyno apyl.) išvažiavę pasivažinėti vyrai iššokdavo iš rogių prie lauko, kuriame bus sėjami linai, patrypdavo vietoje ir keletą kartų pašokdavo į viršų – taip darydavo, kad linai aukšti augtų (1952 m. užrašė J. Lingys). Jei besivažinėjantieji išvirsta iš rogių, dar geriau – linai virste virs iš dirvų (37,65;48,112;100), ir kuo daugiau kartų virstama, tuo geriau (Liubavas). Tad važnyčiotojai keleivius, ypač kai važiuodavo daug jaunimo, ir tyčia į sniegą išversdavo. Šilalės apyl. išvirtusieji, kad didesni javai augtų, vartaliuodavosi kuo ilgiau. Kupiškio apyl., įsikinkę nepravažinėtą dveigi, kaip rašė B. Buračas, „prisėda piinos rogės bernų ir mergaičių ir lekia per kaimą, kiek tik arklys gali. Kartais ir apvirsta, bet tai niekai, tai linai geriau derės, jie iš dirvos laukan virs“ (49). Aukštaitijoje vyrai, susisodinę kaimo verpėjas ir audėjas, sakydavo važiuoją „linų tempti“. Važiuodami kuo garsiau šaukdavo: „Linų, linų!“ Kai važiuodavo lenktyniauti, čia dar sakydavo – „linų vežti!“ Kai susėda jaunimas, atrodo, kupetos, ne rogės važiuoja. „Ir „veža“ jie linus kiekvienoje įklonėje, pašlaitėje. Virsta vežimas po vežimo; vieni keliasi, antri pakalnėn ritasi“ (104).

Per Užgavėnes svarbu pravažinėti arklius, kad jie geriau sektųsi (Šunskai, Tryškiai). Dar 1842 m. L. Jucevičius rašė, kad „liaudies manymu, tą dieną pravažinėtas arklys esąs labai tvirtas, ir jokie piktų arklių nužiūrėjimai jam nekenkia“ (73,449). Mūsų šimtmetyje sakydavę, jog važinėtis reikia todėl, kad arkliai būtų be ydų (Marcinkonys; 43), nebūtų „naravistai“ (Taujėnai, Žagarė), nesibaidytų (Taujėnai), būtų riebesni (Žemaitija), pirktų kupčiai (Skaudivilė; 2,63–65). Reikia, kad ir arkį kas nors aplietų, „tada jis bus sprunesnis ir pilnai subręs į drūtumą“ (Gruzdžiai; 2,64).

Važinėjantis nemažai dainuojama. Giedotos ir sutartinės, tik jų užrašyta gana mažai. Jų tekstai paprastai susiję su Užgavėnių papročiais. Ypač buvo populiarios šios sutartinės:

*Čiuž čiužela,
Vež vežela.
Geras kelias, čiūto,
Blogas arklys, čiūto (Papilė);*

arba:

*Čiužoi – važevoj, tek martela, daunoj.
Rymo, tūto, rymo, tūto (Biržai; 22,84).*

Būdavo tokių, kurie „atnimimui čiūžinėjimo“, važiuojantiems ėmus giedoti, juos liedavo vandeniu (22,84). Ir pačiose sutartinėse aptinkamas

laistymosi įvaizdis – „važis prašė vandenėlio“. Sutartines giedodavo tik iš-važiavę pasivažinėti, kad jas giedotų lenktyniaudami ar „vežiodami bites“ – neužfiksuota. Dažniausiai pasivažinėtojai dainuodavo įprastas dainas, ypač apie linus (30,7–8), girią ir paukštelius. Igliaukoje (Marijampolės raj.) J. Dovydaitis 1987 m. užrašė merginų ypač pamėgtą dainuoti dainą, kai važiuodavo į kitą sodybą, kur būdavo vyrų:

*Oi giria giria, giria žalioji,
Pilna drabnų paukštelių /2 k.*

*Vėjelis pūtė, girelė užė,
Dainau, dainau broleliai,
Dainau, dainau jaunieji.*

*Ten ne broleliai, ten ne jaunieji, –
Girios drabni paukšteliai (M.Prajerienė, g. 1907).*

Trūkstant arklių, jaunimas važinėdavosi rogutėmis ar rogėmis nuo kalnelių. Kur aukštesni kalneliai, susiburdavo ir keleto kaimų jaunimas. Kaltinėnų apyl. apie 1925 m. „iš jaunų mergaičių buvo reikalaujama, kad užkoptų į patį aukščiausią kalną, tada linai aukštesni užaugs“ (Orvydiškės k., P. Ringienė, g. 1912).

Merkinės, Seirijų, Veisiejų ir kitose Dzūkijos vietovėse vaikai leisdavosi nuo kalniukų ant verpsčių (30,8). Veisiejų apyl. marčios ant verpstės turėdavo pavėžinti anytą – ir vis kad linai gerai derėtų (2,65). Zapyškio apyl. sakydavo, jog per Užgavėnes reikia vieniems pas kitus eiti į svečius, kitaip linai nederės. Ir pėstieji per Užgavėnes, kad linai augtų, ilgesni būtų, stengdavosi kuo toliau nueiti (Šimkaičių apyl.), platesniu žingsniu žengti (Šilalės raj.; 100).

LAŠINIO IR KANAPINIO MŪŠIS

Užgavėnių popietę tai vieni, tai įsimaišę į kitų persirengėlių būrelius, slankioja Lašininis su Kanapiniu (dar vadinti „poniškai“ – Lašinskis ir Kanapinskis). Vienas jų atstovauja riebiajam mėsiedui, kitas – gavėnios pasninkui. Vakarėjant tarp jų prasideda nesutarimai. Galutinis kivirčo rezultatas – pasninko įteisinimas. Užgavėnių vakare „alkanųjų kova su socialiais“ XIX a.–XX a. pradžioje buvo paplitusi visur Lietuvoje. XX a. daug kur ji buvo primiršta, nors pasakojimai apie tai ilgai išliko. Juose daug fantazijos, įtaigos. Štai pluoštelis J. Dovydaičio atsiminimų iš Runkių k., Kazlų Rūdos apyl.: „Už lango kaukią šaltas žiemos nakties vėjas. Gryčioje dūzgia rateliai. Medinis senis laiko įspraustą balaną. Nuo jos šviesu ir šilta. Ilgai nesibaigiantys pokalėdžio vakarai. Mažieji aptūpę žiemos broliuką klausomės prabėgusių dienų. Taip artėja Užgavėnės. Ateina iš svirno baigęs to vakaro malimą vyresnis brolis ir pasako, kad ten girdėjo, kaip ruošiasi mūšiu. Mes, mažieji, klausiamo, kas ten mušis. Ima pasakoti.

kad svirne rengiasi muštis Lašinskis su Kanapinskiu. Sako, kad jau tuoj nuo Kalėdų Lašinskis neša ant svirno lašinių paltis, dešras, skilandžius, kumpius. Kanapinskis gi veika aliejaus, silkių bačkas, kisieliaus indus. Taip jie rengiasi mūšiu visą pokalėdžio laiką ligi pačių Užgavėnių. Vakaris vis girdėti bildesys. Šiandien vakarą jiedu pradeda paskutinį didžiausią mūšį. Vyresnieji tiek įgašdindavo mažuosius, kad tie bijodavo eiti į svirną. Ryte vyresnieji atėję papasakodavo, kad šią naktį svirne buvo didelis mūšis. Lašinskis mušė Kanapinskį su lašinių paltimis, kumpiais, skilandžiais. Kanapinskis gi mušė Lašinskį su aliejaus ir silkių bačkomis. Lašinskis laikėsi prieš Kanapinskį ligi 12 val. nakties. Apie pusiaunaktį Lašinskis ėmė silpnėti ir su lašinių paltimis, skilandžiais turėjo pasitraukti nuo svirno. Lašinskis su triukšmu atsitraukė nuo svirno, ir svirną užviešpatavo Kanapinskis. Nuo Pelenų dienos Lašinskis vėl rinko savo ginklius ir, gavėniai baigiantis, ims pulti Kanapinskį. Tada Kanapinskis vėl turės pasitraukti. Kitur dar sako, kad Kanapinskis atsives sau į pagalbą aprilį" (66, 206–207).

Lašininis simbolizuoja mėsiedą, sotumą, persivalgymą. Tokia ir jo išvaizda. Pavyzdžiui, Šilalės apyl. jis būdavo storas, su lašinių gabalu burnoje, kartais su kiaulės galvos kauke. Kanapinis – liesas, apdriškęs, skrybėlę apsijuosęs kanapių pluoštu, su kanapine virve rankoje arba ant galvos užsidėjęs kanapių pėdą ar vainiką, su kanapiniu botagu besukantis apie galvą, nuspurusiais ūsais. Kaltinėnų apyl. Kanapinis buvo su neišmintų kanapių vainiku, o rankoje turėjo ilgą lazdą. Lašininiai iš kaimo vyti. Kartais Kanapinį ir Lašininį lydi „žydai" su maišais ant pečių, „čigonai" raiti ant lazdos, paaugliai. „Žydas" su „čigonu" eidavo saugodami, kad kas ko nors nepavogtų (Zvirgždaičiai). Kanapinis su Lašininiumi paprastai stumdosi, grūmoja vienas kitam, kol galiausiai Kanapinis nugalė. Jų grumtynės vykdavo įvairiausiose vietose – kaimo gatvėse, kiemuose, patalpose, – kad tik matytų žmonės. Kaip aprašė B. Buračas, Betygalos apyl. Kanapinis (čia – Kanapinskas) pas vakarotojus ateidavo vėly vakarą: „Ant galvos didokas puodo dangtelis, ant jo apsiausta didelė balta drobulė ligi žemės. Vainiko vietoje ant galvos apsuktas kanapinis pantis. Pantis ir baltas drobulės apsiaustas simbolizuoja pasninką arba gavėnią. Rankoje jis turi linų bruktuvę – kardą. Įėjęs į gryčią, jis visur landžioja, ieško priekabių: uostinėja puodus, dubenis ir visus trobos pakampus, ar neris kur lašinių ar kokią nors riebią dešrą, ar ką kita. Šeiminingė dievagojasi: „Prabočyk, garbingas Kanapinski, pas mus jau nė kvapo nerasi lašinių nė ant stalo, nė po krosnies". Pagaliau užkliūna mergaitės, kad jų esą snukiai taukuoti, ir ima kurią nors nusitvėręs kardu po kaklu „pjauti". Ši ginasi kaip įmanydama. Nieko nebustverdama, reikalauja pasakyti, kur čia slapstosi jo ieškomasis Lašinskas. Visi nurodo ten, kur žino, kad negalima bus nueiti arba būtų sunkiau ieškoti. Vieni sako, įlindo į šiaudų žagą, kiti – nurodo po jautos pečiumi ar kur kitur.

Tuo tarpu kas nors apsirengia Lašinskiu. Apsivelka išvirškščiais kailiniais, ant veido užsideda kaukę, panašią į kiaulės snukį. Pajuosty pasikabinęs keletą apgraužtų kaulų, ir įeina. Bematant įvyksta Kanapinsko su Lašinsku smarkios, bet juokingos imtynės, kuriose nugalėtoju visuomet esti Kanapinskas. Nuo to laiko prasideda pasninko metas" (50, 31).

Kupiškio apyl. Kanapinis būdavo poliesis, pailgo veido, su kanapių barzdele, susijusęs kanapine virve, su aukšta kepure ant galvos, raudonu šalikui ant kaklo. Lašininis – riebaus apvalaus veido, nusiskutęs, ištemptas lašiniais, kad net varva riebalai, užsimaukšlinęs plačią kepurę. Kanapinis ir Lašininis, susėdę važelyje, važinėjasi kaime ir po Kupiškio miestelį. „Važelyje jie abu grumiasi, katras katrą įveiks. Dažniausiai Lašininiskas važelyje sėdi atvirtes, o Kanapinskas jį užgulęs kumščiais kulia: mat per gavėnią viršus – Kanapinsko, nes visi valgo su pasninku, vartoja kanapių aliejų. O tam, kuris taip nedaro, Kanapinskas tuoj pilvą peiliu perrės“ (8, 215–216).

XIX a. pabaigoje Valaitiškės k., Kazlų Rūdos apyl., Lašininis su Kanapiniu susikaudavo per vakarėlį. Iš pradžių į vakarėlį įsibraudavo Lašininis. Jis būdavo taip apsilvilkęs, kad atrodytų kuo storesnis: išverstais kailiniais ar skrandu, išverstomis kailinėmis kelnėmis, išversto kailio kepure, susijusęs šiaudų ryšiu. Jį lydi du palydovai, vilkintys pilkomis sermėgomis. Visi nešasi po *busoką* – pailgą trinką, užmautą ant ilgo koto. Netrukus vėl atsidaro durys, ir su dviem palydovais įeina Kanapinis – aukštas, sausas vyras, vilkintis sermėga, su per petį permestu tinklu, kurio galai už pečių surišti. Tinkle, ant kairiojo šono, įdėta silkių taip, kad būtų matyti galvos. Kaip ir Lašininis su palyda, šie visi rankose turi taip pat po *busoką*. „Žodis po žodžio, priekabė po priekabės būreliai tuoj ir susipeša. Lašininiskas dejuoja: „Oi, man pilvą taip užgavo! Tas begėdis! Skauda! Skauda!“ Dejuoja ir palydovai: „Lašinių netekom! Pilvus užgavo!“ Po pakartotinių raginimų: „Bėk greitai, negrįžk ir į kaminą neįlisk! Nemurmėk! Tik bėk, bėk!“ bei grasinimų *busokais*, Lašininiskas su palydovais išbėga iš kiemo. Nugalėtojai grįžta į pirkia, pasidalija silkes, valgo, dainuoja, šoka. Kanapinskas pašoka su šeimininke. Nusivilkęs savo apdarą, grįžta ir Lašininiskas, ir visi drauge šoka“ (64; 128–130).

Apie Kantaučius Lašininio ir Kanapinio dvikova įvykdavo lauke. Susidaro du būriai. Vieni lydi Lašininį, kiti pargabena Kanapinį. Kovotojai – įvairūs „gyvuliai“, „žvėrys“, „paukščiai“, keisti raiteliai – „lašininšiečiai“, stori, riebus, o „kanapinskiškiai“ – išdžiūvę, liesi, vieni kaulai. „Kovotojai,– kaip rašė I. Končius,– būna tikrai nuostabūs, labai sumanūs – juokingi pasikalbėjimai, lakios dainos, keisti ginklai, pati kova, sako, – reik juoktis šonus susiėmus. Dėl to rimtai ruošiamasi, ir ne tik pastarosiomis dienomis, – pašnibzdesiai apie tai eina nuo pat Kalėdų. Ruošą baigia pirmadienį. Nuslepia net nuo namiškių, kad staiga pasirodžiusios eisenos būtų juo įspūdingesnės. Kovos pabaigoje paprastai nelaukiama pasirodo Morė. Morė stebi kovos eigą, vis sukaliodomasi aplink iš pradžių dideliu ratu, paskui ratą mažindama, kolei, persimetusi prie „kanapinskiškių“ nulemia liesųjų pergalę“ (14, 133–134).

Lašininis, paprastai net neatsiglėbėsiavęs ir neatsibučiavęs, po kautynių pabėga. Josvabėgi apyl. XIX a. septintajame dešimtmetyje apie tai sakydavo, kad „nubėgo pas Aprilį, ketindamas su Apriliumi sugrįžti“ (13, 237). Puvočių žmonės mūsų šimtmečio pradžioje aiškino, kad kovą Lašininis atidėjo iki Velykų, pailsės ir nugalės Kanapinį (1, 357), kad Velykų šeštadienį jiedu vėl mušis, ir Lašininis nugalės Kanapinį (Marijampolė; 2, 53).

Nugalėtojas Kanapinis džiaugdavo, kad gavėnia atėjo, kad dabar žmonės nuolat jį prisimins ir mylės, nes sausą maistą teks gardinti kanapių pienu. Išsitraukęs iš kišenės buteliuką įmantraus – kartaus ir sūraus – gėrimo, imdavo visus vaišinti, o išvažiuodamas palikdavo, kad visai gavėniai užtektų (Dusetų apyl.), eidamas per žmones, siūlydavo kanapių pieno, *čiulčio* ir silkės (Šilalės apyl.).

Lašininis su Kanapiniu žmonėms ir kitokie pasirodydavo. Mūsų dešimtmečio pirmajame ketvirtyje Pažerų apyl. jie eidavo per gyventojus elgotomis (ubagais) apsimetę, su lazdomis: pirmasis storas, antrasis sudžiūvęs, kojos plonos. Kitas ir išmaldą „ubagams“ pasiūlydavo, tik jiems pabėgus, suprasdavo pokštą. Atpažinusieji gražiai juos priimdavo, pavaišindavo.

Dusetų apyl. trečiajame dešimtmetyje po kaimą į pavakarę pradėdavo važinėti Kanapinis, Lašininis ir dar Šiaudinis – liesas, suvargęs ir apipliesęs. Aplankydamo beveik visus kaimo gyventojus, sakydavo kalbas. Lašininis – juo būdavo raudonas, linksmas ir mėgstas gerai pavalgyti kaimo vyras, – kalbėdavo gaudžiai, kad jam jau galas, kad išvažiuos septynioms savaitėms ir gal gyvas nebesugrįš, su visais atsisveikindavo, atsiučiudavo (Antadavainės k., S. Masiulienė, g. 1917). Žemaičių Naujamiestyje Lašininį ir Kanapinį (Lašinskį ir Kanapinskį) padarydavo iš šiaudų. Lašininį vakare sudegindavo, o Kanapinį parsiveždavo namo (2, 52).

Pasvalio apylinkėje mūsų šimtmečio pradžioje per Užgavėnes kamaroje nuo karčių nukabindavo lašinius, atnešdavo šiaudų kūlį, aptaisydavo drabužiais, uždėdavo kepurę ir pakabindavo lašinių vietoje. Dabar per gavėnią kamaroje kabos nė lašiniai, o Lašininis. Arba aptaisytą kūlį aprišdavo virve ir vilkdavo per slenkstį į kamara, mušdami rykštėmis ir sakydami: „Išeik, Lašinka, mum nereik, išei, Lašinka, mum nereik! Pakarkiom, pakarkiom Lašinėko!“ Kamaroje per kartelę, ant kurios lašiniai kabėjo, permesdavo virvę, pakabindavo kūlį ir pririšdavo. Pakorus lašinius, prasidėdavo pasninko laikas (6, 230).

J. Avyžius 1940 m. aprašė Kepalių apyl., Joniškio raj.,ėjus „Lašini su vaikais“. Senis būna susijuošęs ruginių šiaudų grįžte, o paskui jį seka visas būrys vaikų. Su Lašiniu eina ir antras senis – Sidaras. Įėjęs į pirkia, Lašinis krinta ant žemės, o ant jo vienas po kito suvirsta vaikų krūva. Paskui priešokęs, Sidaras ima iš krūvos vieną po kito vaikus ir su lazda muša. Kai visi vaikai apmušti, Lašinio gauja lenda po pečiumi vogti lašinių. Lašini visi mielai sutinka, jo liesti nevalia. „Ūkininkai tikėdavo, kad Lašinio apsilankymas jiems lemia riebiau kiaušes nupenėti“ (41).

Pirmoji Pelenų dienos naujiena – įspūdžiai iš Kanapinio ir Lašininio „kovos“. Padubysio apyl. „tos dienos rytą ateina kaimynė ir klausia:

– Kas nauja pas Tamstas?

– Nieko.

– O pas mus kas buvo!.. Kad susidraskė!.. Visą naktį davė, davė...

– Tai kas gi buvo?

Po liūdnei pasakytos naujienos greitai taria:

– Gi Kanapinskas su Lašinsku. Toks naujienos baigimas klausiantiems sukelia juoko” (109, 211).

Kitur vaikams paaiškina, kad Kanapisis nukando lašinių virvę, nupuolė lašiniai, ir nebus jų septynias savaites (Igliškėliai; 64, 131), kad Kanapisis lašinius pavogė (Kazlų Rūdos apyl. Šalniškės k.).

Lazūnų apyl. šeimininkė iš klėties grįžta aimanuodama ir praneša, kad vagys įsilaužė, visą mėšą išnešė. Vilnijos krašte Pelenų dieną vaikams liepdavo eiti pažiūrėti, kaip ant tvoros „silkė dešrą persvėrė”. Vaikai triukšmingai išbėgdavo pasižiūrėti, bet nei silkės, nei dešros nepamatydavo. Jiems sakydavo – turbūt jūs neverti, kad nematėt (7).

Žemaitijoje, jeigu Pelenų dieną valgant nuo pastatyto ant stalo dubens atsimušęs saulės spindulio atspindys žaisdavo ant sienos, senieji rodydavo vaikams ir sakydavo: „Veizėkit, su Kanapiniu imasi” (55, 148).

VAKARĖLIS

Vakare Morė, „žydai”, „čigonai”, „ubagai”, „žvėrys” ir „paukščiai” šėlsta, šunis lodo, kol kur nors sodyboje užtinka muzikantą. Tačiau dažniausiai renkasi į nuolatinę vietą, kur troba didesnė. Čia suvirsta visas kaimas. Tada neretai ir smuiką ar armoniką pakeičia buteliai, puodai, žagrių noragai ir kiti skambantys daiktai (41). Kai tik užgroja muzikantas, kaukės skrenda į kampa, mergos, kad ir žiemą, nusispiria apavą, bernai šoka apsiavę, ir taip iki gaidgystės, kol šeimininkas išvaro (66, 208; 81). Tiko čia įvairūs šokiai, rateliai, žaidimai, dainos. Kaip XIX a. viduryje rašė M. Valančius, per Užgavėnes „jaunimas šoko blusą, paskiau svirplį, dar paskiau valcių ir apvalčių” (116, 254). Vakarėlyje „žydai” veda šokti savo „žydes” ir visas kitas, atėjusias į vakarėlį. Kai šoka ne su „žydu”, ištepa jam rankas ir veidą suodžiais, kurių turi prisipylę pilną pirštinę ar kojine (Akmenės ir Papilės apyl.; 2, 55).

Stalupėnų apskr. 1876 m. jaunimas Užgavėnių vakare rinkdavosi į karčemas, čia šoko, senieji gėrė ar kortomis lošė ir žiūrėjo, kaip kurio duktė arba sūnus šokti moka (73, 374). Jaunimas per Užgavėnes šimtmečio pradžioje susirinkdavo į karčemą ir čia žaisdavo įvairius žaidimus taip pat ir Druskininkuose. Nepraleisdavo jaunimas progos užsukti ir į tuos namus, kur būdavo vestuvės, tik susiburdavo į didesnę grupę, kad neišvartų (75).

Kur susieidavo daug jaunimo, ten ir juokų bei išmonių visokių netrūkdavo. Šimtmečio pradžioje Antazavės apyl. jaunimas prieš vakarėlio pradžią dar išeidavo pasivažinėti: bernai išsitraukdavo iš daržinės roges, užsitempdavo ant kalno, prisisodindavo merginų ir, pastūmėję žemyn, patys pasisfengdavo užšokti.

„Čigonai” ir jų bendrininkai susinešdavo „pasivogtus” daiktus – puodus, apavą, šaukštus, kartais dargi vištų ir kt. Savininkai tą patį vakarą turi juos išsipirkti – pašokti, padainuoti ir t.t. Dažniausiai išpirkoms vadovavo tų daiktų savininkų vaikai – taip jie bent kartą per metus priversdavo savo tėvus išsipirkti savo daiktus ir drauge pasilinksinti (48, 160). Kitus daiktus ir pasilaikydavo (Seda).

Kartais vakarėlyje įvykdavo ir Lašininio grumtynės su Kanapiniu (64, 128–130). M. Davainis-Silvestraitis tokį pokštą aprašė praėjusiame šimt-metyje: „Pataiso senį tokį. Ir užlipa ant pečiaus tas senis, pasiima šluotą, susipaišina ir kepa laimą ant to pečiaus. Jis sako:

– Kepu kepu laimę!

– Ar ilgai kepsi?

– Tol kepsiu, kol mergaitę atvesi pabučiuoti!

Tos mergaitės bėga, rėkia, nenori bučiuotis. O berniukas pajema ir pri-neša mergaitę pabučiuot tam seniui. O ji nenori bučiuoti tą senį, spjauna ant senio. Paskui, nulipęs nuo to pečiaus, nusimazgoja burną. Vėl links-mūs šoka, susikabinę po porą. „Dabar lauksiam, sesaitės, Velykų! Teip daro lig gaidžių, o česum salig dienai pelenės” (26, 334).

Jurbarko vyrai mergoms primindami, kad verpimo laikas jau baigėsi ir reikia pradėti austi, žaisdavo „Abrūsų audimą” (1952 m. užrašė J. Lingys). Mėgdavo pažaišti ir su kauliukais. Jų prisirinkdavo verdant kiaulės kojas. Upynoje vakare jaunimas persiskirdavo į dvi grupes; viena grupė išsiren-ka vyrą, kuris tuos kauliukus po vieną turės sunešioti ant aukšto nesusi-juokęs. Jei jis susijuoks, tai jo grupė pralaimės sutartą sumą pinigų ar tam tikrą kiekį degtinės, jei ne – tai tiek pat išėjo. Kauliukai dedami į maišą, jį keletas kelia ant pečių, o kiti trukdo ir t.t. Žinoma, dažniausiai pralošiam ne-šiotjo grupė, nes kauliukų daug, ir sunku nesusijuokti visų juokinamam (Tauragės apskr.; 2, 55). Vaikai iš šių kauliukų darydavo brūzgulius: per vidurį su vinute iškaldavo skylutę, perverdavo stiprią dvigubą virvutę, ir šis įtaisas tampomas burgzdavo. Neturintiems pirktinių žaislų tai buvo įdomus žaislas (1, 356).

XIX a. viduryje L. Jucevičius aprašė įprotį prikabinti kitam iš užpakalio maišelį su pelenais arba ant siūlo suvertus kaulus – ženklą, kad mėsiedas jau pasibaigęs (73, 449). Kiek vėliau Josvainių apyl. žaidimus kauliukais aprašė M. Katkus. Josvainiškiei prie vieno siūlo galo priirišdavo kaulą, prie kito – kabliuką, ir vogčiomis užkabindavo už apykaklės žmogui, kuris ži-nomas kaip nebijantis juokų. Vaikinas su užkabintu kabliuku vaikščioja, šoka, meilinasi prie merginų. Visi juokiasi, ir jis juokiasi. Atsitinka, kad tas, kuris jam užkabino, pats nešiojasi kauliuką; jam kitas užkabino. Juokų da-rosi pilna gryčia. Kai vėl išeina šokti, tai šoka visi ir iš visų pajėgų. Tokiam šokiui duotas ir vardas – „Šambario talka” (13, 235). Žeiminių apyl., kaip 1952 m. užrašė J. Lingys, šokantiems „Šambario” šokį vietoj kaulų kabin-davo ir silkės skeletą, atseit, gavėnia už nugaros. Kartais keletas šokėjų susitarę imdavo juoktis iš kurio nors šokėjo, nors ant jo nugaros ir nieko nebūdavo užkabinta. Tas, ant kurio būdavo užkabinti kaulai, stengdavosi nejučiomis užkabinti kitam. Tuo tarpu Žeimelio apyl. ant nugaros kabinda-vo maišelius su pelenais (31, 77). Dar mūsų šimtmečio pradžioje ant nu-garų ar kur nors žemiau pelenus kabindavo senberniams ir senmergėms – atseit, jau nebėra žmogaus, jau pelenai byra. Zarasų apyl. iki Užgavėnių likusiems viengungiams, be maišelių, kartais dar ir šiaudelių užkabindavo – taigi pasiliko pelenams ar šiaudams. Kartais pelenų vienas kitam ir į gal-vas pribarstydavo, o Zarasų apyl. bernams kartais užkabindavo sausą sil-kės galvą (M. Bieliauskienė, g. 1921).

Šį vakarą ir kitokių juokų prasimanydavo. Antai Betygalos apyl. pava-karyje „pusberniai ir užsuka vienan, kitan kieman, kur žino, yra jaunų mergaičių. Priėję prie durų, pabaladoja lazdomis į duris.

– Kas čia prašosi? – klausia kas nors iš vidaus.

– Mes geri žmonės, – melnikai esam, leiskit.

– Iš kur ir kas toki esat? – vėl klausia.

– Iš tenišių nesakišiai, geri žmonės nevagišiai! Leiskit, mes pastatysim melnyčią ir sumalsim veselei pyragų.

Kiek pajukavę, jei žino, kad namuose nepadarys kokių nuostolių, ati-daro duris ir įsileidžia trobon užgavėniškų juokų pasižiūrėti.

Įėję vidun, stato „Užgavėnių melnyčią“. Vienas žaidėjų nuduoda gir-nas. Jis gulasi ant viduasly pastatyto neilgo suoliuko kniūpsčiomis. Gulin-čiam vieną siojamą rėtį padeda ant ištiestų kojų, o kitą – ant pečių. Pas-kui suoliuką ir jame gulintį žmogų apdengia balta drobule ligi pat žemės. Ant suolelio gulintysis nusitveria į abi rankas po neilgą pagalaitį ir jais barškina į suoliuko kojas.

– Ta-ta-ta, ta-ta-ta, ta-ta-ta, – sakytum nuolat girnų milinys tarška.

Gulėdamas suolely, sykiu judina ant jo padėtus pelenų rėčius, kad šiek tiek „miltai“ dulketų. Kitas, už durų užlindęs, mietu braukia per duris:

– Drrr, drrr, drr! – rodos, kad girmos malant užia net durų klemkos barška.

O trečiasis nuduoda malūnininką, skubiai laksto aplink savo malūną. Pribėgęs prie krosnies, čiupt saują pelenų ir vėl bėga prie mergiočių” (56, 3f).

Per Užgavėnes jaunimas ir vyresnieji paprastai linksmindavosi drauge – šoko, gėrė alų, valgė blynus. Jauni vyrai susigalvodavo vienas kitą pa-vaišinti popirusu, prieš tai įpylę truputį parako, ar kokia nors neįprasta „degtine” (41).

Sokdavo beveik iki pirmųjų gaidžių. Artėjant dvylikai, suskambus baž-nyčios varpams ar pasigirdus tam reikalui skirto barškalo garsams, sušok-davo „Šambarį”, ir trobos šeimininkas varydavo visus namo užgavėti. Sa-kydavo, kad, gaidžiui nugiedojus, prasideda gavėnia. Būdavo ir tokių, ku-rie pakišdavo gaidį po kubilu ir vakarodavo iki paryčių, aiškindavo, kad, kol per Užgavėnes neatsiguli, gavėnia dar neprasideda, pasninko galima nesilaikyti. Vakarotojai, sugrįžę namo, susirasdavo šiltai motinų padėtus puodus su lakštiniais ar kruopomis užsigavėti, pavaigydamo paskutinį, ki-tas gal net 12-ąjį kartą ir nueidavo gulti jau po Užgavėnių.

Varėnos raj. Paakmenės k. sakydavo, jeigu per Užgavėnes „pirmi gai-džiai užgieda jau lovoje gulint, tai visus metus turėsi pasisekimą” (P. Čes-nulevičius).

ATEITIES SPĖJIMAI

Užgavėnių ateities spėjimai susiję daugiausia su vedybomis ir darbų sėkme. Jie, kaip jau pastebėjo J. Balyš, labai artimi Kūčių nakties ateities spėjimams. Pasitaiko ir vienas kitas atvejis, kai tam tikrais veiksmais ban-

doma nulemti ateitį. Būdingesni pavyzdžiai beveik visiškai atitinka Kūčių vakare atliekamus veiksmus.

Užgavėnių vakare reikia sušluoti iš visų kertelių šiukšles, išnešus išpliti ir klausytis, iš kur šunys loja, – iš tos pusės bus piršliai (Suvalkija, Kabeiliai, Linkuva, Švenčionys; 2, 61–62).

Užgavėnių dieną, po vakarienės, merginos išeina su kaulais ir pabarškina (Leipalingis) arba muša kumpio kaulus į tvorą (Kapčiava, Seinų apskr.). Iš kurios pusės pradeda šunys loti, iš ten atvažiuos piršliai (2, 62).

Mergaitės, nugraūžusios per Užgavėnes kaulą, muša su juo į kiemo vartus ir klausosi, iš kurio krašto išgirs šunis lojant – iš ten reikia laukti per Velykas piršlių (Dzūkija; 2, 62).

Reikia tris kartus apeiti aplink pirkį ir klausytis, iš kur šunys loja: jei iš rytų – po Velykų atvažiuos bernas, jei iš kitur – našlys (Merkinė; 2, 62).

Užgavėnių vakare merginos eina iš kiemo malkų glėbio atnešti. Parnešusios skaičiuoja pagalius: jei būna poros, tai tais metais ištekės (Leipalingis, Liškiava; 2, 62).

Užgavėnių vakarą merginos skaičiuoja tvoros strakuolius ir sako: „Tuinas, tuinelis, tuiniščis...“ Jei paskutinis strakuolis lieka „tuinelis“ – tai jaunikis atvažiuos pirštis, jei „tuinas“ – tai pasenęs bernas, o jei „tuiniščis“ – tai našlys (Leipalingis). Kiti sakydavo: „tuinas“ – ištekės už berno, „tuinelis“ – už našlio (Suvalkija; 2, 62).

Per Užgavėnes nuskinamos kelios vyšnių šakelės ir, paženklus kuri kieno yra, sumerkiamos į vandenį. Kurio šakelė ligi Velykų pražysta, tas greitai ves ar ištekės, kurio tik lapai teišsiskleidžia, tai šiais metais dar nesusituoks, o tas, kurio sukraudavo žiedus ir Velykų rytą jie nubirdavo, netrukus mirs (Šilalės apyl. Nevočių k.).

Merginos, Pelenų dienos rytą nubėgusios į paupi, nusilaužia po dvi žilvičio šakeles, parsineša jas namo ir, įmerkusios į vandenį, per visą gavėnią laukia žilvičio šakelę išleidžiant pumpurus. Žilvičio šakelei pumpuriukus išleidus, skaičiuoja pumpuro lapelius: jeigu pora – gaus šiais metais sau vyrą, jei neporinis lapelių skaičius – reikės palaukti (Adučiškio, Butrimonių apyl.; 87).

Per Užgavėnes mergaitės paima tris lėkštes: į vieną įpila žemių, į antrą įdeda žiedą, o į trečią – rūtų vainiką. Užriša vienai akis ir paveda toliau. Paskui ji turi sugrįžti ir rinktis lėkštę. Jei nutvers už lėkštės su žiedu, tai po Velykų ištekės, jei už lėkštės su vainiku, tai liks senmergė, o jei už lėkštės su žeme, tai po Velykų mirs (Šilalė; 2, 62).

Užgavėnių vakare sudedamos kambaryje į eilę kelių žmonių klumpės. Paskui keliama paskutinė į priekį tol, kot viena klumpė išeina pro duris. Kurio ši klumpė buvo, tas Velykų nebesulauksias (Šilalės raj. Kiaukų k.; 2, 68).

Po Užgavėnių vakarienės šeimininkė nuo stalo surenka visus šaukštus, samtį, mentę ir reketį, kur bulvinę košę grūda, viską kartu suriša ir už stalo į patį kampelį pastato. Per visą naktį jie taip ir stovi kampe. Šaukštus suriša tam, kad gyvuliai neiškriktų vienas nuo kito. O peilio nerišdavo kartu. Jeigu šeimininkė surištų peilį kartu su šaukštais, tai tais metais jų visus gyvulius vilkai papjautų (7, 252).

Užgavėnių rytą reikia prieš saulės tekėjimą pelenus sijoti, paskui juos paslėpti, o kopūstams augant, su jais kopūstus apibarstyti – tada vabalai kopūstų neėda (106, 26).

Užgavėnes reikia švęsti ir šiuoip su kiaulės mėsa valgyti. Kurie Užgavėnių nešvenčia, tiems tais metais nesiseka gyventi: ar gyvulys nugaišta, ar namiškiai kokia užkrečiama liga suserga, ar javai prastai dera, nors aplinkiniams kaimynams būna geri metai. Dabar dauguma švenčia Pelenų dieną trečiądienį vietoj Užgavėnių (106, 25).

Kad vasaros darbus dirbant – pjaunant ar šienaujant – neskaudėtų pušiaujo, reikia Užgavėnių pusiauaktyje, 12 val., bažnyčios varpams skambinant, persiversti tris kartus per galvą. Vilniuje 1940 m. tuo dar buvo įsitikinę vidurinėsios kartos žmonės (Adutiškis, Butrimony, Mielagėnai, Tvečiūs; 87).

VAIKŲ ŽAIDIMAI

Pirmieji Užgavėnių pradeda laukti vaikai. Svarbiausias jų užsiėmimas – padaryti Morę ar „diedelį“ (Gavėną). Juos vaikai mielai per Užgavėnes traukdavo arba bent iš paskos sekdamo. Vaikai persirengėlius laistydavo vandeniu, apmėtydavo sniego gniūžtėmis. Susirinkę draugėn, ypač ten, kur į šį paprotį suaugusieji jau modavo ranka, vaikai „diedelį“ veždavo vieni. Valkininkų apyl. vaikai dar iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos į rogules įsisodindavo aprengtą „čiučelą“ (papuostą kitą vaiką nugrimuotu veidu, vaizduojantį „žydą“, „čigonę“ arba barzdotą Užgavėnių „senį“). Įvažiavę į kiemą, šaukdavo: „Kam adatų?“ (jei sėdi „žydą“), jei „čigonas“ ar „čigonė“ – siūlydavo mainyti arklius, paburti. Šeimininkas išeina, pagarbiai sveikina, dėkoja už apsilankymą. Kiti išneša atvykusiems užkąsti (P. Česnulevičius). Vajasiškio k. berniukai apsitaisydavo „čigonais“ ir eidavo per sodžių rinkdami lašinius, sūrius ir kiaušinius. Būdavo jiems didelio džiaugsmo, jeigu niekas jų neatpažįsta (Daugailių apyl.; 2, 37).

Namuose pats populiariausias vaikų užsiėmimas per Užgavėnes – supimas. Jis buvo žinomas visoje Lietuvoje. Anksčiau supdavosi ir suaugusieji, o seneliai ateidavę pasisupti dar XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (77, 135). Supdavosi ir mergaitės, o linguodamos ir padainuodavo. Sūpuokles rengdavo paprastai pamečiui – pas vieną ūkininką viename, pas kitą kitais metais kitame kaimo gale. Daržinės per Užgavėnes būdavo jau gerokai pratuštėjusios, tad dauguma ten ir supuokles įtaisydavo: permeta per siją vežant šieną karčiai naudotą virvę ir priiša *dumplikę* – per mėšlavežį naudojamą vežimo lentą. Apačioje pakrejkdavo šiaudų, kad krisdamas nesusižeistų. Vieni, paprastai mažieji, atsisdėd per lentos vidurį, kiti, tvirtesni, – galuose; pastarieji „spiria“ – siūbuoja. Kaip atsiminimuose rašė I. Končius, „kiek tik leidžia daržinės „padangė“, mėtosi, beveik aplink sienojį aplėkdami, jei tik geruoju pasisėka vaikus laikinai išprašyti iš tokio smarkaus išsiltingavimo“ (14, 134). Šilalės apyl. suaugusieji skatino vaikus suptis kuo aukščiau, kad linai užaugtų aukštesni. Supdavo-

si dar ir dėl to, kad vaikai būtų sveikesni (Skuodas, O. Gauriliūtė). Kur daug mažų vaikų, tėvai troboje, po sija, pakabindavo geldą pasisupti.

Reikšminga ir Užgavėnių karuselė. Ją iš anksto įsirengdavo ant ežero, pelkės ar prūdo ledo – pramušdavo ledą, įšaldydavo kuolą ir ant jo užmaudavo vežimo ratą su pritaisyta kartimi, o ant jos galo užkabindavo roges. Vieni guldavo ant rogučių, kiti visu greičiu sukdamo kartį. Mėgdavo suktis ir suaugusieji. Kaip 1942 m. rašė J. Šetekšnis, Aukštaitijoje Užgavėnių rytą, pasirodžius pirmiems saulės spinduliams, „galvotrūkišiais lekia, susigriebusios rankomis sijos, merginos, nuo jų neatsilkdami, iš sodybų pilasi jauni vyrai, nes pirmieji pasiekę „ratą“ bus laimingi – kitas Užgavėnės „poroje švęs“. Vaikams ratas tik po jaunimo atitekdavo (104).

Kaip minėjome, vaikai – būtini suaugusiųjų palydovai važiuojant pasivažinėti, „vežant bites“, laistantis vandeniu. Na, o jų pakelėse nulipdyti sniego seniai, svaidymasis sniego gniūžtėmis, prausimas sniegu, beveik nuo visų didesnių kalniukų švilpiančios žemyn rogutės, vaikų privirtę sniego pusnys – neatskiriama Užgavėnių šventės dalis.

PELENŲ DIENA

Pelenų dienos (pelenijos, pelenės, papelčiaus, papielčiaus) rytą, kas neina į bažnyčią, keliasi vėliau. Iš to ir posakis: „Ar jau papielčius jums užėjo, kad taip vėlai iš miego keliatės“. Einantys į bažnyčią, dažnai vilkdavosi geduliniiais rūbais, moterys klėsdavosi tamsias skareles, Kristaus kančią minėdavo. Septynioms savaitėms prityla muzika, dainos, šokiai. Ir vestuvės nebekeliamos. Tik krikštynos niekada nesibaigia, ir darbo vakaronėse takto dainelės sudainuojamos. „Pelenija – nuobodžiausia visų metų diena. Bažnyčioje – pelenai ir priminimas, jog visi, dulkėmis būdami, neužiilga vėl dulkėmis pavirsią; namie – vėl pelenai, nes bažnyčioje buvę vyresnieji ir namo parsiveža pelenų tai skepetėlėje, tai skaros kertelėje, ir visus namie likusiuosius dievobaimingai apibarsto“, – rašė Vaižgantas (115). Ir taip visoje Lietuvoje. Kai kurie tėvai parėję suklaupusiems namiškiams berdavo ant galvų pelenų ir kartodavo bažnyčioje įsidėmėtus žodžius: „Atmink, žmogau, jog dulkė esi ir dulkėmis virsi“.

Trečiadienis – Pelenų diena – „juodas“ pasninkas. Moterys užsivirina vandens, išplauna visus puodus, indus, šaukštus, samčius, iškaitina keptuves, nušveičia stalus ir suolus, kad niekur nei pieno lašelio, nei taukų kruopelės nebeliktų. Šimkaičių apyl. Paulių k. net verpimo ratelius kubile vandens nuplaudavo.

Juokaujama, kad Pelenų dieną galima valgyti tik tą mėsą, kuri nuo Užgavėnių dantyse liko (2, 69). Pasitaikydavo ir silkės „įvesdinimo“ ceremonijų. Pavyzdžiui, Šiaulių apyl. šimtmečio pirmajame ketvirtyje pirmoji viešnia šią dieną, prisirišusi silkės galvą prie siūlo, vilkdavo ją per slenkstį sakydama: „Čia, čia, čia!“, o Kupiškio apyl., šią dieną valgydami silkės, mesdavę jas per aukštinį: „kas pataikys silkę per aukštinį užmesti ant viršaus, tam ir toji silkė atiteks“. Toje pat Kupiškio apyl. užklaustas, kas gir-

dėti, kur buvęs, atsakydavo: „Va, tai gal nežinojot, kad Kanapinis su silke apsiženijo...” (2, 69–70).

Pelenų dienos valgiai jau Kanapinio ruošti. Kanapių uždarai, silkės, vaikams – žirniai, pupos. Sulaukusiems septynerių metų – jau pasninkas. Jie sužino, ką dar vakare nujautė, kad į valdžią atėjo Kanapinis. Jis sugalvojo valgius iš kanapių ir reikalauja to laikytis. Kiti sako, kad mėsą iš klėčių pavogė (87), rečiau – kad Kristus, gyvendamas žemėje, 7 savaites pasninkavo. Kiti dar pridurdavo, kad esą visi, kurie negavės, sulaukę Vėlykų, būsią pakišti po didele didele statine, kur būsią įleistas pikčiausias kaimo žąsinas, gaidys ir šuo. Šie visi žnaibysią, kaposią ir kandžiosią neklauzadas vaikus (Adučiškis, Daugėliškis, Mielagėnai, Švenčionėliai; 87). Panašiai gąsdindavo Braziūkuose ir kitur.

Tačiau ir Pelenų dieną ne visi rimdavo. Vaikai rėkaudami veždavo per kaimą Gavėną (49) arba „diedelį”. Sukdavosi karuselė. Žeimelio apyl. „per Pelenę mergos, važiuodamos į vieną kaimo galą, šaukdavo: „Vandens, vandens!” Joms grįžtant, jau visuose kiemuose būdavo paruošti kibirai su vandeniu. Tačiau aplieti mergas ne taip lengva. Jos turėdavo terbą pelenų ir pildavo liejikams į akis” (31, 77). Pelenų dieną vilkdavo trinką (*kaladę*), užklysdavo ir „gydytojas” (109, 212).

Valkininkų apyl. nešdavo pelenų į sodą ir pildavo ant vyšnių, kad geresnį duotų derlių. Vainuto apyl. likusius nuo barstymo šventintus pelenus pildavo į pelenvietę, o kitus – į šulinį, nes tada jo vanduo būnaš skaidrus ir nesiveisia gyvių (2, 69). Valkininkų apyl. Pelenų dienos rytą šeimininkas, pasėmęs kibirą vandens iš šulinio, pildavo į keturias pasaulio šalis, kad vasarą šulinyje netrūktų vandens. Švenčionių apskrityje praėjusiame šimtmetyje merginos Pelenų dieną atrinkdavo kanapių ir linų pluoštą, iš kurio vos virves velykinėms sūpuoklėms pakabinti (127).

TRINKOS VILKIMAS

Lietuvoje XIX a., rečiau XX a. pradžioje Pelenų dienos rytą buvo velkama trinka (*kaladė*). Tai sietina su Kalėdų papročiais. XIX a. antrojoje pusėje trinkos vilkimą gana vaizdžiai aprašė M. Davainis-Silvestraitis: „... kada jau sukildavo iš miego, tai anie tą dieną turėdavo darbą didelį: viens pas antrą eidavo apsilankyti, ščestį sau didelį turėdavo, kad susiedas eidavo pas susiedo savo su beržo stuke, iš kurių dirba šakalius, ar ažuolo stukę ant ašių, arba rulį savo ant stebilių nuvilkdavo, šniūru pusiau tą dalyką parsirišęs, ant pečių šniūrą užsidėjęs ir vilkdavo žeme pas savo susiedą, ing ano trobą. Būk tai sako, kad jau Lašinskį arba lašinius sugavęs bebėgančius iš anų kaimos, o jau dabar čia užareštavojęs ir atvarąs. Klausia dabar tą savo susiedą, arba kaimyną:

– Ką reikia daryt ir kaip aną čia apsūdyt? Ar paleist aną, ar ne, tą Lašinskį? Ar teenie sau sveiks ing Prūsus, ar ne?

Nu, teip tas kaimynas atsikėlęs, apžiūrėjęs tą Lašinskį, sako:

– Aš aną prijemu ing savo namus ir aš išmainysiu ant Kanapinskio iki česo.

Ir taip tas kaimynas kalbėdamas pasveda ją, kuris atvilko tą Lašinskį, už stojo ir atneša arieklos butelį ir vaišina.

Už adynos vienos ar antros kiti vėl atvelka pas to paties gospodoriaus kitą kaladę, vadindamas ją Kanapinskiu. O dabar antrasis klausia, sakydamas: „Tegui bus pagarbintas“, pirmąjį, kuris pavaišintas pri stojo sėdi. Sako:

– Aš Kanapinskį sugavau. Ar priimsiat, ar ne? Bo aš šliaušiu toliaus” (26, 276–277).

Vyrai Padubysio apyl. trinkas vilkdavo dar šimtmečio pradžioje. 1935 m. iš gyventojų V. Trinka užrašė taip: „Kaladė – geras ženklas, linai geriau derės. Ją velka anksti rytą anksčiau pakilęs. Kaladė – stora maika, pagalys ar rąstigalis. Užneria virvę ar pantį, į pat trobą įvelka ir sako:

– „Kaladę atvilkau”. Jei rytą atėjęs kaladės neatvelka, – atėjęs su nelaimė. Kad sunkų rąstigalį laukan išvilktų, turi kuo nors pavaišinti (alum, degtine). Pasitaiko, kad į vieną trobą tokių kaladžių keletą privelka. Tuokart neišvengiamas vaišinimas” (109, 212).

Kartais trinką vilkti versdavo mergaitės. M. Davainis-Silvestraitis aprašė, kaip pririštą prie virvutės didelę trinką duodavo vilkti mergaitėms, o jei jos nevilkdavo – ir uždroždavo. Vilkdavę, „kad būtų geri javai, kad būtų kopūstams galvos didelės, kad burokai būtų kaip ta kaladė” (26, 333). Panašus atvejis 1937 metais buvo užrašytas ir Pasvalyje. Informatoriaus žiniomis, girdėtomis iš tėvų XIX a. antrojoje pusėje, „Pelenu dieną bernai suieškodavę senmergę, užkabindavo jai per pusiau kaladę ir varydavo iš vienų namų į kitus, lupdami pelenuotais skuriais. Jei kokiuose namuose rasdavo kitą senmergę, užkabindavo tai, o pirmąją paleisdavo” (2, 70).

1936 m. B. Banguolis spaudoje paskelbė anksčiau Žemaitijoje buvusį populiarų, o ir tuo metu kai kur aptinkamą paprotį Pelenu dieną „vežti silkes”. Susidarydavusi 12 kaukėtų vyrų – „žydu” – grupė ir traukdavusi iš kiemo į kiemą. Įritindavo į trobą trinką ar sunkų akmenį ir sakydavo, kad silkių atvežė. Jei šeimininkas nepavaišina, tai „silkes” palieka. O vienam žmogui ne taip jau lengva išritinti tai, ką įritino 12 „žydu”. Tad kiekvienas „pirko silkes”, vaišino. Pavaišinti su savo prekėmis iškeliaudavo kitur (44, 81). Žeimelio apyl. per kaimą vilkus trinką (*blukį*) užrašė ir J. Šliavas. Kur rasdavo vilkikai alaus, stabtelėdavo ir gaudavo išgerti. Baigę vaikščioti, *blukį* numesdavo (31, 78).

Atrodo, kad „silkių vežiojimo” paprotys atsirado vietoj „kaladės vilkiemo”. Taip „Pelenu dienoje silkių vežiotojai vežioja silkes ir katras neperka, tai tam į gryčią įrita akmenį ar kelmą, tai reiškia, bus nelaimingi metai. Tai kožnas, nors ir nedaug, bet bijodami, kad neįmestų kelmo ar akmenio, perka silkių” (Obeliai; 2, 71).

VIETOJ PABAIGOS

Užgavėnės ir Pelenu diena – tai dvi kontrastingos nuotaikos ir papročių šventės, tai mėsiedo pabaiga ir pasninko pradžia. Pelenu dienos išvaikarėse stengiamasi 7 savaitėms į priekį pasisotinti mėsa ir pienu, atsišokti,

atsidainuoti, apskritai pasilinksminti. Užgavėnės susiformavo kaip natūralus, istorinių aplinkybių sąlygotas kolektyvinis žmonių poreikis išreikšti bendrus norus ir viltis. Pasilinksminimo ir vaidybos elementai šią šventę darydavo ypač žaismingą.

Žmonių aktyvumas per Užgavėnės prasideda po pietų ir, artėjant vakarui, vis didėja. Iš pradžių – valgių gaminimas ir valgymas – vaisės, paskui – „žydų“ eisena. Jie dažniausiai vežasi moterišką arba vyrišką baidyklę. Eisenos persirengėliai gali vaizduoti ir žmones, ir gyvūnus. Žmonių tipai būdingesni žemaičiams, o aukštaičiams – gyvūnai. Manoma, kad pastarieji yra senesnės kilmės. „Žydams“ iškeliauvus, gali užklysti „ubagai“, paskui juos – gydytojai „vengrai“. Atskiri veikėjai ir jų grupės gali būti įvairiai susiję, persigrupavę. Artėjant vakarui, kaimiečiai važiuoja pasivažinėti, jaunesnieji – „bičių vežti“, o temstant arba sutemus, eisena susidoroja su baidykle – ją sudgina, paskandina ir t.t. Vėliau įvyksta Lašininio grumtynės su Kanapiniu – jas laimi Kanapis. Paskui dauguma kaimo žmonių susirenka į vieną trobą vakaroti. Čia šokama, dainuojama. Iš kitų vakarojimų jis skiriasi triukšmingumu. Kai triukšmas ir juokas pasiekia kulminaciją, kai sušokamas paskutinis šokis „Šambaris“, šventė baigiama.

Ilgiausiai ir geriausiai Užgavėnių papročiai išliko Žemaitijoje, anksčiausiai, dar XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, ėmė nykti Dzūkijoje. Į Užgavėnių šėlsmą įsitraukia jauni ir seni, viengungiai ir vedę, vyrai ir moterys. Vienur ar kitur papročiams nykstant, kurį laiką Užgavėnių tradicijas dar buvo perėmę vaikai.

Užgavėnių veikėjai ir jų veiksmai yra simboliški. Vienų ši prasmė gana aiški, kitų daugiau užslėpta. Svetur ir pas mus tyrinėtojai šiais klausimais domėjosi. J. Balio nuomone, lietuviškų tradicinių kaukių prasmei aiškinti bent kiek gali padėti A. Spamerio, K. Meuli ir V. Manhardto veikalai, nors nė vieno iš jų negalima tiesmukai pritaikyti. A. Spamerio požiūriu, kaukės – tai apsigynimo ir vaisingumo žadinimo ritualų liekanos. Jos sietinos ir su perėjimo iš žiemos sunkumų į pavasario viltis papročiais. Pirmykščiame žmogui kaukė buvo patikima priemonė apsiginti nuo demoniškų jėgų: pamėgdžiodamas esą jis apgauna demonus ir kartu perima jų atgamtinę galią. K. Meuli nuomone, senovėje kaukės turėjusios vaizduoti mirusių prosenelių dvasias: todėl jos rodosi tamsoje, savaip vaikščioja ir kalba, kelia triukšmą, ima aukas ir baudžia, o kaukėtojo apdarai kartais primena pūvantį lavoną. V. Manhardtas įrodinėjo, kad kaukės – tai vegetacijos, arba augimo, demonai. Dž. Frezeris vežiojamas Užgavėnių baidykles laikė mirštančios ir prisikeliančios augmenijos dievybėmis, o V. Propas – nebaigusia susiformuoti derliaus dievybe, augmenijos jėgų persikūnijimu, tuo tarpu V. Mileris – įsmeintais senaisiais metais, kuriuos prieš Naujuosius metus sunaikindavo, o V. Čičerovas – žiemos įsmeinimu. J. Balio nuomone, lietuviškųjų Užgavėnių tyrinėjimo duomenims artimiausia A. Spamerio teorija. Atitikmenų yra ir V. Manhardto vegetacijos teorijoje. Su K. Meuli teiginiais esama mažiausiai ryšio, tik valgių ir daiktų grobimas, „bergždenikių baudimas“ siejasi su aukomis ir bausmėmis.

Šios teorijos, nors ir netiesiogiai, turėjo įtakos aiškinantis Lietuvoje Užgavėnių persirengėlių prasmę. J. Balio ir P. Dundulienės nuomone, žmonės žiemą įsivaizdavo kaip demoną, kurį reikia nubaidyti, išvyti, nugalėti ir

sunaikinti (4, 122; 10, 40). Užgavėnės buvo laikomos paskutiniu demonų siautėjimu, į kurį, likėdamiesi laimėti šią kovą, aktyviai įsijungdavo ir žmonės, tik persirengdavo taip, kad jų niekas negalėtų atpažinti (4, 122). P. Dundulienė dar priduria, kad svarbiausias žemdirbių tikslas buvo „pažadinti iš miego šalčių sukaustytą žemę, taip pat magijos keliu suteikti jai derlingumo galių, kad būtų pajėgi gimdyti vaisius, duodančius žmonėms kasdieninės duonos“ (10, 40). Geriausia priemonė piktiems demonams nuvaryti, kaip, remdamasis P. Sartori, aiškino J. Balys, – užgavėnininkų keliamas didelis triukšmas. Vėliau jis tapo tik tam tikru būdu susikaupusiai energijai išlieti (2,48–50; 4, 121). Be triukšmo, svarbiomis priemonėmis javų, ypač linų, derliui pažadinti J. Balys laikė trinkos (*kaladés*) viikimą ir laistymąsi vandeniu. Buvo laistomi persirengėliai, Morės ir Gavėno palydovai, „bičių“ vežėjai, išvažiavusieji pasivažinėti, o „čigonai“, „ožys“, „malpa“ ir kiti Užgavėnių veikėjai stengdavosi vandeniu aplieti nepersirengusius (2,48; 2, 50; 4,121). N. Vėliaus nuomone, pažadinti gyvybingumą daug reikšmės turėjo erotinis pradas: „Ryškus erotinis pradas tiek persirengėlių kostiumuose, tiek jų veiksmuose ir dialoguose, lydimas nesiliaujančio juoko, turėjo aiškią maginę paskirtį – sustiprinti vaisingumą, išbudinti žemės ir visų gyvų padarų vegetacines jėgas“ (33,148). J. Balys, P. Dundulienė, S. Skrodenis, N. Vėlius aiškino, kad kaukės vaizduoja ne gyvenimiškas, o demoniškas būtybes ir yra mitinio pasaulio atstovai. Jas galime suvokti kaip žemdirbystės globėjo įvaizdį, protėvių dvasias, namus ir laukus globojančias dievybes, kurių svarbiausias tikslas – paveikti būsimą derlingumą bei vaisingumą. S. Skrodenis rašė, kad istoriškai jų turinys galėjo kisti, tačiau pats žaidimas teikia iliuziją, jog vaidinime dalyvauja gamtinės dievybės, protėvių vėlės ir pan. (94,15). Matyt, todėl Šiaurės, Vakarų ir Vidurio Žemaitijoje stengtasi, kad persirengėlių nepažintų, t.y. neatpėtų, kas yra persirengęs. Tuo tarpu pietų žemaičiams, kaip yra pastebėjęs S. Skrodenis, šitai lyg ir nebuvo labai svarbu (94,15). Ir N. Vėliaus nuomone, daugelis Užgavėnių kaukių sietina su žemės dievybėmis: „... velnias, giltinė, ožys, didgalvis nykštukas, pagaliau ir patys populiariausi kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi, kreivi „bergždinikių“ pirkėjai – aiškiai chtoniškos būtybės“ (33,148). P. Dundulienė rašo: „Antropomorfiniai Užgavėnių persirengėliai vaizdavo barzdotus senius, dažnai su kupromis ir baisiomis kaukėmis, kurie žiloje senovėje buvo ne kas kita, kaip proseniai, vėliau virtę vengrais, vokiečiais, čigonais, elgetomis ir kt.“ (10,53). J. Balys dar papildė, kad ir Morė buvo „sužydinta“ (2,36). Todėl, S. Skrodenio nuomone, „svetimšalių“ kaukės tautinės priklausomybės nereiškia, o yra tik priemonė priešybei svetimas–savas išryškinti, t.y. ano pasaulio būtybę atskirti nuo savų, šioje žemėje gyvenančių žmonių (94,16). Jis dar anksčiau samprotavo, jog buvo visiškai įmanoma, kad „senųjų apelių, jokių būdu nesiderinusių su bažnyčios mokymu, atlikėjus bažnytininkai galėjo pavadinti... „žydais“ (96,293).

Iš visų Užgavėnių veikėjų daugiausia dėmesio susilaukė simbolinė baidyklė. Ji taisoma ant pagrindo, sukonstruoto iš rogių pavažos ir vežimo rato, ir, kaip pastebėjo dar M. Katkus, turėjo simbolinę prasmę – reiškė žiemos ir pavasario bei vasaros sąsają. Žemaičiai rengdavo moters pavidalo baidyklę, aukštaičiai – vyriškio, vadinamo „čiučela“, „diedeliu“, o

Kvetkų–Vadoklių–Antazavės trikampyje – Gavėnu. Užgavėnininkai su šiom dviem baidyklėmis elgėsi skirtingai, skyrėsi ir jų pačių vaidmuo. Iš Morės arba Kotrės, t.y. moteriškų būtybių, tyčiojamosi, prie jų kabinėjamosi, jos kartais apšaukiamos pasileidėlėmis, „žydų motinomis“, jas lydintis kaukininkų būrys neretai vadinamas „Užgavėnių Kotrės vestuvėmis“. Ir ji pati kultuve, botagu ar šluota ginasi – tai tarsi baigtų žiemos ir artėjančių pavasario darbų pristatymas. Pritemus Morę (ar Kotrę) veža už kaimo ir sunaikina – pakaria, sudegina, paskandina, užkasa į sniegą.

Gavėno likimas kiek kitoks. Nors jį taip pat vežioja po kaimą, bet iš jo nesityčioja, be to, palieka sveiką, tik kartais jo aparas, laikydami lašinių imitacija, naikina. Sakoma, kad Gavėnas gyvenantis kažkur ant žardų ar kamine, stebintis ir net grasinantis nepasinkaujantiems vaikams. Dar daugiau, per pusiaugavėnį jis vėl apsieiškiąs – verčiąsis per žardą, vaikams išmetąs dovanų. Kartais jis vėl vežiojamas ir pagaliau Velykų rytą bažnyčios šventoriuje per prisikėlimą „sušaudomas“. A.J. Greimas prieina prie išvados, kad „niekas netrukdo Gavėną laikyti dievo Gabjaujo krikščioniškuoju pravardiniu, tuo ir užskleidžiant paskutinįjį bylos puslapį“ (11,306).

J. Balio požiūriu, ir Morė, ir Gavėnas, ir „diedelis“ anksčiau turėjo vaizduoti žemės demoną. Jų pačių arba jų atributų sunaikinimas reiškė žiemos demono sunaikinimą. Tik Gavėno vardas naujoviškas (2,43; 2,52; 4,114–115). Morė iš „visų demonų motinos“ pasidaro „visų žydų motina“. Jos „vaikų“, kaukininkų, veiklos prasmė – siautėjimu pažadinti gerą ateinančių metų derlių (4,114).

P. Dundulienės nuomone, „lietuvių Užgavėnių Boba, Motinė, Morė, Kotrė ir kt. buvo įsmeinta javų dvasia ar derliaus dievybė. Jų vežiojimas ant sujungtų rogių buvo greičiausiai simbolizavo antropomorfinio pavida-lo javų dvasios išvežimą į laukus žiemos su pavasariu slenkstyje globoti ir sergėti javus. Šie mitologiniai vaizdiniai savo kilme siekia senus kaplinės žemdirbystės su išvystyta matriarchaline santvarka laikus. Lietuvių, kaip ir kitų indoeuropiečių tautų, vežiojamų augmenijos dvasių bei dievybių sta-bų žudymas greičiausiai buvo susietas su tikėjimu, kad pavasarį jie at-gimsią naujojoje augmenijoje, o svarbiausia – javuose. Todėl paprastai apeigų atlikėjai juos apkasdavo arba sudegindavo ant rugių lauko ir ten išbarstydavo pelenus“ (10,52–53; 9,289). N. Vėlius, nors ir manydamas, jog šis teiginys pernelyg kategoriškas, taip pat sutiko, kad „Užgavėnių pamėklė sietina su žemiškųjų jėgų arba dievybių sfera“ (33,148).

Per Užgavėnes svarbus vaidmuo teko ir ožiui. Jam, kaip rašė P. Dundulienė, nuo seno buvo priskiriama vaisingumo skatinimo galia, manoma, kad jame įsikūnijusi javų dvasia – „artinantis vasarai, apeigose vedžiojamo ožio vaisingumas turėjęs persiduoti žemei“ (10, 53). „Vaisingumo ritu“, savotiška apeiga nevaisingumo demonui išvyti (2,71) buvo laikomas ir senbernių bei senmergių užkabinėjimas. J. Balio nuomone, dabartinės formos „giltinės“ ir „velnio“ kaukės yra naujesnės už gyvulines (2,42). „Čigonas“ ir „elgetas“ jis laikė nemitologiniais personažais, o melstuvinin-kais (2,37), „malpą“ – madas besivaikančias moteris pajuokiančia būtybe (2,41).

Vienas svarbiausių, o drauge ir šventės pabaigos akcentų – Lašininio ir Kanapinio kova. J. Balio nuomone, „tokios kovos vaizdavimai seniau reiškė žiemos ir vasaros rungtynes, nes jau artinasi pavasaris“ (4,120). Aukštaitijoje juos iš dalies pakeitė „diedelis“, tik Kupiškio, Svėdasų ir Šimonių apyl. išliko ir vieni, ir kiti.

* * *

Užgavėnės paprastai buvo tyrinėjamos kaip susiformavęs liaudies kultūros reiškiny, kurio svarbiausias tikslas – žiemos demono išvaymas. Nepasidomėta šio savito reiškinio raida ir kitimo priežastimis. Šią problemą 1979 m. padarė aktualią A. J. Greimas. Jis rašė: „... atrodo, kad krikščionybė, įvesdama kilnojamą pasninko laikotarpį – o tuo pačiu ir to pasninko pradžią atžymincią dieną – sutraukė į vieną suraizgytą papročių ir tikėjimų kamuolį visą eilę švenčių ir apeigų, susijusių su dviem pagrindiniais švenčių poliais, su naujų metų arba krikštų ciklu ir su pavasario pradžia, t.y. kovo ekvinokcijų, ansambliu“ (11,301).

Prieš atsakydami, kokie ankstesni papročiai įsiliejo į naujai besiformuojančią Užgavėnių šventę, turime pabandyti išsiaiškinti tam susidariusias galimybes. Viena nekelia abejonių, kad, kol nebuvo pasninkų, jokių mitybos suvaržymų jokiose šventėse nebuvo. Daugiau poveikio galėjo turėti nebet skirtingos maisto atsargos nederliaus ir bado metais.

Krikščionybė liaudies kalendorių pakoregavo – įvedė pasninko laiką. 7 savaites prieš Velykas buvo reguliuojama mityba, draudžiami pasilinksminimai. Bet gavėnios, taigi ir pasninko, laikas nepastovus, pradžia – nuo vasario 8 iki kovo 9 d., o Velykos – atitinkamai nuo kovo 26 iki balandžio 24 d. Taip kovo 17–18 diena tapo apytikriai pasninko laikotarpio viduriu. Tačiau pasninkas niekuomet anksčiau kaip kovo 26 d., t.y. iki Velykų, nesibaigia. Vadinasi, dauguma iki šio laiko anksčiau gyvavusių papročių realiai galėjo patekti į naujai besiformuojančią Užgavėnių šventę, o kartu ir vienas kitas elementas iš vėlesnio laikotarpio, t.y. iki balandžio 26 d., arba paskutinės kalendorinės Velykų švenčių ribos. Tuo tarpu seniesiems žiemos papročiams ir vėliau gyvuoti kliūčių neatsirado. Taip mėsiedo ir gavėnios riba tapo jungtimi žiemos ir pavasario papročių, gyvavusių tarp gruodžio 25 ir kovo 23 dienos.

Tyrinėti Užgavėnių papročių formavimąsi kliūdo medžiagos apie įvairių persirengėlių veiksmus per mėsiedą stoka. Tačiau gana neblogai galima nustatyti ano meto, t.y. XVII a. pradžios, kai Vilniuje pasirodė Užgavėnių karnavalai, žemdirbių vaizduotės galimybes šventei rengti. M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“ skaitome, kad XVII a. pradžioje per Šeštines žemaičių buvo naudojamos „bjaurios ličynos kipšų“ (vėlnių. – J.K.: 116a, 339–340) – vadinasi, gamintis kaukes jie jau mokėjo. Kaimiečiai jau gerai buvo perpratę čigonus bei žydus. Pirmieji dar XVI a. ėjo per kaimus pardavinėdami ir prajodinėdami arklius, o Smurgainyse XVII a. Karolio Radvilos įsteigtoje „lokių akademijoje“ dresiravo lokius. XVII a.–XIX a. pirmojo-

je pusėje juos vedžiojo po kaimus, smukles, šokdino, rinko pinigus. Žydai, kaip smulkūs prekyautojai ir smuklininkai, po Lietuvos dvarus ir kaimus plačiau pasklaido XVII amžiuje.

Prisimintina, kad „žydai“ ir „čigonai“ anksčiau Velykų naktį siausdavo bažnyčiose ir šventoriuose. Tarp jų ir Užgavėnių „žydu“ yra nemaža bendro: „Judas“ ir per Velykas skambina prie diržo parištame maišelyje monetas, varo žmones į bažnyčią, bučiuoja mergoms rankas, taikydamiis įdurti su į kaukės nosį įkalta vinute. Skiriasi jie tuo, kad Užgavėnių „žydams“ daugiau rūpi „prekyba“. Šiems įsilieti į Užgavėnių eiseną galėjo būti ir kita prielaida – būtent kaip gavėnios pranašo, prekyautojo silkėmis pasirodymas (80). Tapdami naujai besiformuojančios šventės veikėjais, „žydai“ ir „čigonai“, visai įtikėtina, galėjo kuriam laikui perimti ankstesnių demoniškų būtybių funkcijas. Tai patvirtintų ir ta aplinkybė, kad biblijinių sužetų veikėjai, pavyzdžiui, „Trys karaliai“, į šios šventės eiseną nepateko.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad baidyklių – Morės ar Kotrės – varymą iš kaimo, jų sunaikinimą galima suprasti ne tik kaip kovą su žiemos demonu, bet ir kaip blogio varymą iš kaimo, kovą prieš blogį apskritai. Pavyzdžiui, dar ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Varėnos raj. Valkininkų apyl. per Užgavėnes, vakare, ant upės, ežero ar prūdo ledo kurdavo laužą, „kad ledui prakiurus, visi vargai nuskęstų“ (P. Česnulevičius). Palyginimui galima imti ir kitą faktą, kai XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Lazdijų raj. gyventojai per epidemijas varydavo iš kaimo marą į raistus ir ten tariamai lauže sudegindavo, o kelius į kaimą pertiesdavo per vieną naktį išaustais rankšluosčiais ir pastatydavo kryžius.

Ypač svarbi vežimo rato, kaip saulės simbolio, padėtis įvairių kalendorinių švenčių papročiuose: per Kalėdas jis gulsčias suka karuselę virš ledo, per Užgavėnes ratas krypuoja ant pavažos, tartum primena bandančią ilgiau danguje išsilaikyti saulę, o Joninių naktį jau degdamas kyla į viršų, lyg norėtų sujungti dvi trumpiausias metų dienas. Galima daryti prielaidą, kad pamėklės ant pavažos ir rato junginio buvo daromos vėlesniais laikais, anksčiau, sulaukus pavasario lygiadienio, pavaža bei ratas buvo tampomi vieni, kaip trinka ar akėčios.

Pritardami P. Dundulienės nuomonei apie išskirtinę ožio funkciją, turėtume pridurti, kad, atrodo, ši užgavėnių kaukė, lyginant su kitomis, išlaikė archaiškiausią pavidalą, simbolius ir prasmę. Manytina, kad anksčiau žiemą galėjo būti ir speciali šventė ožiui pagerbti. Kiek abejonių kelia J. Balio aiškinimas, kad „malpa“ simbolizavo madas besivaiknčias moteris. Kai kurie panašumai su Gavėnu bei kitais Užgavėnių veikėjais siūlo mintį, jog tai jiems anksčiau buvusi gimininga būtybė.

Kyla klausimas dėl balto ir šyvo arklio bei jo kaukės simbolinės prasmės. Žemaitijoje, ypač Šilutės raj., gana dažnai tokio arklio pasirodymas buvo laikomas bloga lemiančiu ženklu. Vokietijoje per Užgavėnes (Rytprūsioje – prieš Kalėdas) buvo sakoma, jog balto arklio reikia pasisaugoti, kad neperžengtų savo kaimo ribos, nes ten galėtų susitikti tikrąjį „Schimel“ – demoną, kuris paprastai pamėgdžiotojus užpuola ir skaudžiai nubaudžia“ (2,39). Matyt, panašiai šį reiškinį reiktų aiškinti ir Lietuvoje.

Neabejotinai daug ką bendra turi apeiginė Kūčių vakarienė bei užsigavėjimo papročiai – per Kūčias sakoma, kad valgyti reikia dvylika valgių, per Užgavėnes – dvylika kartų (arba devynis). Tai netrukdy pupas, žirnius ir virtus kviečius valgyti ištisą Kūčių dieną. Ir vienu, ir kitų apeigų tikslas – užsitikrinti, kad per visus būsimus dvylika mėnesių būtų sotu (per Užgavėnes belikę 9–10! mėnesių). Paralelių randame ir per visą šventinį laikotarpį. Pavyzdžiui, pagal dvylikos dienų prieš Kūčias orus buvo spėjami ateinančių metų 12 mėnesių orai, o ir Užgavėnes kartais taip pat švenčiamos keletą dienų, tik keičiamas valgymų skaičius. Iš to galima daryti išvadą, kad ikirikščioniškajame laikotarpyje atsisveikinimas su senaisiais metais galėjo trukti iki 12 dienų. Vienu svarbiausių požymių galėjo būti dažnas valgymas, o pagrindinis patiekalas – šuipinys su kiaulės uodega. Priėmus krikščionybę, riebių patiekalų valgymas daug kartų nusikėlė į Užgavėnes, o vietoj senųjų besiformuojant Kūčių papročiams, įsitvirtino vienkartinė patsninko vakarienė su 12 patiekalų. Netgi jau pokario metais Skuodo raj. ir per Užgavėnes, kaip ir per Kūčias, vaikščiodami po lauką valgydavo tik jau riebaluose virtus ir nusausintus kviečių bei rugių grūdus (O. Gauriliūtė). Į Užgavėnes iš Kūčių vakaro buvo perkelti beveik nepakeisti vedybiniai būrimai bei spėjimai.

Neabejotinos įtakos Užgavėnių papročiams formuotis turėjo vestuvių papročių elementai: atvažiavę piršliai ieško pirkti arklio, tik „palvo“ ar telyčių, o per Užgavėnes siūlo pirkti ar mainyti arklį, ieško „bergždinikių“, panašiai kaip vestuvių kviesliai prisistato Užgavėnių eisenos vadai, beveik tokie patys derybų ir dialogų siužetai, Lašininis, kaip ir piršlys, kariamas ir t.t. Matyt, šiek tiek įtakos bus turėję ir darbo papročiai (darbo įrankiai), galima analogija su Kuršiu ir kt.

Užgavėnės – tai diena, kai vieną kartą per metus visi žmonės turi juoktis, gali visiškai atsipalaiduoti (bet pažeminti žmogaus orumo nevalia). Juoką, daugiau negu įprasta, šią dieną stengiamasi sukelti įvairiais veiksmais: neįprastu muzikavimu, neįprasta kaukininkų, ypač vaizduojančių gyvulius, elgsena, vienu kibimu prie kitų. Džūkai sakydavo, jei per Užgavėnes gera nuotaika, bus gera iki metų pabaigos (Valkininkų apyl., P. Česnulevičius). Ir vis dėlto šie veiksmai, praeityje turėję maginės prasmės, o vėliau virtę tik žmonių pasilinksminimu, turėjo ir didaktinių tikslų: „raganai“ nieko nereiškę iš pakampių iššluoti šiukšles į trobos vidurį, „ožiui“ išvaryti ne į vietą padėtus daiktus, pajaukti apsileidėlius, šykštuolius.

Taigi Užgavėnės susiformavo iš žiemos ir pavasario, vestuvių ir darbo, miesto ir kaimo papročių. Jos neturi pastovaus laiko, todėl vienais metais Užgavėnių nuotaika būna daugiau žiemiška, kitais – pavasariška. Matyt, todėl į jas pateko ir pavasariniai laistymosi vandeniu papročiai: lygiadienio – Velykų, žemės darbų pradžios – Jurginių, laukų lankymo. Tačiau žemės trypimas, voliojimasis sniege, ugnies kūrenimas, važinėjimasis, žiemos demonų šėlimas, rogių pavažos ir vežimo rato vilkimas liudytų, kad čia buvo ne žiemos išvarymas, o pavasario šaukimas.

LITERATŪRA

1. Atbėga elniais devyniaragis. R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė /Sudarė P. Jokimaitienė, N. Vėlius. V., 1986.
2. *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. Silver Spring Md., 1978.
3. *Balys J.* Lietuvių liaudies pasaulėjauta. Čikaga. 1966.
4. *Balys J.* Lietuvių tautosakos skaitymai. Tiubingenas, 1948. T.2.
5. *Bezzenberger A.* Litauische Forschungen. Göttingen, 1882.
6. *Bluzmienė O.* Linėlius roviau, dainavau. V., 1990.
7. Čiulba ulba sakalas. P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė /Sudarė D. Krištopaitė, N. Vėlius. V., 1983.
8. *Dulaitienė–Glemžaitė E.* Kupiškėnų senovė. V., 1958.
9. *Dundulienė P.* Lietuvių etnografija. V., 1982.
10. *Dundulienė P.* Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. V., 1979.
11. *Grėimas A.J.* Tautos atminties beiėškant. Vilnius; Chicago, 1990.
12. *Gutautas S.* Lietuvių liaudies kalendorius. V., 1991.
13. *Katkus M.* Ėraštai. V., 1965.
14. *Končius I.* Žemaičio šnekos. London, 1961. T. 2.
15. *Kraszewski J.J.* Litwa. Warszawa, 1847.
16. *Laurinkienė N.* Mito atėvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. V., 1990.
17. Lietuvių kalbos žodynas /Ats. red. K. Ulvydas. V., 1956. T.3.
18. Lietuvių liaudies menas: Skulptūra. 2 kn. /Sudarė P. Galanė. V., 1965.
19. Lietuvių tautosaka /Vyr. red. K. Korsakas. V., 1962. T. 1.
20. Lietuvių tautosaka /Vyr. red. K. Korsakas. V., 1967. T. 4.
21. *Maknys V.* Lietuvių teatro raidos bruožai. V., 1972.
22. *Mannhardt W.* Mythologische Forschungen. Strassburg. 1884.
23. *Milius V.* Lietuvių liaudies papročiai: Bibliografinė rodyklė. K., 1988.
24. *Nesselmann G.* Wörterbuch der Littauischen Sprache. Königsberg, 1851.
25. *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santarkos bruožai. V., 1948.
26. Pasakos, sakmės, oracijos /Surinko M. Davainis-Silvestraitis. V., 1973.
27. *Sabaliauskas ir Niemi A.R.* Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje. Ryga, 1911.
28. *Sartori P.* Sitte und Brauch, 1914, 1–3 Bd.
29. *Schnjppell E.* Augewählte Kapitel zur Volkskunde von Ost und Westpreussen. Danzig, 1921.
30. Sutartinės /Sudarė ir pratarmė parašė Z. Slaviūnas. V., 1958. T. 2.
31. *Šliavas J.* Žeimelio apylinkės. V., 1985.
32. *Tetzner F.* Die Slaven in Deutschland. Braunschweig, 1902.
- 32a. Užgavėnės – žiemės šventė. (Met. medžiaga) /Ats. red. P. Dabulevičius. V., 1959.
33. *Vėlius N.* Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1963.
34. Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai /Sudarė E. Ulčinaitė ir A. Sidlauskas. V., 1987.
35. Wörterbuch der deutschen Volkskunde/Bearbeitet von R. Beittl. Stuttgart, 1955.
36. *Žarskus A.* Užgavėnės: 1988–1989. K., 1989.

* * *

37. *Andriuškevičius A.* Raitė uodegas „velniai“ //Gimtas kraėtas. 1968. Kovo 7.
38. *Andriuškevičius A.* Užgavėnės Grūėlaukyje //Kraėstotyra. V., 1969. P. 224–227.
39. A. S. Cigonai //Lietuvių enciklopedija. South Boston, 1954. T. 4. P. 183–188.
40. Atgavinta senovinė liaudies šventė. (Pokalbis su Liaudies kūrybos namų direktoriumi V. Jakelaičiu) //Vakarinės naujienos, 1958. Vasario 26.
41. *Avyžius J.* Užgavėnės Šiaurės Lietuvoje //Lietuvos aidas, 1940. Vasario 6.
42. *Ažaneckienė D.* Užgavėnės //Žemaitis (Plungė), 1991. Vasario 16.
43. *Ažuolas P.* Užgavėnės Vilniaus kraėte //XX amžius, 1940. Vasario 6.
44. *Banguolis P.* Užgavėnių tradiciniai papročiai Žemaičiuose //Trimitas, 1936. Nr. 8. P. 180–181.
45. *Brensztejn M.* Przyczyniki do etnografji Litwy //Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie. 1907, 1908. T. 1. S. 140–147.
46. *Bružas K.* Apie senovines žiemės (Užgavėnių) tradicijas Varduvos apylinkėje //Kraėstotyra. V., 1970. Kn. 9, d. 2. P. 126–128.
47. *Budreckas P.* Užgavėnių ir Pelenijos papročiai. //Jaunoji karta, 1936. Nr. 8. P. 164–165.

48. *Budrys-Budreckas P.* Užgavėnės Lietuvoje //Naujoji romuva, 1937. Nr. 7. P. 159–162.
49. *Buračas B.* Aukštaičių Užgavėnės //Mūsų rytojui, 1936. Nr. 16.
50. *Buračas B.* Betygaliečių žemaičių Užgavėnės //Geležinkelininkas, 1940. Nr. 2.
51. *Buračas B.* Kupiškėnų Gavanas //Ukininko patarėjas, 1935. Vasario 28.
52. *Buračas B.* Užgavėnės Kretingos apylinkėje //Jaunoji karta, 1939. Nr. 8. P. 188.
53. *Buračas B.* Užgavėnės Šiaulių apylinkėse //Ukininko patarėjas, 1934. Vasario 8.
54. *Buračas B.* Užgavėnės Žemaičiuose //Trimitas, 1933. Nr. 9. P. 174.
55. *Buračas B.* Užgavėnių apeigų Žemaičiuose //Jaunoji karta, 1933. Nr. 8. P. 148–149.
56. *Buračas B.* Žemaičių Užgavėnės //Ukininko patarėjas, 1943. Nr. 9.
57. *Čmks.* Kaip seniau būdavo atšvenčiamos Užgavėnės //Lietuvos ūkininkas, 1937. Vasario 11.
58. *Čepienė I.* Šiuolaikinės šeimos ir buities tradicijos Kvėdarnos apylinkėje //Kraštotyra. V., 1985. Kn. 19. P. 118–122.
59. *Čerbulėnas KJ.* Užgavėnių apeigų personažai //Išvysė, 1942. Vasario 17.
60. *Čilvinaitė M.* Šventės ir jų apeigos //Gimtasai kraštas, 1935. Nr. 2. P. 261–265.
61. *Dabulevičius P.* Užgavėnių papročiai //Komjaunimo tiesa, 1958. Vasario 28.
62. *Dembovski S.* Litauische Festgebäude //Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft. Heidelberg, 1893. H. 18. S. 505–510.
63. *Dirvanskis V.* Užgavėnės Žemaičiuose //Krivulė, 1925. Nr. 4. P. 95.
64. *Dovydatis J.* Užgavėnių papročiai //Kraštotyra. V., 1966. P. 128–133.
65. *Dovydatis J.* Užgavėnių vaidinimai Užventyje //Kraštotyra. V., 1970. P. 243–244.
66. *Dovydatis P.* Kanapinskis ir Lašinskis Užgavėnių tautosakoj //Gimtasai kraštas, 1935. Nr. 1. P. 206–210.
67. *Giedraitytė M.* Šventė savame kieme //Vakarinės naujienos, 1987. Kovo 3.
68. *Gobis J.* Aukštaičių vaisės //Gimtasai kraštas, 1942. Nr. 30. P. 80–94.
69. *Godavičiūtė J.* Lietuvių pavasario šventė //Leniniečio balsas, 1958. Vasario 22.
70. Iš Mazosios Lietuvos tautosakos //Spaudai paruošė J. Balyš //Tautosakos darbai. K., 1937. T.3. P. 3–31.
71. *Jonynas A.* Kalendorinių apeigų dainos //Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963. P. 144–158.
72. *Jonušas A.* Užgavėnių pramogos Luokės apylinkėse //Gimtasai kraštas, 1988. Vasario 11–17.
73. *Jucevičius L.A.* Žemaičių žemės prisiminimai //Raštai. V., 1959. P. 357–498.
74. *Jucienė L.* Užgavėnės Grūšlaukėje //Svyturys (Kretinga), 1991. Vasario 20.
75. *Kalnius.* Užgavėnių apeigos kaime //Lietuvos žinios, 1929. Vasario 11.
76. *Kapleris K.* Kaip senieji lietuvinkai gyveno //Lietuvinkai. V., 1970. P. 339–435, 452–454.
77. *Kėdaitis-Kėdavičius K.* Užgavėnės //Gimtasai kraštas, 1941. Nr. 1–2. P. 136–139.
78. *Kelienė L.* Jau linksmybių metas baigės //Svyturys (Kretinga), 1989. Vasario 11.
79. *Kudirka J.* Papročių socialinė paskirtis //Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais //Ats. red. V. Milius. V., 1990. P.13–19.
80. *Kudirka J.* Užgavėnių pramogos Luokės apylinkėse //Gimtasai kraštas, 1988. Gegužės 19–25.
81. *Mažiulis A.* Gavėnios papročiai Pasarčiuose //XX amžius, 1939. Vasario 22.
82. *Mažiulis A.* Linksmos pasartiškių Užgavėnės: Lietuviškas karnavalas prieš 30–50 metų //XX amžius, 1938. Kovo 1.
83. *Mickevičius J.* Užgavėnių karnavalas //Stalinietis (Kretinga), 1958. Vasario 15.
84. *Milius V.* Užgavėnės ir jų papročiai //Komjaunimo tiesa, 1957. Kovo 10.
85. *Mingaila S.* Gavėnos kelionė, Lašininio ir Kanapinio kovos, vežamos bitės... //Lietuvos aidas, 1938. Kovo 1.
86. *Mž. A.* Žydai //Lietuvių enciklopedija. South Boston, 1966. T. 35. P. 263–295.
87. *Narkėliūnaitė S.* Iš žilvičio pumpurų vilnietė buria ateitį //XX amžius, 1940. Vasario 22.
88. *Prusevičius J.* Kaip seniau užsigavėdavo Druskininkuose //Lietuvos ūkininkas, 1940. Vasario 8.
89. *Rajeckienė A.* Alsėdžių užgavėnės //Kibirškštis (Plungė), 1989. Vasario 7.
90. *Rekašius A.* Užgavėnių apeigų archaiškumas ir prasmė //Liaudies kultūra, 1991. Nr. 2. P. 12–13.
91. *Skaudvilaitė E.* Šventė //Kraštotyra. V., 1971. P. 381.
92. *Skrodenis S.* Kalendorinės apeigos, papročiai ir tautosaka //Dieviškės. V., 1968. P. 258–266.
93. *Skrodenis S.* Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje //Liaudies meno savitumas //Sud. J. Kudirka. K., 1984. P. 65–74.
94. *Skrodenis S.* Kaukė žemaičių kultūroje //Liaudies kultūra, 1991. Nr. 2. P. 14–16.
95. *Skrodenis S.* Kostume und Masken in Litauen //Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Basel, 1967. H. 3–4. S. 127–133.

96. *Skrodenis S.* Liaudies dramos užuomazgos lietuvių kalendorinėse apeigose //Lietuvos TSR MA darbai. Serija A, 1966, Nr. 2(21), P. 285–297.
97. *Skrodenis S.* Užgavėnių papročiai ir tautosaka: Medžiaga bibliografijai //Liaudies kūryba. V., 1969. T.1. P. 343–354.
98. *Skrodenis S.* Žemaičių buitės J. Pabrėžos pamoksluose //J. Pabrėža: 1771–1849. V., 1972. P. 66–75.
99. *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. //Senoji lietuviška knyga. K., 1947. P. 165–214.
100. *Statkovičius V.* Užgavėnės Šilalės rajone //Atspindžiai, 1991. Liepos 25.
101. *Steponaitienė A.* Kalendorinės šventės Užnemunėje //Atspindžiai, 1991. Liepos 25.
102. *Steponaitis V.* Apeigos, žaidimai ir sportas //Jaunimo gretos, 1961. Nr. 1. P. 26.
103. *Stukenaitė-Daciniienė Pr.* Kai kurie pavasario papročiai Vilniaus krašte //Gimtasai kraštas, 1940. Nr. 3–4. P. 297–300.
104. *Šetekšnis J.* Linų, linų!... Aukštaičių Užgavėnių vaizdėliai //Iš laisvę, 1942. Vasario 17.
105. *Šliūpas J.* Morynę veža //Lietuvos aidas, 1931. Vasario 25.
106. Tautosaka iš A. Kossarzewskio „Lituanikos“ //Tautosakos darbai. K., 1937. T.3. P. 109–148.
107. *Timofiejova N.* Užgavėnių atgarsiai //Komunistinis žodis (Kelmė), 1991. Vasario 25.
108. *Torozienė J.* Atgimsta Užgavėnės //Aitojas (Šilalė), 1989. Vasario 16.
109. *Trinka V.* Užgavėnių ir Pelenų dienos papročiai (Padubysio vlsč.) //Gimtasai kraštas, 1935. Nr. 1(5). P. 210–212.
110. *Trinkūnas J.* Persirengėlių vaidynėse //Literatūra ir menas, 1969. Vasario 22.
111. Užgavėnių karnavalai Žemaičiuose: Morės Testamentas Aušros muziejuje //XX amžius, 1940. Vasario 6.
112. Užgavėnių karnavalas (Kaune) //Gimtasai kraštas, 1937. Nr. 1(3). P. 96.
113. Užgavėnių „Vaistininkai“ ir „Gervininkai“ //Lietuvos aidas, 1938. Kovo 1.
114. *Vaičekauskas A.* Kalėdų–Trijų Karalių laikotarpio čigonautojų vaikštynės šiaurės Lietuvoje //Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. V., 1990. P. 187–196.
115. *Vaižgantas.* Lietuvių papročiai per šventes: Gavėnas, Pelenija //Viltis, 1908. Vasario 27.
116. *Valančius M.* Palangos Juzė //Raštai. V., 1972. T.1. P. 212–318.
- 116a. *Valančius M.* Žemaičių vyskupystė //Raštai. V., 1972. T.2. P. 22–404.
117. *V-as [Valantinas].* Tai mušėsi, tai pliekėsi Lašininis su Kanapiniu //Lietuvos aidas, 1940. Vasario 10.
118. *Vyšniauskaitė A.* Lietuvių liaudies kalendorius, jo šventės ir papročiai //Astronominis kalendorius – 1960. V., 1959. P. 133–144.
119. *Zapusty //Dziennik Warszawski,* 1893. Nr. 29. 30.
120. *Žemaitė.* Užgavėnės //Raštai. V., 1957. T.5. P. 598–599.
121. *Бершадский С.А.* Литовские евреи. 1388–1569 г. С. Петербург, 1883.
122. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. М., 1977.
123. *Пропп В.Я.* Русские аграрные праздники. Л., 1963.
124. *Соколова С.* Весенние–летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов. М., 1979.
125. *Тайлор Э.Б.* Первобытная культура. М., 1989.
126. *Фрезер Д.Д.* Золотая ветвь. М., 1986.
127. Заговяны на Великий постъ (Свенцянский уезд) //Виленский Вестник. 1893. 13 февр.

TURINYS

PRATARMĖ.....	3
VALGIAI.....	6
KAUKĖS.....	9
„ŽYDŲ“ EISENA.....	15
MORĖ.....	28
GAVĖNAS.....	30
UBAGAI IR VENGRAI.....	34
BIČIŲ VEŽIMAS.....	37
PAŠIVAŽINĖJIMAS.....	40
LAŠININIO IR KANAPINIO MŪŠIS.....	43
VAKARĖLIS.....	47
ATEITIES SPĖJIMAI.....	49
VAIKŲ ŽAIDIMAI.....	51
PELENŲ DIENA.....	52
TRINKOS VILKIMAS.....	53
VIETŲ PABAIGOS.....	54
LITERATŪRA.....	61

Mokslo populiarinimo leidinys.
Kudirka Juozas.
UŽGAVĖNĖS. Etnografinė studija

Redaktorė G. Bagdanavičiūtė. Dailininkas V. Ajauskas. Meninė redaktorė V. Kuraitė.
Techninė redaktorė R. Tamašauskaitė Korektoriai: D. Tolvaišienė, V. Stepšys

Pasirašyta spausdinti 1991 12 21. SL Nr. 256. Formatas 84x108 1/32. Popierius ofsetinis
Nr. 2. Garnitūra – Helvetika, 10 punktų. Ofserinė spauda. 6,72 sąl sp.l. 4,25 sąl. spalv.
atsp. 5,18 apsk. leid. I. Tiražas 40 000 egz. Užsakymas 2491. Kaina 3 rb. „Mokslo“ lei-
dykla, 2050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė „Spindulio“ spaustuvė, 3000 Kaunas,
Gedimino 10.

AI, UPĖ UPĖ

Ai, upė, upė,
Upė gilioji,
Ai, upė, upė,
Upė gilioji.

Toje upelėj
Čelnelė plaukia,
Toje upelėj
Čelnelė plaukia.

O toj čelnelėj
Jaunikaitis sėdi,
O toj čelnelėj
Jaunikaitis sėdi.

Galvą šukuoja
Gražiu grebeniu,
Galvą šukuoja
Gražiu grebeniu.

Leidžia plaukus
Čystan vandenin,
Leidžia plaukus
Čystan vandenin.

– Nuplaukit, plaukai,
Kur mano miela,
Nuplaukit, plaukai,
Kur mano miela.

Vandenį semia
Ir gailiai verkia,
Vandenį semia
Ir gailiai verkia.

– Ei mielas mano,
Ei tu, mielasai,
Ei mielas mano,
Ei tu, mielasai,

Vijai virveles
Iš rusios kasos,
Vijai virveles
Iš rusios kasos,

Kapojai malkas
Iš baltų pečių,
Kapojai malkas
Iš baltų pečių,

Skaldei balanas
Iš baltų rankų,
Skaldei balanas
Iš baltų rankų.

– Netiesa, miela,
Netiesa tavo,
Netiesa, miela,
Netiesa tavo:

Vijau virveles
Baltų kanapių,
Vijau virveles
Baltų kanapių,

Kap'au aš malkas
Balto berželio,
Kap'au aš malkas
Balto berželio,

Skaldžiau balanas
Baltos pušelės,
Skaldžiau balanas
Baltos pušelės.

*Lietuvių tautosaka. V.,
1962. T. 1. P. 223–224;
Melodija – P. 676,
Nr. 230.*